

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TABERÎ TEFSİRİ KİYÂME SÛRESİ'NDE YER ALAN
RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ**

Merve YAVUZ

EYLÜL – 2024

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TABERÎ TEFSİRİ KİYÂME SÛRESİ'NDE YER ALAN
RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ**

Merve YAVUZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa CANLI

EKLER

EK 1: ONAY SAYFASI

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Merve Yavuz'un "Taberî Tefsiri Kıyâme Sûresi'nde Yer Alan Rivâyetlerin Tahrîc ve Değerlendirmesi" başlıklı tezi 11.09.2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans elde etmek için gerekli koşulları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Kamil YELEK
**Temel İslâm Bilimleri
Anabilim Dalı Başkanı**

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Prof. Dr. Mustafa CANLI
Tez Danışmanı

Jüri Üyeler:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1. Prof. Dr. Mustafa CANLI	Kırklareli Üniversitesi	
2. Doç. Dr. Fatih ÇİMEN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	
3. Dr. Öğr. Üyesi Muhammet EZBER	Kırklareli Üniversitesi	

BEYAN SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza

Merve Yavuz

.... /.... /.....

ÖZ

TABERÎ TEFSİRİ KİYÂME SURESİ'NDE YER ALAN RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ

Merve YAVUZ

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mustafa CANLI

Eylül 2024

Muhammed b. Cerîr et-Taberî özellikle tefsir ilminde önemli yere sahip bir âlimdir. Eserleri, İslâm'ın erken dönemlerini içine alan önemli birer kaynak olarak kabul edilmektedir. Bahsedilen önemli kaynaklardan biri olan Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, tefsir ilminin erken dönem malzemelerini ihtiva etmektedir. Taberî, tefsirinde Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere, sahâbe ve ondan sonra gelenlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu açıdan İmâm Taberî'nin tefsiri geniş bir kaynağa sahiptir.

Bu çalışmanın gayesi, Taberî'nin Câmiu'l-Beyân adlı eserinin Kıyâme Sûresi bölümünde geçen rivâyetlerin kaynaklarını tespit edip değerlendirmelerini yaparak hadis ilmi açısından değerini ortaya koymaya çalışmaktır. Giriş ve iki bölümden müteşekkil çalışmamızın giriş bölümünde, araştırmamızın konusu, amacı, kapsamı ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Taberî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadis ilmindeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Taberî'nin Câmiu'l-Beyân isimli eserindeki Kıyâme Sûresi'nde geçen rivâyetlerin tespit edilerek değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Câmiu'l-Beyân, Kıyâme, Hadis.

ABSTRACT

THE AUTHENTICATION AND EVALUATION OF THE NARRATIONS FOUND IN TABARİ'S TAFSİR ON SURAH AL-QİYAMAH

Merve YAVUZ

Master's, Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Mustafa CANLI

September 2024

Muhammad b. Jarir al-Tabari is a scholar who has an important place especially in the field of tafsir. His works are considered as important sources covering the early periods of Islam. Jami'u'l-Bayan an Ta'wili Ayi'l-Quran, one of the important sources mentioned, contains the early period materials of tafsir. Tabari included narrations from the Prophet, the views of the companions and those who came after him in his tafsir. In this respect, Imam Tabari's tafsir has a wide source.

The aim of this study is to try to reveal the value of the narrations in the Qiyamah section of Tabari's Jami'ul-Bayan in terms of hadith science by determining their sources and evaluating them. In the introduction part of our study, which consists of an introduction and two parts, the subject, purpose, scope and sources of our research are emphasized. In the first part, information is given about Tabari's life, his scientific personality and his place in hadith science. In the second part, it is tried to determine and evaluate the narrations in the Qiyamah section of Tabari's Jami'ul-Bayan.

Keywords: al-Tabari, Jami'u'l-Bayan, al-Qiyamah, Hadith.

ÖN SÖZ

Kur'an'a bağlı kalmak ve onu gerektiği gibi yaşayabilme konusunda atılacak en önemli adım, onu anlamaya çalışmaktır. Bu meselede en önemli yere sahip olan tefsir ilmi, Kur'ân âyetlerini açıklamak ve yorumlamaktır. Peygamber'in bizlere miras olarak bıraktığı kaynaklardan ikincisi ise Peygamber'in hadis ve sünnetidir. Bu bağlamda âlimler, hadisleri tespit etmeye ve anlamaya yönelik çeşitli çalışmalar yaparak hadis ilmine hizmet etmişlerdir. Kur'ân'ı, rivâyete dayalı yöntemle tefsir etmek ise tefsir ilmi alanında icrâ edilen hizmetlerin en önemlilerinden birisidir.

Taberî'nin tefsiri, bu yöntem üzere hazırlanmış önemli eserlerden biridir. Bu eserde Taberî, Hz. Peygamber'den gelen haberlere, sahâbe ve tâbiîlerin görüşlerine dayanarak Kur'ân âyetlerini tefsir etmektedir. Biz bu çalışmada, *Câmiu'l-Beyân*'da bulunan Kıyâme Sûresi'nin tefsirinde geçen hadisleri ele alarak inceledik. Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacından bahsedilmiştir. Birinci bölümde Taberî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinin Kıyâme Sûresi'nin tefsirinde yer verilen rivayetlerin orijinal metinleri tespit edilerek tahrîc ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada desteğini esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. Mustafa CANLI'ya, jüri üyelerimiz Doç. Dr. Fatih ÇİMEN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet EZBER'e, tez yazım aşamasında manevi desteğini her zaman hissettiğim Gülbeyaz ATLI'ya teşekkür ederim. Bu zorlu süreçte her daim hoşgörü ve desteği ile yanımda olan değerli eşim ve gözü nûru evlatlarıma minnettârim.

Merve YAVUZ

02.10.2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ix
TABLolar.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Kapsamı.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
HAYATI ve ESERLERİ	5
1.1. Hayatı.....	5
1.2. İlmi Kişiliği	7
1.3. Taberî'nin Hadisçiliği	10
1.3.1. Hocaları.....	13
1.3.1.1. Muhammed b. Humeyd b. Hayyân er-Râzî (ö. 248/862).....	13
1.3.1.2. Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî (ö. 252/866)	13
1.3.1.3. Muhammed b. Beşşâr b. Osmân el-Basrî (ö. 252/866)	14
1.3.1.4. Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm er-Râzî (ö. 264/878).....	14
1.3.2. Talebeleri	15
1.3.2.1. Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil b. Halef b. Şecere el-Bağdâdî (ö. 350/961)	16
1.3.2.2. Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971)	17
1.3.2.3. Ebû'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekerîyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî (ö. 390/1000)	18
1.4. Eserleri.....	19
1.4.1. Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân	19

1.4.2. Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk	22
1.4.3. Zeylû'l-müzeyyel	23
1.4.4. Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit an Resûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr.....	24
1.4.5. Müsnedü'l-Mücerred	26
1.4.6. et-Tebîr fî meâlimi'd-dîn.....	26
1.4.7. Sarîhu's-sünne	26
1.4.8. İhtilâfü'l-fukahâ (İhtilâfü ulemâi'l-emsâr fî ahkâmi şerâii'l-İslâm)	27
İKİNCİ BÖLÜM KİYÂME SÛRESİ'NDE YER ALAN RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ	29
2.1. Tahrîc.....	29
2.1.1. Kavram Olarak Tahrîc.....	29
2.1.2. Hadis İlmi Açısından Tahrîc.....	30
2.1.3. Tahrîc Çalışmaları	31
2.2. Kıyâme Sûresi'nde Yer Alan Rivâyetlerin Tahrîc ve Değerlendirmesi	33
2.2.1. Râvilerin Değerlendirmesi	125
2.2.2. Hadislerin Geçtiği Kaynakların ve Sıhhat Durumlarının Tablo Halinde Gösterilmesi	126
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	133

KISALTMALAR

- b.** : İbn
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
dip. : Dipnot
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
no. : Numara
ö. : Ölüm
öte. : Ötekiler
r.a. : Radiyallâhu anh
s. : Sayfa
ss. : Sayfalar
sav. : Sallallâhu aleyhi vesellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
yy. : Yüzyıl

TABLÖLAR

Tablo 1: Hadislerin Geçtiği Kaynakların ve Sıhhat Durumlarının Tablo Halinde Gösterilmesi.....	126
---	------------

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Müfessir kimliği ile tanınan Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), İslâm dünyasında ilmî otorite olma açısından büyük saygı ve değer kazanmıştır. İlk olarak ilim yolculuğuna Kur'ân'ı ezberleyerek başlayan Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* isimli tefsir eseri, İslâm tefsir klasikleri arasında önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere, sahâbe ve tâbiîlerin görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca bu tefsir, fıkıh, Arap dili, kıraat ilmi, tarih alanında ve bütün İslâmî ilimlerde önemli bir yere sahip olan Taberî'nin kendisinden önce teşekkül eden yaklaşık üç asırlık tefsir birikiminden istifadeyle telif ettiği bir eserdir.

Kıyâme Sûresi'nin ihtivâ ettiği ölümden sonra tekrar dirilmeye (Ba's) iman meselesi, İslâm inancının omurgasını oluşturur. Bu nedenle ahirete iman, iyi huyların sağlanması ve kötülüklerden uzak durulmasının güvencesidir. Hayata istikâmet vererek İnsanı dünyanın kötü yola sürükleyen arzularından alıkoyacak kontrol mekanizmasıdır. Bu düşünce, çalışmamızda yer alan sûrenin seçimi konusunda yol gösterici bir unsur olmuştur.

Bu çalışmada araştırmamızın konusunu, rivâyete dayalı bir tefsir olması sebebiyle *Câmiu'l-Beyân* tefsirinde bulunan Kıyâme Sûresi'nde yer alan rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirmesi oluşturmaktadır.

Çalışmamız, mezkûr sûrede yer alan rivâyetlerin geçtiği hadis kaynaklarını ve sıhhat derecelerini tespit etmek, kısmen senedde yer alan râvileri değerlendirmek amacındadır.

Öncelikle bu çalışmada, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hayatına, ilmî şahsiyetine hadisçi kimliğine, bazı hocalarına, talebelerine ve eserlerine kısaca değineceğiz. Ardından, Kıyâme Sûresi'nde bulunan âyetleri açıklarken yer verdiği rivâyetleri tespit ederek kaynak taraması yapacağız. Tespit ettiğimiz kaynakları belirterek ve değerlendirmede bulunarak çalışmamızı sona erdirmiş olacağız.

Çalışmamız, Kur'ân'ın anlaşılması üzere teşekkül eden tefsir alanında önemli bir yere sahip olan *Câmiu'l-Beyân* isimli tefsir eserinde bulunan rivâyetlerin sıhhat durumlarının tespit edilmesi gerektiği düşüncesi üzere

gerçekleştirilmiştir. Bu ihtiyaca binâen, hadis ve tefsir ilmi alanında katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı

"Taberî Tefsiri Kıyâme Sûresi'nde Yer Alan Rivâyetlerin Tahrîc ve Değerlendirmesi" konulu çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölümde ilk olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hadis ilmindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kendisinin bazı hocaları, talebeleri ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Tahrîc kavramı hakkında kısa bilgilendirmede bulunularak Kıyâme Sûresi'nde yer alan rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Rivâyetler öncelikle mânalarıyla çalışmamıza alınmıştır. Sonrasında Kütüb-i Tis'a kapsamında araştırılmış, bu kaynaklarda yer almayanlar diğer kaynaklar içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Mevcut rivâyetlerin tespit ve tahrîcinin yanında sıhhat durumları hakkında bilgilere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Bazı benzer rivâyetlere çalışmamızda yer verilmeyerek sadeleştirmede bulunulmuş, farklı senedle nakledilen aynı lafızların sadece sened zincirleri zikredilmiştir. Bu bölümün sonunda, ele aldığımız rivâyetlerin tespit edildiği kaynakların genel çerçevede belirtildiği bir tabloya yer verilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın ilk bölümünde, Taberî'nin hayatı ve eserleri ele alınırken öncelikle İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* ve *Tezkiretü'l-Huffâz* isimli eserleri gibi muhtelif kaynaklardan istifade edilmiştir. Ayrıca Mesut Kaya'nın *Taberî Tefsirinin Kaynakları* isimli eseri, Fatma Akdokur'un doktora tezi olarak ele aldığı *Tehzîbu'l-Âsâr Bağlamında Taberî'nin Hadisçiliği* gibi çağdaş çalışmalar başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

İkinci bölümde rivâyetler ele alınırken Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsir eserinin, Dâru Hicr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr tarafından Kâhire'de 2001 yılında yayınlanan Abdullah b.

Abdlmhsin et-Türkî'nin tahkik ettiği baskısı esas alınmıştır. Eserin 24. cildinde yer alan Kıyâme Sresi'nde geçen rivâyetler tespit edilmek üzere temel hadis kitapları içinde araştırılmıştır. Ulaştığımız rivâyetlerin yer aldığı kaynaklar belirtilmiştir. Temel hadis kaynaklarında ulaşamadığımız rivâyetlere, muhtelif kaynaklarda benzer şekliyle ulaşmaya çalışarak kaynak sınıflandırması yapılmıştır. Sıhhatli bir değerlendirme ortaya koyma gayesiyle, çalışmamızın sonunda rivâyetlerin geçtiği kaynaklar tablo halinde sunulmuştur.

Rivâyetlerin eğer bulunuyorsa Kütüb-i Tis'a'da yerleri tespit edilmiştir. Bu kaynaklarda yer almayanlar ise, İbn Hibbân'ın (. 354/965) *Sahih*'i, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, Said b. Mansûr'un (. 227/842) *Sünen*'i başta olmak üzere, geçtiği farklı kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda rivâyetlerin diğer kaynaklarda yer aldığı haline kısaca değinilmiş, varsa farklılıklarına yer verilmiştir. Tespit edilen kaynaklarda, rivâyetlerin senedlerinde cerh edilmiş olan râviler, ricâl ve tabakât kitaplarında araştırılmaya çalışılmıştır. Bilhassa, İbn Sa'd'ın (. 124/742) *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Müslim b. Haccâc'ın (. 261/875) *Kitâbü'l-Künâ ve'l-Esmâ*, İbn Eb Hâtim er-Râzî'nin (. 327/938) telif ettiği *Cerh ve't-Ta'dîl*, İbn Hibbân'ın (. 354/965) telif ettiği *es-Sikât*, Mizzî'nin (. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, Zehebî'nin (. 748/1348) *Syeru A'lâmi'n-Nübelâ* isimli tarih kitabı, ayrıca *Tezkiretü'l-Huffâz* ve *Mîzânu'l-i'tidâl* isimli eserleri, İbn Hacer (. 852/1449) tarafından telif edilen *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Takrib't-Tehzîb* gibi bazı tabakât ve ricâl kitaplarından istifâde edilmiştir. Kaynakları belirtildikten sonra rivâyetler hakkında tefsir ve hadis âlimlerinin değerlendirmelerine yer verilmiştir. Rivâyetin sıhhat durumunu belirten bilgi, tablonun "hkm" kısmında zikredilmiştir. Bu araştırma neticesinde Taberî'nin, âyetlerin tefsirinde izlediği hadisleri kullanma yöntemi, kısmen hadislerin sıhhat durumları hakkında verdiği önem anlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Hayatı

İbn Cerîr et-Taberî, Âmül'de 224/839 yılında dünyaya gelmiştir.¹ İlerleyen dönemde Bağdat'a yerleşmesi sebebiyle Bağdâdî nisbesiyle anılmaktadır.² Çocuğu olmamasına rağmen, içinde bulunduğu bölgenin geleneği nedeniyle kendisine Ebû Ca'fer künyesi verilmiştir. Babası gördüğü bir rüyayı, Taberî'nin gelecekte dinin savunucusu bir âlim olacağı şeklinde yorumlamıştır. Bu nedenle onun ilim yolunda ilerleyebilmesi için en büyük desteği sağlamıştır.³

Taberî, ilim yolculuğuna ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek ve Hadis yazarak başlamıştır. Kendisinin Ebû Hemmâm (ö. 243/858), Ahmed b. Menî (ö. 244/859), Muhammed b. el-Alâ (ö. 248/863), Ahmed b. Humeyd er-Râzî, Muhammed b. Abdülmelik (ö. 261/871) ve Ebû Küreyb'den hadis semâ ettiği bildirilmiştir. Aynı zamanda Irak, Şam ve Mısır bölgesinde bulunan bazı hocaları zikredilmiştir.⁴ Ayrıca Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961) ve diğer bazı alimler Taberî'den hadis rivâyet etmiştir.⁵

Taberî'nin 12 yaşında iken ilim tahsili için ilk olarak ilim seyahatini Rey'e yaptı.⁶ İbnü'n Nedîm, burada Ebû Mukâtil'den Hanefî fıkıh ilmini okuduğunu söylemektedir.⁷ Rey'de beş yıl ikâmet etmesinin ardından ilim tahsili için gittiği Bağdat'ta bir yıl içerisinde Ebû Saîd el-İstahrî (ö. 328/940) ve Za'ferânî'den (ö. 260/874) Şâfiî fikhını öğrendi. Sonra Basra'ya giderek İbn Müsennâ (ö. 252/866) ve Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr (ö. 252/866) gibi muhaddislerden Hz. Ali'nin (ö. 40/661) Basra ziyaretindeki rivâyetleri dahil birçok hadisi, Câhiliye, siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin

¹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. en- Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997, s. 287.

² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Arabî İslamiyye, 1993, c. 6, s. 2445.

³ Mustafa Fayda, "Taberî", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39. Cilt, s. 314.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, c. 2, s. 160.

⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 6, s. 2441.

⁶ Mustafa Fayda, "Taberî", 39. Cilt, s. 314.

⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 387.

rivâyet icâzetini aldı.⁸ Daha sonra büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Kûfe'ye giderek hadis ve haber yönünden meşhur olan Ebû Küreyb Muhammed b. A'lâ (ö. 248/862), Hennâd b. Serî (ö. 243/857), İsmâil b. Mûsâ'dan (ö. 245/859) hadis yazdı. Aynı zamanda kıraat, Arap dili ve edebiyatı gibi ilimleri tahsil etti. İlerleyen dönemde Mısır'a gerçekleştirdiği ilim yolculuğundan sonra Bağdat'a geri döndü.⁹ Taberî'nin hadis ilmindeki vukûfiyetini değerlendirmek amacıyla, kendisinin Basra, Mısır, Rey, Şam, Irak, Kûfe, gibi bölgelerdeki âli sened sahibi hadisçiler ile yetiştiği ifade edilmiştir. Ayrıca Kur'ân, fıkıh, şiir, nahiv, lügat gibi bütün ilimleri iyi bildiği ve ezberinde çok şey olduğu bizlere bildirilmektedir.¹⁰

Taberî, sünnetin İslâmî konularda hüküm elde etmek adına başvurulacak ikinci kaynak olduğu düşüncesine sahiptir. O'na göre Kur'ân'ın anlaşılmasında en önemli kaynak ise sünnettir.¹¹ Sika bir muhaddis olarak kabul edilen Taberî, hadislerle ilgili eserlerinin yanında tefsir, fıkıh, kıraat ve tarih alanındaki eserlerinde yer alan hadisleri senedleriyle birlikte zikretmiştir.¹² Ancak Taberî, tarihinde ve tefsirinde Hz. Âdem'in yaratılış olayından başlayarak geçmiş peygamberler ve ümmetleri hakkındaki haberleri aktarırken senedlerin niteliğine bakmaksızın daha çok Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), İbn Cüreyc (ö. 150/767), İbn İshâk (ö. 151/768) ve Süddî'nin (ö. 127/745) rivâyetlerine dayanarak birçok İsrâiliyat'a yer vermektedir.¹³ Çünkü Taberî'ye göre tarih bilgisi, senedleriyle râvileri gösterilen haber ve rivâyetlere dayanır. Zira geçmişte yaşayan ve sonradan gelenlere dair haberler, bunları görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere ancak onları gören ve işitenlerin haber vermesiyle ulaşmaktadır.¹⁴

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, yaşamının büyük bir bölümünü Bağdat'ta geçirmiştir. İsâ b. Hâmid b. Bişr el-Kâdî'nin (ö.?) verdiği bilgiye göre hicri

⁸ Fayda, "Taberî", 39. Cilt, s. 315.

⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Hicr li't-Tabâatü, 2010, c. 3, s. 121.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 387.

¹¹ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, Mekke: Dâru't-terbiye ve't-Türâs, ts., c. 1, ss. 81-83.

¹² Fayda, "Taberî", c. 39, s. 315.

¹³ Fayda, "Taberî", c. 39, s. 317.

¹⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, c. 1, ss. 7-8.

310/923 yılının Şevvâl ayının dördüncü günü, Cumartesi akşamı vefat etmiş ve Pazar günü sabahında defnedilmiştir. Ahmed b. Kâmil'den (ö. 350/961) gelen bilgiye göre ise Şevvâl ayına iki gün kala vefat ettiği söylenmektedir.¹⁵ Şevval ayının sonlarında 86 yaşında vefat eden Taberî, Bağdat'ın bir mahallesinde bulunan evinin avlusuna defnedilmiştir.¹⁶ Şiilikle itham edildiği için halkın tepkisinden korkularak geceleyin defnedildiğine dair iddialardan bahsedilmektedir.¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), onun vefatını hiç kimsenin ilan etmemesine rağmen cenazesine, sayısını sadece Allah'ın bileceği kadar çok kişinin katıldığını, kabrinde aylarca namaz kılındığını, pek çok âlimin ve şairin ona mersiye yazdığını ifade etmektedir.¹⁸ Ayrıca 86 yaşında olmasına rağmen vefat ettiğinde gençliğinin bozulmadığı, saçında ve sakalındaki siyahlıkların fazla olduğu söylenmektedir.¹⁹

Hatîb el-Bağdâdî, Taberî'nin hususi özelliklerini ifade etmek üzere Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasan'ın (ö.?) kendisi için yazdığı ağıta yer vermektedir. Burada yer alan ifadelerle göre Taberî, vefalı, disiplinli, merhametli, takvâ sahibi bir kimsedir. O'nun vaazı, güneş ışığının karanlığı yok ettiği gibi kalplerdeki kötülük ve küfrü giderir.²⁰

1.2. İlmî Kişiliği

Taberî'nin tarih boyunca kişiliği ve ilmi donanımı nedeniyle pek çok âlimin övgüsüne mazhar olduğu bilinmektedir. Zehebî (ö. 748/1348), Taberî'yi "İmam, âlim, müctehid, çağın âlimi, orjinal eserlerin sahibi" ifadeleriyle tarif ederek telif ettiği eserlerin çokluğunu ifade etmektedir. Sayıca çok fazla ilim yolcuğunda bulunduğunu söylemektedir. Gözlerin böyle bir insanı nadiren gördüğünü belirtmektedir.²¹ Taberî'nin sika bir muhaddis olduğunu söyleyerek, tefsirde öncü olduğunu bildirmektedir. Fıkıh ilminde ve ilm-i hilâfda imam olup kıraatler, dil ve diğer ilimlere vakıf olduğunu ifade

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004, c. 2, s. 163.

¹⁶ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 287.

¹⁷ Kaya, Taberî Tefsiri'nin Kaynakları, s. 72.

¹⁸ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 164.

¹⁹ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 163.

²⁰ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 165.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Hüseyin Esed- Şuayb el-Arnaût ve öte., Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 14, s. 267.

etmektedir.²² Taberî'nin erken yaşlarda Kur'an'ı hıfzedip ilim öğrenmeye başladığını söyleyen Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), onu "muhaddis, fakih, müfessir, tarihçi ve meşhur tarihçi" ifadeleriyle tanıtmaktadır. Kendisinin yer verdiğine göre Ebû Ali el-Hasan b. Ali el-Ahvâzi, Taberî'nin fıkıh, hadis, tefsir, nahiv, dil âlimi olduğunu ifade etmektedir.²³ Ayrıca İlim ve faziletinden dolayı görüşüne başvurulacak âlimlerin büyüklerinden olduğunu söylemektedir. Yaşadığı dönemde hiç kimsenin sahip olmadığı ilmi birikimi kendisinde topladığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Kur'an'ın konularını bilen, onun mânalarına vâkıf olan bir kimse olduğunu bildirmektedir. Kur'an'da geçen hükümlerin fakihi, hadisler ve tariklerini ve sahihlerini bilen, nasih ve mensuh konusunda âlim olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924), yeryüzünde Taberî'den daha bilgili birini tanımadığını söylediğini ifade etmektedir.²⁴ Abdülfettâh Ebû Gudde, Taberî'den müfessirlerin, muhaddislerin ve tarihçilerin şeyhi, büyük müçtehit imam olarak bahsetmektedir. Zamanı değerlendirme konusunda O'nu öğrenme, öğretme ve çokça eser telif etme açısından örnek olarak zikretmektedir.²⁵

Zehebî, okumalar yaptığı hocalarını Muhammed b. Abdülmelik b. Ebû'ş-Şevârib (ö. 244/858), Ebû Hemmâm es-Sükûnî (ö.243/857), İshâk b. Ebi İsrâil (ö.245/859), İsmail b. Musa es-Süddî (ö.245/859), Ahmed b. Menî (ö. 244/858-59), Muhammed b. Humeyd (ö. 248/863), Ebû Küreyb (ö. 248/862), Hennâd b. Serî (ö. 243/857) olarak zikretmiştir.²⁶

Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği bilgiye göre İbn Huzeyme (ö.311/924), tefsir yazan İbn Bâleveyh'e (ö.340/953) tefsirini Taberî'den alarak yazdığı bilgisinin doğruluğunu sorar. O da cevap olarak, tefsiri imlâ yoluyla 283/896 ve 290/903 yılları arasında yazdığını söylemiştir. Bunun üzerine İbn Huzeyme İbn Bâleveyh'in yazdığı nüshaları birkaç yıl içerisinde okuyarak bazı değerlendirmelerde bulundu: "Tefsiri okuduktan sonra yeryüzünde Taberî'den daha bilgili birini tanımadığımı anladım. Maalesef ki Hanbelîler

²² Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 270.

²³ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2441.

²⁴ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2442.

²⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zaman inde'l-ulemâ*, Halep: Matbûâtul-İslâmiyye, ts., s. 41.

²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, haşiye: Zekeriyâ Umeyrat, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1998, c. 2, s. 201.

ona zulmettiler.”²⁷ 253 yılında Fustat'a giderek âlimlerden Mâlik, Şâfî ilimlerini tahsil ettiği bildirilen²⁸ Taberî hakkında "el-Îmâm, el-Fakîh, mutlak müçtehid" şeklinde nitelendirmede bulunulmuştur.²⁹ Kendisinin Fıkıh ilminde ve ilm-i hilâf imam olduğu ifade edilmektedir.³⁰ Önceleri Şâfî mezhebine mensup bir müçtehid olan Taberî'nin, mezheplerin görüşlerini inceleyerek delillerini zikrettiği *İhtilâfu'l-Fukahâ* isimli eseri te'lif etmesinin ardından, kendi fikhî görüşlerini ortaya koyduğu Cerîriyye (Taberiyye) ismiyle anılan bir fıkıh mektebi kurduğu ancak kendisinden bir asır sonra söz konusu mezhebin takipçisinin kalmadığı bilgisine yer verilmiştir.³¹ Hanbelîler, Taberî'ye telif ettiği *İhtilâfu'l-Fukahâ* isimli eserinde Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşlerine yer vermemesinden³² dolayı Hanbelîlerin katı tutumlarına mâruz kalmıştır. Hüseyin b. Ali et-Temîmî'nin (ö.375/986) anlattığına göre kendisi Bağdat'tan döndüğünde, İbn Huzeyme ona Taberî'den hadis alıp almadığını sormuştur. Taberî'nin Hanbelîler yüzünden Bağdat'a giremediğini, bu nedenle kendisinden hadis alamadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine İbn Huzeyme "Eğer ondan hadis alsaydın, ondan duyduğun senin için diğerlerinden daha hayırlı olurdu" demiştir.³³ Bahsi geçen bu olaylardan yola çıkarak Taberî'nin ilmî kişiliğinin İslâmî ilimler açısından yüksek bir mertebede yer aldığını görmekteyiz. Nitekim Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, Taberî için yazdığı ağıtta "ölüm bir insanı yok etmedi ancak, din adına dikilmiş bir sancak yok oldu" sözlerine yer vermiştir.

Taberî'nin ilmî meşguliyetinin ciddiyetini ifade etmek amacıyla İbn Ca'fer el-Fergânî (ö. 362/972) kendisinden bahsederken, yazdığı eserlerin sayfa sayısı yaşadığı süreye bölündüğünde her güne 14 veya 17 sayfaya tekâbül ettiğini ifade etmiştir.³⁴

²⁷ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 161.

²⁸ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2448.

²⁹ Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr Ebî Gudde, *el-Ulemâ'ü'l-uzzâb ellezîne âşerü'l-ilme ale'z-zevâc, Halep: Mektebetü'l- Matbûâtî'l- İslâmiyye, ts., s. 37.*

³⁰ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 270.

³¹ Mustafa Fayda, "Taberî", 39. Cilt, s. 316.

³² Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

³³ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 162.

³⁴ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2443.

Medeniyet ve ilimde Abbâsîlerin zirveye tırmandığı hicrî üçüncü asırda Taberî, büyük âlimlerden istifade etmiştir. İlmî kişiliğinin eriştiği yüksek merteye, yaşadığı asrın ruhunu yansıtmıştır.

1.3. Taberî'nin Hadisçiliği

Daha çok müfessir ve tarihçi kimliğiyle ön plana çıkan Taberî'nin hadis ilminde de vukûfiyet sahibi olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız *Câmiu'l-Beyân* isimli tefsir eserinde bulunan hadisleri incelediğimizde, rivâyetlere sened zincirleriyle birlikte yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle Taberî'nin mevcut hadis kaynaklarından tahricde bulunmasından ziyade, bizzat kendisine ulaşan rivâyetlere yer verdiğini söylemek mümkündür.

Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin, hadis tarihi açısından geç dönem olarak isimlendiren bir zamanda yaşadığı söylenmektedir.³⁵ İslâm ilimlerinin müstakilleşerek, telif çalışmalarının büyük aşamalar kaydettiği bir dönemdir. Rivâyet geleneğinin bu dönemde yerleştiğini söylemek mümkündür. İlmî seyahatlerin bir hadisi dinlemekten ziyade genel olarak, yazılı kaynaklara erişme arzusu, eserleri bizzat müellifinden semâ etmek yahut istinsah etmek amacıyla gerçekleştiği ifade edilmektedir.³⁶ Fuad Sezgin'in çalışmasında yer verdiği üzere, yazı geleneğinin ilk dönemlere dayanması, bu dönemde telif edilen eserlerin varlığı ve âlimler nazarında kaynak olarak kabul edilmesi, dikkate alınması gereken bir meseledir.³⁷

Gerek âlimlerden semâ ederek gerekse kitaplardan yazarak ilim tahsil eden Taberî hakkında Yâkut el- Hamevî, dokuz yaşında hadis yazdığı bilgisine yer vermektedir. Ayrıca İbn Kâmil'den aktardığı bilgiye göre ilk olarak kendi memleketinde sonrasında Rey ve çevresindeki muhaddislerden rivâyet yazmıştır. En çok hadis yazdığı âlimlerin Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Müsennâ b. İbrâhim el-Âmülî olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Mesut Kaya, Taberî'nin İbn Humeyd'den yüzbinin üzerinde hadis aldığının rivâyet

³⁵ Fatma Akdokur, *Tehzîbu'l-Âsâr Bağlamında Taberî'nin Hadisçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 47.

³⁶ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 47.

³⁷ M.Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956, ss. 9-11.

³⁸ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

edildiğini aktarmaktadır.³⁹ Hamevî'nin verdiği bilgiye göre, Taberî, hocası İbn Humeyd'in geceleyin birçok kez yanlarına gelerek yazdıklarını soruşturup kontrol ettiğini ve bu yazılanları kendilerine okuduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Hamevî, Rey'de İbn Humeyd'den rivâyet aldığı dönemde, Rey'de ikâmet eden Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den (ö. 310/923), tarihini yazarken istifade ettiği İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Mübtede*'inin (*Sîretü İbn İshâk*) Seleme b. Mufaddal tarikiyle yazıya geçirilmiş ve tarih kitabını bu bilgiler üzerine inşa ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰ Ancak verilen bu bilgiyi doğrulayacak herhangi bir kaynağa ulaşamamış, bilakis bu eseri İbn Humeyd er-Râzî'den okuduğu ihtimalinin daha yüksek olduğu ifade edilmiştir.⁴¹ Bu sonuç bize onun hadis naklettiği râviler hakkında kısmen bilgi vermektedir. İlerleyen dönemde Taberî'nin, İbn Hanbel'den hadis dinlemek için Bağdat'a gitmek üzere yola çıktığı, ancak kendisi Bağdat'a varmadan kısa bir zaman önce İbn Hanbel'in vefat ettiği bildirilmiştir.⁴²

İbn Cerîr et-Taberî, Basra'da ikâmet ettiği dönemde İbn Mûsâ el-Haraşî (ö. 245/859), İmrân b. Mûsâ el-Kazzâz (ö. 240/854), Muhammed b. Abdülâlâ es-San'ânî (ö. 245/859) Bîşr b. Muâz (ö. 245/859), Ebu'l-Eş'as (ö. 253/867), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. Muallâ (ö. 253/867) ve başkalarından rivâyet yazmıştır. Sonrasında Kûfe'ye gitmek üzere çıktığı yol üzerindeki Vâsıtlı hocalarından hadis yazmıştır.⁴³ Kûfe'de, Muhammed b. Abdülmelik (ö. 233/847), Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ (ö. 248/862), Hennâd b. Serî (ö. 243/857), İsmâil b. Mûsâ (ö. 245/859), İbn Humeyd er-Râzî (ö. 248/862) ve Ahmed b. Menî (ö. 244/858-59) gibi âlimlerden hadis dinlediği, Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961), Ebû Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971), Ebû Amr b. Hamedân (ö.?) gibi isimlerin kendisinden hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.⁴⁴ Taberî'nin, Ebû Küreyb'in iltifatına mazhar olduğu ve kendisinden yüzbinden fazla hadis rivâyet ettiği

³⁹ Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2022, s. 74.

⁴⁰ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁴¹ Ahmet İğdi, *Bir Siyer Müellifi Olarak Et-Taberî* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 308877), s. 9.

⁴² Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 74.

⁴³ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 201.

bildirilmektedir. Daha sonra geri döndüğü Bağdat'ta bir zaman hadis yazdığı, fıkıh ve Kur'an ilimlerini okuduğu ifade edilmektedir.⁴⁵

Bağdat'tan sonra Mısır'a varmak üzere çıktığı seyahatte, yolu üzerinde bulunan Şam bölgesinin sahil şehirlerindeki şeyhlerden hadis yazmıştır. 253 yılında Fustat'a giderek âlimlerden Mâlik, Şâfiî ve İbn Vehb'in (ö. 197/813) ilimlerini nakletmiştir.⁴⁶ Sonrasında Şam'a gitmiş ve 256 yılında yeniden Mısır'a dönmüştür.⁴⁷ Ali b. Serrâc el-Mısri'den (ö. 308/921) ilim tahsil etmiştir.⁴⁸ Taberî, ilerleyen dönemde gerçekleşen tüm seyahatlerinin sonunda Bağdat'a yerleşmiştir.

Taberî'nin, hocası Ya'kub b. İbrahim ed-Devrakî'nin Müsned'inden yaptığı seçmeler ve ilerleyen dönemde halkın istifadesi ve faydasını gözeterek ikinci kez eseri yazmasının, onun nakilde aslı gözetmeye yönelik titizliğini ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹ Yazılı kaynaklardan seçmeler yapmakla birlikte nakilde rivâyetin aslına sadâkatin, onun sahip olduğu önemli bir hususiyet olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰

Zehebi, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin "sika, sadûk, hâfız" olduğu ifade etmektedir.⁵¹ Ayrıca Taberî'yi bir muhaddis olarak, hadis hâfızlarının değerlendirildiği önemli bir ricâl eseri olan *Tezkiretü'l-Huffâz*'da onuncu tabaka alimler arasında zikretmektedir.⁵² Ayrıca O'nun, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) ile birlikte altıncı tabaka hâfızlarından biri olduğuna da dikkat çekilmiştir.⁵³

Hadis ilmi alanında telif ettiği eserler arasında *Tehzîbu'l-Âsâr*, el-*Müsnedü'l-Mücerred*, biyografi çalışması olması hasebiyle *Zeylü'l-müzeyyel* zikredilebilir. İsimlerini zikrettiğimiz kaynaklar aşağıda, Taberî'nin 'eserleri' başlığıyla ele alınacaktır.

⁴⁵ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2447.

⁴⁶ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2448.

⁴⁷ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 74.

⁴⁸ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2448.

⁴⁹ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁵⁰ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 49.

⁵¹ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 267.

⁵² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 201.

⁵³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 205.

1.3.1. Hocaları

Muhammed b. Cerîr et- Taberî'nin bazı hocaları hakkında bilgilere aşağıda yer verilecektir:

1.3.1.1. Muhammed b. Humeyd b. Hayyân er-Râzî (ö. 248/862)

"Hâfizu'l-Kebîr"⁵⁴ ünvanıyla yer verilen İbn Humeyd, İbn Cerîr et-Taberî'nin, Rey'de hadis ve tefsir ilmini tahsil ettiği, en çok hadis yazdığı hocalarındandır.⁵⁵ İbnü'l-Mübârek, Cerîr b. Abdülhamîd, Fazl b. Mûsâ'dan hadis rivâyet ettiği, Ebû Davud, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in kendisinden rivâyette bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Ya'kup b. Şeybe "kesîru'l münker" olarak nitelendirmiş⁵⁷ Buhârî, "fî hadîsihi nazar" ifadesiyle onun rivâyetlerine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine, Sâlih b. Muhammed, "*biz İbn Humeyd'i ittiham ederdik*" diyerek onun rivâyet konusunda güvenilir olmadığına işaret etmektedir. Râzî, onun her geçen gün rivâyet sayısının arttığını söylemektedir.⁵⁸ Yer verdiğimiz bu bilgiler dışında kendisinin güvenilir olmadığını ifade eden muhtelif görüşler, onun rivâyetlerine itimad etmenin güç olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁹

1.3.1.2. Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî (ö. 252/866)

İbn Cerîr et-Taberî'nin Basra'ya giderek hadis aldığı hocalarından biri olan Muhammed b. el-Müsennâ, kendisinin en çok hadis yazdığı hocalarındandır.⁶⁰ Hâlid b. Hâris, Ebû Muâviye, Yezîd b. Zürey, Hasan-ı Basrî gibi muhaddislerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden, *Kütüb-i Sitte* imamaları, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Huzeyme Hüseyin b. İsmâil b. el-Muhâmilî, ve diğerleri hadis

⁵⁴ Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, s. 503.

⁵⁵ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁵⁶ Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, s. 503.

⁵⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed El-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, c. 3, s. 530.

⁵⁸ Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, ss. 504-505.

⁵⁹ Zehebî, *Mîzân*, c. 3, s. 530.

⁶⁰ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

rivâyet etmiştir.⁶¹ İbn Maîn "sika", Zühli "hüccet", Ebû Hâtim "sadûk, salihu'l- hadis" olarak nitelendirmiş, bazı âlimler kendisini tevsik etmiştir.⁶² Dârekutnî, güvenilir râvilerden biri olduğunu ancak Ali Bündâr'ı kendisine tercih ettiğini söylemiştir. Mesleme, kendisinin güvenilir ve tanınmış bir hadis hâfızı olduğunu ifade etmiştir.⁶³

1.3.1.3. Muhammed b. Beşşâr b. Osmân el-Basrî (ö. 252/866)

Taberî'nin, Basra'ya giderek Muhammed b. Beşşâr el-Bündâr gibi bazı muhaddislerden Hulefâ-yi Râşidîn dönemi haberlerinin rivâyet icâzetini aldığı ifade edilmektedir.⁶⁴ Ülkesinin hadis hocalarından biri olarak kabul edilmesi sebebiyle "Bündâr" ismiyle meşhur olan râvi, "hâfız" olarak nitelendirilmiştir. Abdurrahman b. Mehdi, Muâz b. Muâz, Muâz b. Hişâm, Yezîd b. Hârûn, Vekî gibi dönemin muhaddislerinden hadis nakletmiştir. Kendisinden kütüb-i sitte müellifleri, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Huzeyme gibi râviler hadis rivâyet etmişlerdir.⁶⁵ Muhammed b. Beşşâr'ın, hicrî üçüncü asrın en büyük muhaddisleri arasında yer aldığı ifade edilmiştir.⁶⁶ İbn Huzeyme kendisini "döneminin muhaddislerinin imamı" ifadesiyle övmüştür. İclî, çokça hadis nakletmesinden dolayı onu "kesîru'l-hadis" şeklinde nitelendirmiş, güvenilir kabul etmiştir.⁶⁷

1.3.1.4. Ebû Zür'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm er-Râzî (ö. 264/878)

Taberî'nin rey'deki hocalarından biri olduğu ifade edilen⁶⁸ Ebû Zür'a er-Râzî, Hallâd b. Yahya, Ebû Nuaym, Müslîm b. İbrâhim, Ebû Velîd et-Tayâlisî, İbrâhim b. Mûsâ el-Ferrâ, Yahyâ b. Bekîr el-Mısırî isimli râvilerden hadis almıştır. Harmele b. Yahyâ, İshâk b. Mûsâ, Muhammed b. Humeyd, Yûnus b. Abdûla'lâ, Müslim b. Haccâc gibi âlimler kendisinden hadis

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hindistan: Dâiretü'l-maârif, 1909, c. 9, s. 426.

⁶² Zehebî, *Mîzân*, c. 4, s. 24.

⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 9, s. 426.

⁶⁴ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁶⁵ Zehebî, *Nübelâ*, c. 12, ss. 144-145.

⁶⁶ Müctebâ Uğur, "Muhammed b. Beşşâr Bündâr", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 6. Cilt, ss. 488-489.

⁶⁷ Zehebî, *Nübelâ*, c. 12, s. 146.

⁶⁸ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 51.

nakletmiştir.⁶⁹ Taberî'nin eserlerini ele alırken Ebû Zür'a'dan çokça istifade etmesinin yanında, cerh ve ta'dil ilmindeki müktesebâtını kendisine dayandırdığına dair değerlendirmeye yer verilmiştir.⁷⁰

Ebû zür'a, "imam hâfız" olarak nitelendirilmiştir. Kendisinin İlim tahsili için birçok kez geldiği Bağdat'ta İbn Hanbel ile hadis müzâkeresinde bulunduğu bilgisine yer verilmiştir.⁷¹ İbn Hanbel, yaklaşık 700.000 sahih rivâyet bulunduğunu, Ebû Zür'a'nın 600.000 tanesini ezbere bildiğini ifade etmiştir.⁷² İbn İshâk el-Harbî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Kâsım b. Zekerîyya kendisinden hadis rivâyet etmiştir. İbrâhim b. Mûsâ el-Ferrâ ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'den yüzer bin hadis yazdığı ifade edilmektedir.⁷³ Büyük Hadis hafızlarından biri olarak ifade edilen Ebû Zür'a hakkında, Râzî, Ebû Mus'ab'tan rivâyetle, hâfızasının kuvvetli olması konusunda onun gibi birini görmediğini söylemiş, İshâk b. Râhûye ise onun bilmediği hadisin asılsız olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Muhammed b. Müslim, Ebû Zür'a'nın İslâmi ilimlerdeki yetkinliğine işaret etmek amacıyla, geride kendisi gibi birini bırakmadan vefat ettiğini söylemiştir.⁷⁵

1.3.2. Talebeleri

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İslâm coğrafyasının ilim merkezlerine çok sayıda ilim yolcuğunda bulunmuştur. Bu nedenle büyük bir ilmî müktesabâta sahiptir. Ancak bu denli ilmi birikime sahip olan Taberî'nin talebelerinin sayıca az olduğu ifade edilmektedir.⁷⁶ Bu durumun en önemli sebebi olarak, Hanbelîlerin İmam Taberî'ye ulaşılmasını engellemiş olmalarıdır. Hanbelîler, İbn Cerîr et-Taberî'ye telif ettiği *İhtilâfu'l-Fukahâ* isimli eserinde Ahmed b. Hanbel'in fikhî görüşlerine niçin yer vermediğini ve (Hz. Peygamber'in) arşa oturması meselesini sormuşlardır. Bunun üzerine Taberî, İbn Hanbel'in kayda

⁶⁹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk.

Muhibbüddin Ebî Said Ömer b. Garâme, *Dâru'l-fikr*, 1995, c. 38, s. 12.

⁷⁰ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 51.

⁷¹ Bağdâdî, *Târîh*, c. 10, s. 325.

⁷² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, c. 38, s. 20.

⁷³ Bağdâdî, *Târîh*, c. 10, s. 326.

⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 7, s. 36.

⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, Hindistan: Dâiretü'l-maârifî'l-osmâniyye, 1952, c. 1, s. 329.

⁷⁶ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 15.

değer bir fikhî ihtilâfının bulunmadığını ve arşa oturmanın da mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁷⁷ Bu durum Hanbelîler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim Hüseyin b. Ali et-Temîmî (ö.375/986) Taberî'nin Hanbelîler yüzünden Bağdat'a giremediğini, bu nedenle kendisinden hadis alamadığını ifade etmiştir.⁷⁸ Bu hakikat göz önünde bulundurularak kendisinin bazı öğrencileri hakkında bilgi verilecektir.

1.3.2.1. Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil b. Halef b. Şecere el-Bağdâdî (ö. 350/961)

Kur'an ilimleri ve fıkıh âlimi olarak tanınan Ahmed b. Kâmil, 260/874 yılında dünyaya gelmiştir.⁷⁹ Muhammed b. Sa'd el-Avfi, Ebû Kilâbe er-Rukâşî, Ahmed b. Ebû Heyseme, Hâris b. Ebû Usâme, Ebû İsmâil et-Tirmizî gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden Ebu'l-Hasan ed-Dârekutnî, Ebû Ubeydullah el-Merzübânî, Ebu'l-Hasan b. Rizkaveyh, Ebû'l-Alâ Muhammed b. Hasan el-Verrâk gibi alimler hadis rivâyet etmiştir.⁸⁰ İbn Cerîr et-Taberî'den hadis rivâyet etmiştir.⁸¹ Ebu'l-Hasan b. Rizkaveyh onun için "*gözlerim onun gibisini görmedi*" diyerek sahip olduğu ilmî müktesebâtın büyüklüğüne işaret etmiştir.⁸²

Zehebî kendisini "şeyh, imâm, hâfız" şeklinde nitelendirmiştir. Ancak Dârekutnî, onun hadis rivâyetinde titiz olmadığını ve hadislerin naklinde yazılı metinlerden ziyâde hâfızasına dayandığını ifade ederek onu tenkit etmektedir.⁸³

Taberî'nin tefsirini yazdırdığı talebelerinden olan Ebû Bekir Ahmed b. Kâmil: "Taberî bize 150 âyetin tefsirini yazdırdı. Sonrasında Kur'an'ın tamamını tefsir etti ve 270 yılında bize okudu" ifadesinde bulunmuştur.⁸⁴ Ayrıca İbn Bâleveyh, Taberî'nin tefsirini 283-290 yılları arasında talebelerine yazdırdığını ve Taberî'den tefsirini imlâ yoluyla da 283/896 ve 290/903 yılları

⁷⁷ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2446.

⁷⁸ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 162.

⁷⁹ Hamevî, *Mu'cem*, c. 1, s. 420.

⁸⁰ Bağdâdî, *Târîh*, c. 5, s. 120.

⁸¹ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2441, Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 201.

⁸² Bağdâdî, *Târîh*, c. 5, s. 120.

⁸³ Zehebî, *Nübelâ*, c. 15, s. 544.

⁸⁴ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2452.

arasında yazdığını söylemiştir.⁸⁵ Ancak İbn Bâleveyh'in bu ifadesiyle, tamamlanmış olan tefsir için ilerleyen dönemde kurulan bir imlâ meclisinden bahsedildiği anlaşılmaktadır.⁸⁶

İlk olarak Kur'ân ve kıraat olmak üzere tefsir, fıkıh, hadis, tarih ve edebiyat gibi ilimleri tahsil etmiştir.⁸⁷ Onun fıkıh ilminde hocası Taberî'nin mezhebine tâbi olduğu bildirilmiştir.⁸⁸

Ahmed b. Kâmil'in *Kitâbü'l-Kırâ'ât, Garîbu'l-Kur'ân (Kitâbu't-Tagrîb), Mûcezü't-te'vîl an Mu'cizu't-Tenzîl, Kitâbu't-Târih* isimli eserlerinden bahsetmek mümkündür.⁸⁹

1.3.2.2. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971)

Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, Akkâ'da 260/873 yılı Safer ayında dünyaya gelmiştir. Hadis ilmiyle iştigâl eden babasının teşvikiyle erken yaşta hadis dinlemeye ve ilim yolculuğuna başlamıştır.⁹⁰ Ebû Zür'a Abdurrahman b. Ömer ed-Dımaşkî, Ahmed b. el-Muallâ, Ahmed b. Enes b. Mâlik, İshâk b. İbrâhim, Bişr b. Mûsâ el-Esedî, Ebû Dâvud et-Tayâlîsî, Ebû Abdurrahmân en-Nesâî, Ahmed b. Hanbel⁹¹ gibi alimler onun hocaları arasındadır.⁹² Ayrıca kendisinin İbn Cerîr et-Taberî'den hadis naklettiği bildirilmiştir.⁹³ Bu bağlamda, çalışmamızın ikinci bölümde ele aldığımız Taberî tefsirinde geçen 81. rivâyetin, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* isimli eserinde yer aldığı tespit edilmektedir. Taberânî ilgili rivâyete, Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebû Meryem- Muhammed b. Yûsuf- Kays b. Rebi- Mûsâ b. Ebû Âişe- Atâ b. Sâib- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle yer vermiştir. Mezkûr rivâyetin lafzı, "لَتَعَجَّلَ بِأَخْذِهِ"⁹⁴

⁸⁵ Bağdâdî, *Târîh*, c. 2, s. 161.

⁸⁶ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 80.

⁸⁷ Hamevî, *Mu'cem*, c. 1, s. 420.

⁸⁸ Bağdâdî, *Târîh*, c. 5, s. 121.

⁸⁹ Zehebî, *Nübelâ*, c. 15, s. 546.

⁹⁰ Zehebî, *Nübelâ*, c. 16, s. 119.

⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992, c. 24, s. 492.

⁹² Bağdâdî, *Târîh*, c. 21, s. 91, Zehebî, *Nübelâ*, c. 16, s. 121.

⁹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 201.

⁹⁴ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994, c. 11, s. 458, no: 12297.

İbn Mende, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Bekr b. Merdûye, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cârûdî, Ahmed b. Abdurrahman el-Ezdî gibi âlimler kendisinden hadis nakletmiştir.⁹⁵

Çok sayıda ilim yolculuğunda bulunması sebebiyle "rahhâl, cevval" sıfatlarıyla anılmaktadır. Nesâî kendisinin "sika" olduğunu ifade ederek tevsik etmiştir.⁹⁶ İbn Hacer kendisini on ikinci tabaka alimler arasında zikrederek "sika" olduğunu bildirmiştir.⁹⁷ İlmi seyahatleri sayesinde büyük bir ilmî müktesabâta sahip olan Taberânî'nin, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinden gelen talebeler için önemli başvuru kaynağı olduğu bildirilmiştir. Hicrî 360/971 yılı Zilkâde ayında vefat etmiştir.⁹⁸

Kendisinin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, *el-Mu'cemü's-sağîr* isimleriyle zikredilen mu'cemleri yanında te'lif ettiği muhtelif eserler mevcuttur.⁹⁹

1.3.2.3. Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b. Yahyâ en-Nehrevânî el-Cerîrî (ö. 390/1000)

Tefsir, hadis ve kıraat alanındaki müktesabâtıyla tanınan Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî, 305/917 yılında dünyaya gelmiştir. İbnü'n-Nedîm, onun Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin mezhebini bilme hususunda döneminin tek âlimi olduğunu, bunun yanında çeşitli ilimlere hâkim olup güçlü bir hâfızaya sahip olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁰ Bu nedenle Muâfâ'nın, Taberî'den sonra onun mezhebinin en önemli müelliflerinden biri olduğu bildirilmektedir.¹⁰¹ Nitekim, İbnü'n-Nedîm, Muâfâ'nın te'lif ettiği "*Şerhu Kitâbu'l-Hağfu li-t-Taberî*" isimli eserinden bahsetmektedir.¹⁰² Ancak Taberî'nin vefat tarihi (310/923) dikkate alındığında Muâfâ'nın, Taberî fikhını doğrudan kendisinden değil talebeleri vasıtasıyla tahsil ettiği nakledilmektedir.¹⁰³

⁹⁵ Zehebî, *Nübelâ*, c. 16, s. 121.

⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 24, s. 492.

⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986, s. 468.

⁹⁸ Bağdâdî, *Târîh*, c. 21, s. 92.

⁹⁹ Zehebî, *Nübelâ*, c. 16, s. 122.

¹⁰⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 289.

¹⁰¹ Ahmet Özel, "Muâfâ en-Nehrevânî", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları:2020, 30. Cilt, s. 305.

¹⁰² İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 289.

¹⁰³ Ahmet Özel, "Muâfâ en-Nehrevânî", md., 30. Cilt, s. 305.

1.4. Eserleri

Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin ele aldığı eserlerin bazıları şu şekildedir:

1.4.1. Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân

Büyük ilgi gören *Câmi'u'l-Beyân*, erken döneme ait hemen tüm tefsir malzemesini kendinde bir araya getiren bir tefsirdir. Süyûtî'nin "*tefsirlerin en büyüğü ve en değerlisi*"¹⁰⁴ olarak tanımladığı eser, bilhassa hadisler, sahâbe görüşleri, tarih ve dilbilgisi vb. konuları ihtivâ eden geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu durum, tefsirin muhteviyâtını ve çok yönlü olmasını ortaya koymuştur.

Hamevî'nin, Abdülaziz b. Muhammed'den naklettiğine göre uzun süre insanlarla kitap mukabelesinde bulunan Ebû Ömer ez-Zâhid, Taberî'ye bir âyetin tefsirini sordu. Bunun üzerine Taberî kendisine tefsirini baştan sona mukabele etmesini söylemiştir. Tefsiri baştan sona okuyan Ebû Ömer, nahiv ve dil konusunda bir harf dahi yanlış görmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

Sa'lebî (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân* isimli tefsirinin mukaddimesinde Taberî'den bahsetmektedir. Bir grup tefsir müellifinin eserlerini, tekrarlarla tariklerin ve rivâyetlerin sayıca çok olmasıyla uzattıklarını ve kitaplarını gereksiz şeylerle doldurduklarını söylemektedir. Ancak Taberî'yi bu eleştirinin dışında tuttuğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

Hamevî'nin yer verdiği bilgiye göre Ebû Bekir Ahmed b. Kâmil: "*Taberî bize 150 âyetin tefsirini yazdırdı. Sonrasında Kur'an'ın tamamını tefsir etti ve 270 yılında bize okudu*" ifadesinde bulundu.¹⁰⁷ Burada belirtilen tarih dikkate alındığında Taberî'nin tefsiri kırklı yaşlarında ele aldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Ayrıca İbn Bâleveyh, tefsiri 283-290 yılları arasında talebelerine yazdırdığını söylemektedir.¹⁰⁸ Ancak İbn Bâleveyh'in bu sözleriyle,

¹⁰⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, trc. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 9. Baskı, 1987, c. 2, s. 483.

¹⁰⁵ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2460.

¹⁰⁶ Ebû İshâk Ahmed Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cidde: Darü't-tefsir, 2015, c. 2, s. 11.

¹⁰⁷ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2452.

¹⁰⁸ Bağdâdî, *Târîh*, s. 161.

Taberî'nin geçmişte tamamlamış olduğu tefsiri için ilerleyen dönemde kurduğu bir imlâ meclisinden bahsedildiği anlaşılmıştır.¹⁰⁹

Taberî bu eserinde, âyetlerin tarihî ve kültürel bağlamının anlaşılması için geniş bir hadis koleksiyonuna dayanarak Kur'ân'ın yorumlanmasında farklı görüşlere yer vermiştir. Allah Kelâm'ının üstünlüğünden eserin mukaddime bölümünde bahsetmiştir. Zira bu üstünlüğü ifade etmek üzere, eserin sözbilim ve dil kurallarına uygunluk bakımından fesâhat konularını ele almıştır. Tefsir ilmi mahiyetine sahip olan bir risâle ile başladığını görmekteyiz. Eserinde, Rasûlullah'ın "*Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir*" sözü üzerine değerlendirmede bulunmaktadır.¹¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin tefsiri, yedi harf meselesi, sûrelerin isimleri ve âyetlerin mânaları gibi meselelere değinmektedir. Bilhassa Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu dil üzerinde yoğunlaşarak Kur'ân'da Arapça'dan farklı kelimeler bulunduğu dair görüşleri reddetmektedir. Zira ona göre Kur'ân'da mevcut olduğu ifade edilen yabancı kelimeler lafız ve mâna itibarıyla Arapçayla uyumaktadır. Üstelik bahsi geçen bu kelimelerin Kur'ân'ın nüzûlünden önce Arapçalaştırılmış olup sayılarının da oldukça az olduğunu söylemektedir.¹¹¹

Kur'ân'ın hangi lehçeler üzerine indirildiği, ihtiva ettiği yabancı kelimelere dair ortaya konulan iddialara reddiye, sûrelerin isimlerinin tefsiri gibi, tefsir ilmine mukaddime olabilecek konular zikredilmiştir. Devamında Kur'ân âyetlerinin te'vili gelmektedir. Tefsirde baştan sona Hz. Peygamber'in hadislerine, sahâbe, tabiûn ve etbâu't-tâbiîn görüşleri yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân'ın nâsih ve mensûhu, Basra ile Kûfe dil okullarının i'rabına dair açıklamaların; kıraatler açısından Kur'ân kelimelerinin masdarları ve kıraat farklılıklarıyla ilgili görüşlere yer verilmiştir. Devamında ehl-i Sünnet'in, ehl-i bid'atin Kur'ân hakkındaki görüşlerine dair ortaya koyduğu reddiyeleri yer almaktadır. Ebced harflerinin nasıl anlaşılması gerektiğini, bu meselede teşekkül eden mevcut görüşler çerçevesinde tüm detaylarıyla sunmuştur.¹¹² Tefsir edeceği âyete "*el-kavlü fî te'vîli kavlihî teâlâ*" ifadesiyle başlayarak âyeti tefsir etmiştir. Ele alınan âyette öncelikle, hadisleri, sahâbe ve tâbiîlerin

¹⁰⁹ Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 80.

¹¹⁰ Ebû Dâvud, Vitir, 2.

¹¹¹ Cerrahoğlu, "*Câmi'u'l-beyân*", 7. Cilt, s. 105.

¹¹² Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Çev. Fethi Ahmet Polat, ss. 274-275.

haberlerini nakletmiştir. Ayrıca rivâyetleri kendi aralarında birbirlerine uygunluk açısından sınıflandırmıştır. Âyeti öncelikle âyet ve hadisle açıklamıştır. Şâyet bunlar bulunmuyorsa Arap dili kaideleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Süyûtî, Taberî'nin tefsirinde naklettiği rivâyetler arasından tercihte bulunması, âyetlerin irabına yer vermesi, ahkamla ilgili istinbatta bulunması gibi yöntemlerin, tefsirinin diğerlerinden üstünlüğünü ortaya koyduğunu ifade etmektedir.¹¹³ Bu yönüyle eser, naklî (rivâyete dayalı) tefsirler türüne girerse de tenkit ve tercihlere yer verilmiş olması farklı bir nitelik kazandırmıştır.¹¹⁴

Yirminci yüzyılın başına kadar kayıp olduğu bilinen Taberî tefsirinden yapılan nakillerin çokluğu, tefsirin İslâmi ilimler alanına etkisini gözler önüne sermektedir.¹¹⁵ Ayrıca Zehebî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî'nin Câmiu'l-Beyan hakkında "bir kişi İbn Cerir'in tefsirini elde etmek üzere Çin'e seyahat etse dahi buna değer" sözüne yer vererek tefsirin kıymetine işaret etmektedir.¹¹⁶

Son olarak eser üzerinde Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdîh et-Tücîbî, Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Sâlih Ahmed Rızâ tarafından gerçekleştirildikleri ihtisâr çalışmalarından bahsetmek mümkündür.¹¹⁷

Çalışmamızda Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsir eseri, Dâru li't-Tıbaa ve'n-Neşr tarafından Kâhire'de 2001 yılında yayınlanan Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkik ettiği baskı esas alınmıştır. Mezkûr eserin mukaddimesinde, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, eseri tahkik ederken birçok yazma eser yanında en çok istifade ettiği nüshanın Fas'ta bulunan Karaviyyîn Kütüphanesi'nde mahfûz olan nüsha olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸

Ayrıca Taberî'nin tefsirini Ahmed Muhammed Şâkir'in, kardeşi Mahmûd Muhammed Şâkir ile birlikte tahkik etmiştir. İlk olarak, eserin Enfâl sûresi

¹¹³ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, trc. Sâkîp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, c. 2, s. 483.

¹¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Câmi'u'l-beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân", md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları:1993, 7. Cilt, s. 105.

¹¹⁵ Atik Aydın, Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 1, S. 1, (2010), ss. 271-293.

¹¹⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 202.

¹¹⁷ Cerrahoğlu, "Câmi'u'l-beyân", c. 7, s. 106.

¹¹⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kâhire: Dâr Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2001, mukaddime, s. 8.

47. âyetine kadar olan kısmı tahrîc ve tahkik edilerek on üç cilt olarak yayınlanmıştır. Ancak bu çalışma Ahmed Muhammed Şâkir'in 1958 yılında vefatı nedeniyle Mahmûd Şâkir tarafından yalnız sürdürülmüş, 1969 tarihine kadar İbrâhim Sûresi'nin 27. ayetinin sonuna kadar tahkik ettiği üç ciltlik bir çalışma ortaya koymuştur.¹¹⁹ Taberî'nin tefsirini kırk yıl kadar tecrübe ettiğini ifade eden Ahmed Muhammed Şâkir, eseri ele alırken kardeşi Mahmûd Şâkir'in kendisinin azmini güçlendirdiğini, kitabın gözden geçirilmesi, hadislerin tahrîci ve isnadların incelenmesi konusunda kendisine yardımcı olduğunu söylemektedir.¹²⁰

Eserin muhtasar ve tercümeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda günümüzde Taberî'nin tefsiri üzerine gerçekleşen bazı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya tefsiri tercüme etmiş, bu çalışma Hisar Yayınevi tarafından "*Tefsirü't-Taberî*" ismiyle 1996 yılında yayımlanmıştır. Sâlih Ahmed Rızâ ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin hazırladığı *Muhtasaru Tefsîri't-Taberî* isimli eseri, Mehmet Keskin tercüme etmiş olup, bu eser Sağlam Yayınevi tarafından 2019 yılında basılmıştır.

1.4.2. Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk

Bahsi geçen eser, İslâm'ın başlangıcından Abbâsîler döneminin başlarına kadar olan dönemi kapsayan geniş yelpazeye sahip bir tarih eseridir. Gerek Resûlullah'tan rivâyet edilmiş hadislerde gerekse hadisle ilgili olmayan bölümlerde ve meselelerde rivâyetleri aldığı kaynağın sadece senedini zikretmekle iktifâ etmektedir. Bu nedenle aynı konudaki farklı içeriğe sahip haberleri sıralayarak hangi rivâyetin daha mûteber olduğuna dair tercihi okuyucuya bırakmakta, oldukça az noktada kendi tercihini ifade etmektedir.¹²¹ Eserinde yer verdiği haberlerin senedinde rivâyet icâzetine yer verdiği kaynaklardan yaptığı nakillerde "haddesenâ, ahberenâ, ketebe" ibarelerini kullanmasına karşılık diğer kaynaklardan yaptığı iktibaslarda "kâle, ravâ, zekera, ruviye, huddistü, uhbirtü" vb. ifadelere yer verdiği

¹¹⁹ Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, "Ahmed Muhammed Şâkir", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2.cilt, ss. 104-105.

¹²⁰ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir, Mekke: Dâru't-terbiye ve't-Türâs, ts., c.1, ss. 6-7.

¹²¹ Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", md., *DîA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, 40. cilt, s. 92.

bildirilmektedir.¹²² Hicretin ilk üç asrında neredeyse bütün kitaplarda kullanılan isnad usulüne bağlı kalarak senedde müelliflerin adını zikretmekle yetinmiş ve kitapların adını yazmamıştır.

Taberî'nin bu eserinin, genellikle İbn Sa'd (ö. 230/845), Ali b. el-Medinî (ö. 234/848-49) gibi âlimlerin tabakât eserlerine dayandığı ifade edilmektedir.¹²³ Yâkut el-Hamevî, Rey'de İbn Humeyd'den rivâyet alırken aynı zamanda İbn İshâk'ın *Kitâbü'l-Mübtede'*ini Seleme b. Mufaddal tarikiyle Ahmed b. Hammâd'dan yazıya geçirerek tarih eserini bu bilgiler üzerine kurduğunu söylese de elde edilen bilgilerin, bu eserin Muhammed b. Humeyd er-Râzî'den alındığı ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴

İbnü'n-Nedîm eserin 302 yılında tamamlandığını bildirmektedir.¹²⁵ Günümüze kadar eksiksiz ulaşan bu eserin kısa zamanda şöhret kazanması ile Sâmanî Emîri I. Mansûr b. Nûh adına veziri Ebû Ali Bel'amî eseri Farsça'ya tercüme etmiştir.¹²⁶ İlerleyen dönemde farklı dillere de tercüme edilmiştir.

Taberî'nin tarih kitabı, günümüze intikal etmemiş birçok kitaptan yaptığı nakiller dolayısıyla büyük değere sahiptir. İlk olarak M. Jean de Goeje ile birlikte bir grup şarkiyatçı tarafından yayımlanmış (I-XV, Leiden 1879-1901), ilerleyen dönemde çeşitli baskıları, muhtasarlara ve zeyilleri yapılmış ve başka dillere tercüme edilmiştir.¹²⁷

Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Taberî'nin tarih kitabını tahkik etmiştir. *Târihu't-Taberî* şeklinde isimlendirilen eser, 1387/1967 yılında Dâru'l-Meârif yayınevi tarafından Mısır'da on bir cilt halinde basılmıştır.¹²⁸

1.4.3. Zeylül-Müzeyyel

Biyografik bir çalışma olan *Zeylül-Müzeyyel*'in, sahâbeden itibaren önemli şahsiyetlerin hayatlarını konu aldığı bildirilmektedir. Hz. Hatice ile ilgili bir paragraflık bilgi verilmekte ve bir bölümde bazı sahâbî ve tâbiîn

¹²² Fayda, "Taberî", c. 39, s. 317.

¹²³ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981, s. 294.

¹²⁴ Ahmet İğdi, *Bir Siyer Müellifi Olarak Et-Taberî* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 308877), s. 9.

¹²⁵ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 287.

¹²⁶ Fayda, "Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk", c. 40., s. 93.

¹²⁷ Fayda, "Taberî", c. 39, s. 317.

¹²⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mısır: Dâru'l-Meârif, 1967.

isim, hayat ve şahsiyetlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Resûlullah'tan hadis rivâyet eden bazı kişilerin, bunlar arasında bazı hanımların isimleri zikredilmektedir.¹²⁹

Bu eser aynı zamanda *Târîhu'r-Ricâl* olarak da isimlendirilmiştir.¹³⁰ Yaklaşık üç yüz sayfalık bölümü, *el-Muntehâb min Kitâbi Zeyli'l-Müzeyyel* şeklinde isimlendirilmiştir.¹³¹

Resûlullah (s.a.v.)'in hayatta iken veya sonrasında öldürülen veya ölen sahabelerinin tarihlerini içeren *Zeylül-Müzeyyel*, sırasıyla kendisine en yakın olanlardan veya Kureyş kabilelerinden olanlardan, sonra da kendilerinden sonra gelen tabiin ve seleften ölenlerin, sonra da birbirleriyle aynı hizaya gelenlerin ölümlerinden bahsetmiştir. Daha sonra Taberî, kendilerinden hadis dinlediği şeyhleri ve onların bazı haber ve öğretilerine yer vermektedir. Hadis talebelerinin ve tarihçilerin arzu ettiği en faziletli kitaplardan biri olan bu eser 300/913 yılında tamamlanan bu eserin yaklaşık 1000 sayfadan oluştuğu bildirilmiştir.¹³²

Mezkûr eser, Taberî'nin tarih kitabının sonuna eklenmiş olarak *el-Muntehab min Kitâbi zeyli'l-müzeyyel* ismiyle yayımlanmıştır.¹³³ Ayrıca aynı isimle müstakil olarak Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât tarafından Beyrut'ta basılmıştır.¹³⁴

1.4.4. Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit an Resûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr

Taberî'nin hadis alanında sahip olduğu müktesebatını sergileyen *Tehzîbu'l-âsâr*'ın, müstakil olarak telif ettiği önemli eser olduğu ifade edilmektedir.¹³⁵ Taberî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden istifade ederek telif etmektedir.¹³⁶ Hz. Ebûbekir'in (r.a.) rivâyetleri olmak üzere aşere-i

¹²⁹ Fayda, "Taberî", c. 39, s. 317.

¹³⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 205.

¹³¹ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 49.

¹³² Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2457.

¹³³ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Mısır: Dâru'l-Meârif, 1967, c. 11, s. 493.

¹³⁴ Taberî, *el-Muntehab min Kitâbi zeyli'l-müzeyyel*, Beyru: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, ts.

¹³⁵ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 68.

¹³⁶ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2444.

mübeşşere sonrasında Ehl-i beyt mensupları ve onların mevâlîsinden rivâyet edilen hadislerle eserini telif etmeye başlamıştır. İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerin farklı senedlerini, illetlerini, fıkıh ve sünnete dair içerdiği hükümlere yer vermektedir. Ayrıca ulemânın ihtilâf ettiği konularda, anlaşılmaya muhtaç olan garîb kelimeleri açıklamıştır.¹³⁷ Ayrıca alanında bir denginin görülmediği de ifade edilmektedir.¹³⁸ Ancak Taberî bu eserini tamamlayamamıştır.¹³⁹ Başka bir kaynağa başvurmayı gerektirmeyecek ölçüde hazırlanmış olan bu eser hakkında ulemâ, tamamlanmamasından dolayı duydukları üzüntüyü daima dile getirmişlerdir.¹⁴⁰

Zehebî onun, müsnedine Hz. Ebû Bekir'in sahîh olarak rivâyet ettiğini kabul ettiği hadislerle başladığını, Ehl-i Beyt'in ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.) âzâd ettiklerinin müsnedleri ile devam ettiğini ifade etmektedir. Taberî'nin tüm hadislerin illetleri ve tarikleri hakkında konuştuğunu bildirmektedir. Eserini İbn Abbâs'a ait olan müsnedin büyük bir bölümüyle bitirdiğini söylemektedir.¹⁴¹ Ayrıca İbn Asâkir, Taberî'nin, başlangıçta hadislerin illetlerinden, tariklerinden, içerisinde bulunan fıkıh meseleleri ve sünnetlerinden bahsettiğini, ulemânın ihtilafları ve sunduğu delillerden, içerdiği manalar ve garip ifadelerden, inkârcıların iddialarını çürüttüğüne dair reddiyelerini açıkladığını ifade etmektedir.¹⁴²

Taberî bu eseri tamamlayamadan vefat ettiği, ancak tamamlayabilseydi eserin yüz cilde ulaşacağı ifade edilmektedir.¹⁴³ Ayrıca mevcut eserin bir bölümü de günümüze ulaşmadığı bildirilmektedir. Mahmûd Muhammed Şâkir'in, Hz. Ömer ile Abdullah b. Abbâs'ın müsnedlerini ikişer cilt, Hz. Ali'nin müsnedini tek cilt halinde Kahire'de 1403/1982 yılında yayınladığı ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin müsnedinin Nâsır b. Sa'd er-Reşîd tarafından Mekke'de 1404/1983 yılında yayımlandığı bildirilmektedir.¹⁴⁴ Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve

¹³⁷ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk.

Muhibbüddin Ebî Said Ömer b. Garâme, *Dâru'l-fikr*, 1995, c. 52, s. 196.

¹³⁸ Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, s. 72.

¹³⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. 2, s. 201.

¹⁴⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 6, s. 2442.

¹⁴¹ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 273.

¹⁴² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, c. 52, s. 196.

¹⁴³ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 273.

¹⁴⁴ Fayda, "Taberî", c. 39, s. 317.

Zübeyr b. Avvâm'ın müsnedlerini tahkik etmiştir. Bu eser, *el-Cüz'ü'l-Mefkûd* ismiyle tek cilt halinde Dımaşk'ta 1416/1995 yılında Dâru'l-Me'mûn li't-Türkî tarafından neşredilmiştir.¹⁴⁵

1.4.5. Müsnedü'l-Mücerred

Taberî'nin hadis alanında telif ettiği eserlerden biri de *Kitabu'l-Müsne'd*¹⁴⁶ adıyla da anılan *Müsne'dü'l-Mücerred* isimli eseridir. Taberî'nin hocalarından aldığı hadislerle yer verdiği söz konusu eserinin¹⁴⁷ muhaddislerin pek çok hadisi yazarak istifâde ettikleri bir hadis derlemesi olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Taberî'nin, müsnedini hocalarının halka okuduğu rivâyetleri semâ ederek derlediği bildirilmektedir.¹⁴⁹ Ayrıca mezhep ve akaide dair ilkeleri ihtiva ettiği ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Eserin günümüze ulaşmaması nedeniyle muhteviyâtı hakkında detaylı bilgiye ulaşılammamaktadır.

1.4.6. et-Tebisîr fî meâlimi'd-dîn

Akaide dair meseleleri ihtiva eden *et- Tebsîr*, Taberî'nin Taberistan halkı için telif ettiği, rivâyet ağırlıklı bir risâledir. Mukallidi olduğu mezhebin akâid ilkelerini açıklamaktadır.¹⁵¹

Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl'in tahkik ettiği eser, 1416/1996 yılında Dâru'l-Âsime yayınevi tarafından tek cilt halinde neşredilmiştir.¹⁵²

1.4.7. Sarîhu's-sünne

İnanç esaslarına dair konuları içeren bu risâle, *et-Tebsîr* eserinde takip edilen yöntem üzere ele alınmıştır. Bedr b. Yusûf el-Ma'tûk tarafından da tahkik edilen eser, 1405/1985 yılında Kuveyt'te yayımlanmıştır.¹⁵³

¹⁴⁵ Taberî, *el-Cüz'ü'l-Mefkûd*, thk. Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türkî, 1995.

¹⁴⁶ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 60.

¹⁴⁷ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, ss. 2446-2447.

¹⁴⁸ Akdokur, *Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 60.

¹⁴⁹ Hamevî, *Mu'cem*, c. 6, s. 2460.

¹⁵⁰ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 274.

¹⁵¹ Zehebî, *Nübelâ*, c. 14, s. 273.

¹⁵² Taberî, *et-Tebisîr fî meâlimi'd-dîn*, thk. Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl, Dâru'l-Âsime, 1996.

¹⁵³ Taberî, *Sarîhu's-sünne*, thk. Bedr b. Yusûf el-Ma'tûk, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâb el-İslâmiyye, 1985.

1.4.8. İhtilâfü'l-fukahâ (İhtilâfü ulemâi'l-emsâr fî ahkâmi şerâii'l-İslâm)

Taberî'nin, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Evzâî, Hasan-ı Basrî, Şâfiî, İbn Ebû Leylâ gibi fakihlerin görüşlerini ve ihtilâf ettikleri meseleleri ortaya koymak üzere telif ettiği¹⁵⁴ bu eser tek cilt halinde neşredilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Fayda, “Taberî”, c. 39, s. 317.

¹⁵⁵ Taberî, *İhtilâfü'l-fukahâ* li-İbn Cerîr, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

İKİNCİ BÖLÜM

KİYÂME SÛRESİ'NDE YER ALAN RİVÂYETLERİN TAHRÎC VE DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde Tahrîc hakkında yapmış olduğumuz kısa bilgilendirmeden sonra Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* Tefsiri'nin Kiyâme Sûresi'nde yer alan rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Sûrede yer alan rivâyetler, öncelikle mânalarıyla çalışmamıza alınmış, sonrasında Kütüb-i Tis'a kapsamında araştırılmıştır. Bu kaynaklarda yer almayanlar ise diğer kaynaklar içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Mezkûr sûrede geçen rivâyetlerin tespiti ve tahrîcinin yanında sıhhat durumları tespit edilmeye gayret edilmiştir. Farklı senedle nakledilen aynı lafızların sadece sened zincirleri zikredilmiştir. Bölümün sonunda ele aldığımız rivâyetlerin tespit edildiği kaynakların genel çerçevede belirtildiği bir tabloya yer verilmiştir.

2.1. Tahrîc

2.1.1. Kavram Olarak Tahrîc

Sözlük anlamı olarak Tahrîc kelimesinin "*çıkma*" anlamındaki *hurûc* kökünden meydana geldiği bildirilmektedir.¹⁵⁶ İbn Manzûr'un yer verdiği tanımda tahrîc kelimesi, "*toprağın tahrîci*" (çıkması), bitkinin bir yerde yetişip başka bir yerde yetişmemesi anlamına gelmektedir. Böylece bitkilerin yeşilliği arasında toprağın beyazlığını görürsünüz. Leys, o kelimenin kullanılması sadedinde şöyle demektedir: "Çocuğun levhası tahrîc edildiğinde, yani yazıldığında ancak bazı yerleri yazılmadan bırakıldığında, tahrîc edilmiş olur. Bir kitap, yazıldığında bazı kısımları yazılmamış olarak bırakılırsa, ona da '*muharrec*' (tahrîc edilmiş) denir. Bir kişinin yaptığı iş çeşit çeşit olup birbiriyle uyumsuz hale getirildiğinde de 'çalışması tahrîc edilmiştir' denir."¹⁵⁷ Tahrîc'in bir diğer anlamı ise "*iki zıt durumun bir şeyde*

¹⁵⁶ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-sihâh: Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk.

Muhammed Muhammed Tâmu'r, (Kahire: Darelhadith, 2009), s. 311.

¹⁵⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1993, c. 2, s. 253.

birleşmesi" hâlidir.¹⁵⁸ İbn Fâris ise bu kelimenin fiil olarak iki farklı anlamının olduğunu, ilkinin "*bir şeyden dışarı çıkmak*" anlamını taşıdığını, ikincisinin ise renk farklılığını ifade ettiğini söylemiştir.¹⁵⁹

Ayrıca Tahrîc kelimesinin, *istifâl ve iftiâl babından* olan *istihrâc* ve *ihtirâc* kavramlarıyla, *istinbât* kelimesiyle aynı manada kullanıldığı bildirilmiştir.¹⁶⁰ Mevcut hadislerin kaynaklarına nisbetle te'lif edilen eserlere, *istinbât* ile aynı manaya gelen tahrîc isminin verilmesinin bu bakımdan mânidar olduğu ifade edilmektedir.¹⁶¹

2.1.2. Hadis İlmi Açısından Tahrîc

Hadis ıstılâhında tahrîc, isnad ve metin incelemesinden müteşekkil hadis tenkit sürecinin bir başlangıcı mâhiyetindedir. Hadislerin aslî kaynaklarını ve isnadlarını belirleme yöntemi olan tahrîc, öncelikle hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alarak nakletmek manasında kullanılmaktadır.¹⁶² Hadisin, temel hadis kitaplarında senediyle geçtiği yerin tespit edilerek belirtilmesi ve ilmi bir çalışma neticesinde hadisin sıhhat durumunun belirlenmesidir. İlk dönemlerde "*tahric*" kavramı, "*muhaddisin, hadisi kendi isnadıyla nakletmesi*" anlamında kullanılmıştır. Tahrîcin bu anlamda kullanımına "*harrecehu'l- Buhârî*", "*ehracehû'l-Buhârî*" şeklindeki ifadeler örnek verilmiştir. Ayrıca Muhaddislerin "*mahreci bilinen hadis*" ifadesiyle, isnadında yer alan râvilerin ve rivâyet yollarının bilindiği hadis anlamına gelen "*çıkış yeri bilinen hadis*" ifadesi anlaşılmaktadır.¹⁶³

Tahric ilminin ifade ettiği diğer bir anlam ise, belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmektir.¹⁶⁴ Sehâvî'nin (ö. 902/1497)

¹⁵⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Urkusûsi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2005, s. 185.

¹⁵⁹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris, *Mucemu Mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1979, c. 2, s. 175.

¹⁶⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 186.

¹⁶¹ Ali Budak, *Tahric Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 250080), s. 5.

¹⁶² Mehmet Görmez, "*Tahrîc*", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları:2010, 39. Cilt, s. 419.

¹⁶³ Mahmud et-Tahhân, *Usûlu't-Tahrîc ve Dirâseti'l-Esânîd*, Mektebetu'l-Maârif li'n-Neşr ve't-Tevzî, Üçüncü Baskı, Riyad, 1996, s. 8.

¹⁶⁴ Görmez, "*Tahrîc*", 39. Cilt, s. 419.

tanımında tahrîc, "Muhaddisin, hadisleri cüz, kitap ve benzeri kaynaklardan çıkarıp, şeyhi veya akranının rivayetlerinden hadisleri zikretmesi ve hadisler hakkında değerlendirmelerde bulunmasıdır. Hadisin bedel ve muvâfakat'ını¹⁶⁵ beyân ederek hadisi yer aldığı kaynağa nisbet etmesidir."¹⁶⁶ Bu ilmin Hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren isnadların uzaması ve çeşitli ilim dallarına ait eserlerde kullanılan hadislerin kaynağını zikretmeye gösterilen hassasiyetin azalması nedeniyle meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Tahrîc kaidelerini şu şekilde zikretmek mümkündür: İlk olarak Tahrîci yapılan hadisin senedi ve geçtiği aslî kaynaklar bir düzen çerçevesinde sıralanır. Hadisin diğer bütün tarikleri, mütâbi ve şâhid rivâyetleri, âlî ve nâzil isnadları bir araya getirilir. Hadisin senedinde yer alan râvilerin cerh ve ta'dîl açısından durumları hakkında mütekaddimîn âlimlerinin görüşlerine yer verilir. Hadisin farklı tarikleriyle nakledilen metinler karşılaştırılarak aralarında bulunan farklılıklar ve benzerlikler tespit edilir. Hadisin metninde bulunan garîb ve müphem lafızlar açıklanarak hadisteki şâz ve illetlere işaret edilir. Hadisin sıhhat durumu hakkındaki görüşlere yer verilir. Son olarak hadisin sıhhat açısından hükmü ortaya konur.¹⁶⁷

2.1.3. Tahrîc Çalışmaları

Günümüzde tahrîc eserlerinin, hadis edebiyatının önemli bir türü olduğunu ifade etmek mümkündür. Tahrîc çalışmaları sayesinde diğer ilim alanlarına ait olan literatürün, hadis ilmi açısından denetimi sağlanmaktadır. Bu çalışmalar, içerisinde hadis bulunan bir eserle aslî hadis kaynakları arasında bağlantı kurmaktadır. Bu nedenle tahrîc eserlerinin, hadis ilmine zaman zaman tenkit literatüründen daha çok katkı sağladığını ifade etmek mümkündür. Tahrîc neticesinde isnadın niteliğine ve detaylarına ulaşılmaktadır. Ayrıca tahrîc çalışmaları hadisin anlamını gerçek manada

¹⁶⁵ Muvâfakat: Bir hadisin, lafız veya anlamına uygun bir başka hadisin, öncekinin râvisinden farklı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı sened zinciriyle nakledilmesi, böylelikle bu iki hadis ve ravinin birbirini desteklemesini sağlamaktır. (Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2015, s. 239).

¹⁶⁶ Ebü'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003, c. 3, s. 317.

¹⁶⁷ Görmez, "Tahrîc", 39. Cilt, s. 419.

kavramayı sağlamaktadır. Ayrıca hadisın sıhhat durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Tahrîc ilminde kaideler ve uygulama açısından zamanla farklılıklar meydana gelmektedir. İlk dönem hadis ve müteahhir dönem hadis âlimlerinin tahrîcileri arasında bu mesele hakkında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Hadisi tenkit eden âlimin yaşadığı dönem, ekonomik ve sosyal durumları ve mensup oldukları mezhepler gibi faktörlerin bu farklılıklar üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tahrîc ilmi alanında te'lif edilen ilk eserler arasında, Beyhakî'nin *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Ümm*, Yûsuf b. Muhammed el-Mehrevânî'nin *el-Fevâ'idü'l-müntehabe es-sihâh ve'l-garâ'ib* adlı eserleri üzerine yaptığı tahrîciler ile onun talebesi Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc'ın rivâyetlerini tahrîc ettiği *el-Fevâ'idü'l-müntehabe es-sihâhu'l-avâlî*, Hâzîmî'nin *Tahrîcü ehâdîsi'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî* isimli eserlerini zikretmek mümkündür.

Tahrîc ilminde zikredilen en meşhur eserlerin Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin (ö. 762/1360), Merginânî'nin *el-Hidâye* isimli eseri üzerine *kaleme aldığı Nasbü'r-râye*'si¹⁶⁸, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-dîn*'i üzerine Zeynüddin el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) te'lif ettiği *el-Muğnî an Hamli'l-esfâr*'ı¹⁶⁹, İbnü'l-Mülakkın'ın (ö. 804/1401), *Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî*'nin *eş-Şerhu'l-kebîr* isimli eseri üzerine tahrîfte bulunarak te'lif ettiği *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*'i¹⁷⁰ ile İbn Hacer'in *el-Bedrü'l-münîr*'i ihtisar edip bazı ilâvelerle meydana getirdiği *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfî'iyyi'l-kebîr*¹⁷¹ isimli eserleri en meşhur tahrîc örneklerindendir.¹⁷²

Çağımızda da tahrîc çalışmaları devam etmektedir. Çağdaş dönemde tahrîc çalışmaları ortaya koyan âlimler arasında ilk olarak, Ahmed Muhammed Şâkir'in ismini zikretmek mümkündür. Kendisi, kardeşiyle

¹⁶⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

¹⁶⁹ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdîrrahmân el-İrâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-esfâr*, Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.

¹⁷⁰ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt ve öte., Riyad: Dâru'l-Hicr, 2003.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfî'iyyi'l-kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1989.

¹⁷² Mahmud et-Tahhân, *Usûlu't-Tahrîc ve Dirâseti'l-Esânîd*, 1996, s. 15.

birlikte, Taberî'nin tefsirinde Enfâl sûresinin 47. âyetine kadar olan kısımda yer alan rivâyetleri tahkik ve tahrîc etmiştir.¹⁷³ Çağdaş dönemde tahrîc çalışması ortaya koyan bir diğer âlim Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût ile birlikte İbn Hacer'in *Takrîbu't-tehzîb* isimli eserini tahkik ve tahrîc ederek *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* ismiyle neşretmiştir.¹⁷⁴ Nâsirüddin el-Elbânî, İbn Duveyyân'ın, *Menâri's-sebîl fî şerhi'd-delîl* isimli eserini tahrîc ederek *İrvâ'ü'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl* adıyla neşretmiştir.¹⁷⁵

2.2. Kıyâme Sûresi'nde Yer Alan Rivâyetlerin Tahrîc ve Değerlendirmesi

Rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirmesinden önce kısaca Kıyâme Sûresi'nin ihtiva ettiği meseleleri zikredecek olursak; Allah'ın insanları yeniden diriltmeye muktedir olduğunun bildirmesi, Kıyâmet koptuğunda evrende gerçekleşecek bazı olaylardan bahsetmesi, ölmek üzere olan kimsenin halleri, öldükten sonra dirilme (ba's), hesap konuları ve inkârcıların ahirette karşılaşacağı zorluklardan bahsedilmesi, Hz. Peygamber'in Cebrâil'den aldığı vahyi hafızasına yerleştirme gayesiyle gösterdiği gayret konusunda Allah Teâlâ'nın kendisini uyarması, âhiretin varlığını ispatlayan delilleri ihtivâ etmesi şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Birinci Âyette Geçen Rivâyetler

1. Hadis

“Ebû Hişâm er-Rifâî bize anlattı ve ki: Bize İbn Yemân bize şöyle dedi: Süfyan bize, İbn Cüreyc'ten, Hasan b. Müslim'den, Saîd b. Cübeyr'den rivâyet ederek (Sandıkları gibi değil, kıyâmet gününe yemin ederim!) (âyeti hakkında) dedi ki: Kıyâmet gününe yemin ederim.”¹⁷⁶

¹⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir, Mekke: Dâru't-terbiye ve't-Türâs, ts.

¹⁷⁴ Beşşâr Avvâd Ma'rûf- Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

¹⁷⁵ Nâsirüddin el-Elbânî, *İrvâ'ü'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*, Beyrut: el-Mektebetü İslâmiyye, 1985.

¹⁷⁶ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kâhire: Dâr Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2001, c. 23, s. 466.

Tahrîc ve Değerlendirme

Nesâî, sened zincirinde ismi zikredilen Ebû Hişâm er-Rifâî'nin (ö. 248/862), "zayıf" olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷ Ayrıca İbn Numeyr'e sorulduğunda "o, hadisleri araştırma ve talep etme yönünden bizim en zayıfımız ve aramızda en çok garib hadis rivâyet edenimizdi" şeklinde cevap vermiştir.¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, senedde İbn Yemân (ö. 189/805) ismiyle yer alan Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Yemân el-İclî hakkında: "*Vekî Yahya'dan daha sağlamdır. Çünkü Yahya bazı hadislerinde ihtilaf ediyor*" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Muhammed b. Abdullah b. Numeyr ise onun "zayıf" olduğunu söylemiş ancak Yahyâ b. Maîn "sika" kabul etmiştir.¹⁷⁹ İclî, Sevrî'nin yakın arkadaşlarından olan İbn Yemân'ın, hadis konusunda güvenilir, dindar ve sahih hadisleriyle tanınan bir râvi olduğunu ifade etmektedir. Ancak hadislerinin son kısmını kaybettiğini ve hafızasının değiştiğini söylemiştir.¹⁸⁰ İbn Sa'd, İbn Yemân'ın çok sayıda hadis nakletmesinin yanında hadis nakletme konusunda çok yanıldığını ifade ederek kendisine muhalefet edildiği konularda, ilgili hadislerin delil olarak kullanılmadığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Sened zincirinde ismi yer alan Süfyân b. Uyeyne (ö. 189/805) tevsik edilmiştir.¹⁸² Kaynaklarda ismi Ebû Velîd Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc el-Kuraşî olarak zikredilen İbn Cüreyc (ö. 150/767) hakkında İbn Sa'd, Muhammed b. Amr'den naklederek "sika" olup, çok sayıda hadis naklettiğini bildirmiştir.¹⁸³ Ayrıca Yahyâ b. Maîn, kendisinin yazılı metinlerden yaptığı rivâyetlerin güvenilir olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴ Yahyâ b. Maîn ve Nesâî, rivâyet zincirinde ismi zikredilen Hasan b. Müslim b. Yennâk'ın (ö. 106/725), "sika" olduğunu söyleyerek tevsikte bulunmuşlardır.¹⁸⁵ Ayrıca İbn Sa'd kendisinin "sika" olup hadis

¹⁷⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

¹⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 129.

¹⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

¹⁸⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1985, c. 2, s. 360.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi İlmiyye, 1990, c. 6, s. 363.

¹⁸² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 8, s. 60.

¹⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 44.

¹⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, c. 18, s. 350.

¹⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, c. 6, s. 326.

rivâyetinde güvenilir olduğunu bildirmiştir.¹⁸⁶ Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) "sika, İmam, hüccet" kabul edildiği ifade edilmiştir.¹⁸⁷

Senedde zayıf râvi yer bulunmasından dolayı hadisin isnadı zayıftır. Tefsirin farklı bir baskısında ele aldığımız rivâyetin sened zincirinde ismi geçen Ebû Hişâm¹⁸⁸ ve İbn Yemân'ın¹⁸⁹ zayıf olduğu bildirilmiş olup, hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.¹⁹⁰

2. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن ابن جريج، عن الحسن بن مسلم، عن سعيد بن جبير (لا أقسم) قال: أقسم¹⁹¹

“İbn Humeyd bize dedi ki: Mihrân bize Süfyân'dan, O da İbn Cüreyc'ten, Hasan b. Müslim'den, Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivâyet etti: (Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim!) (âyeti hakkında) dedi ki: Yemin ederim.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri bulunamamıştır.

Senedde yer alan İbn Humeyd'in (ö. 248/862) tam ismi Muhammed b. Humeyd b. Hayyân er-Râzî'dir. Kendisinin "zayıf" kabul edildiği bildirilmiştir.¹⁹² Tabakâtü'l-Kübrâ'da "el-A'meş" olarak zikredilen Mihrân'ın (ö. 148/766) tam ismi, Süleyman b. Mihrân es-Süddî'dir. Künyesi "Ebû Muhammed" olarak zikredilmiştir. "Kur'ân, ferâiz ve hadis ilminde otorite"¹⁹³ olarak zikredilmesinin yanında tedliste bulunduğu dair bilgiye de yer verilmiştir.¹⁹⁴ İclî kendisini "sika, sebtu fi'l-hadis" diyerek tevsik etmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 60.

¹⁸⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

¹⁸⁸ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

¹⁸⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

¹⁹⁰ İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, thk. İslâm Mansûr Abdülhamid ve öte., Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010, s. 218. (Muhakkikin 1 numaralı dipnotu)

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 466.

¹⁹² Müslim b. Haccâc, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Kaşkarî, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984, c. 1, s. 194.

¹⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 461.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 462.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, c. 12, s. 87.

Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) "sika" olduğu bildirilmiştir.¹⁹⁶ İbn Cüreyc¹⁹⁷, Hasan b. Müslim¹⁹⁸ ve Saîd b. Cübeyr¹⁹⁹ tevsik edilmiştir.

Senedde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır. Taberi tefsirinin başka bir baskısında bu rivâyet hakkında "zayıf" hükmünde bulunulmuştur.²⁰⁰

3. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا جرير، عن مغيرة، عن أبي الخير بن تميم، عن سعيد بن جبير، قال: قال لي ابن عباس: ممن أنت؟ فقلت: من أهل العراق، فقال: أيهم؟ فقلت: من بني أسد، فقال: من حريهم، أو ممن أنعم الله عليهم؟ فقلت: لا بل ممن أنعم الله عليهم، فقال لي: سل، فقلت: لا أقسم بيوم القيامة، فقال: يقسم ربك بما شاء من خلقه²⁰¹

"İbn Humeyd bize anlattı, şöyle dedi: Cerîr, Muğîre'den, Ebu'l-Hayr b. Temim'den, Saîd bin Cübeyr'den rivâyetle şöyle dedi: İbn Abbâs bana 'Sen kimdensin?' dedi. Irak halkından olduğumu söyledim. 'Hangisi?' diye sordu. Ben: Esedoğullarından olduğumu söyledim, o da şöyle dedi: Hariblerinden mi, yoksa Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerden mi? Ben 'Hayır, Allah'ın bahşettiği kimselerden' dedim. Bunun üzerine bana: 'Sor' dedi. (Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim!) âyetini sordum. 'Rabbinin, yarattıklarından dilediğine yemin etmesidir' dedi.

Tahric ve Değerlendirme

Hâkim, ilgili rivâyete *el-Müstedrek*'inde yer vermiştir.²⁰²

Sened zincirinde ismi zikredilen İbn Humeyd "zayıf" kabul edilmiştir.²⁰³ Senedde ismi yer alan diğer râvi Cerîr'in (ö. 188/804) tam ismi Cerîr b. Abdü'l-Hamîd'dir. Geniş bir ilme sahip olan Cerîr'in, "sika" olduğu bildirilmiştir.²⁰⁴ Senedde yer alan Muğîre (ö.?), kaynaklarda Muğîre b. Sebîl (Şebîl) olarak yer almakta, kendisinin "sika" olduğu, bildirilmektedir.²⁰⁵ Ebü'l-Hayr b. Temim (ö.?) hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye

¹⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 60.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 44.

¹⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 6, s. 326.

¹⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

²⁰⁰ Taberi, *Tefsiru't-Taberî*, thk. İ. Mansûr Abdülhamid ve öte., s. 218.

²⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 467.

²⁰² Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, Beyrut: Dârü'l-kütübi İlmiye, 1990, c. 2, s. 552.

²⁰³ Müslim, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, c. 1, s. 194.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 384.

²⁰⁵ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târihu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1984, s. 437.

ulaşılamamıştır. Sened zincirinde ismi zikredilen diğer bir râvi İbn Abbâs (ö. 68/688), sayı bakımından pek çok hadis rivâyet edenler arasında yer alan sahâbîdir.²⁰⁶ Hadisin senedinde zayıf râvi bulunması nedeniyle isnadı zayıftır.

Hâkim, *el-Müstedrek*'inde mütabi olarak naklettiği rivayete Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Muhammed- Muhammed b. Abdüsselam- İshâk b. İbrâhîm- Cerîr- Muğîre-Temîm ed-Dabbî- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs şeklindeki sened zinciri ve *رُبُّكَ بِمَا شَاءَ مِنْ خَلْقِهِ* lafzıyla yer vermektedir.

4. Hadis

سمعت أبا هشام الرفاعي يقول: سمعت أبا بكر بن عياش يقول: قوله: (لا أقسم) تأكيد للقسم كقوله: لا والله²⁰⁷

“Ebû Hişâm er-Rifâî'nin şöyle söylediğini duydum: Ebû Bekir b. Ayyâş'ın şöyle söylediğini duydum: O'nun: (Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim!) demesi, tıpkı: (Vallahi yemin olsun), demesi gibi yemine vurgu yapmaktır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri bulunamamıştır.

Sened zincirinde ismi yer alan Ebû Hişâm er-Rifâî (ö. 248/862) "zayıf" kabul edilmiştir.²⁰⁸ Ebû Bekir b. Ayyâş'ın (ö. 193/809) "sika, sadûk" olup ömrünün son zamanlarında ihtilât ettiği bildirilmiştir.²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel de onun "sika" olduğunu ancak zaman zaman yanıldığını ifade etmiştir.²¹⁰ Ebû Hişâm er-Rifâî'nin zayıf olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

İkinci Âyette Geçen Rivâyetler

5. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: (لا أقسم بيوم القيامة ولا أقسم بالنفس اللوامة) قال: أقسم بهما جميعاً²¹¹

²⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 320.

²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 466.

²⁰⁸ Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, s. 95.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 508.

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, c. 33, s. 132.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 467.

“Bısr bize şöyle dedi: Yezîd bize anlattı: Saîd’in Katâde’den rivâyet ettiğine göre: (Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!) İkisnin üzerine yemin ederim.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mâverdî (ö. 450/1058), bahsi geçen hadise, *en-Nüket ve'l-Uyûn* isimli tefsirinde yer vermiştir.²¹²

Sened zincirinde Bısr (ö. 245/860) olarak yer alan râvinin tam ismi Bısr b. Muâz el-Akdî’dir. Ebû Hâtım, kendisini "sâlihu'l-hadîs, sadûk" olarak nitelendirmiştir.²¹³ İbn Hibbân kendisine es-Sikât’ında yer vermektedir.²¹⁴ Senedde zikredilen Yezîd b. Zürey (ö. 182/798) "Ebû Muâviye" künyesiyle anılmaktadır. Kendisinin "sika ve hüccet" kabul edilmesinin yanında birçok hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.²¹⁵ İbn Hacer onun "sika, sebt" olduğunu bildirmiştir.²¹⁶ Katâde’nin (ö. 117/735) ismi kaynaklarda Katâde b. Diâme es-Sedûsî, künyesi ise "Ebu'l-Hattâb" şeklinde yer almaktadır. Kendisinin "sika, me'mûn, hadiste hüccet" kabul edilmesinin yanında, doğrudan dinlemediği hadisleri "Saîd b. Cübeyr şöyle dedi, Ebû Kilâbe şöyle dedi" ifadeleriyle naklederek tedliste bulunduğu söylenmiştir.²¹⁷ Hadisin senedinde yer alan Bısr’ın "sadûk"²¹⁸ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

Mâverdî’nin hadisi Ebû Ubeyde- İbn Cübeyr- İbn Abbâs’dan naklederek yer vermiştir.

²¹² Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b.

Abdul Maksût b. Abdürrahim, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, c. 6, s. 150.

²¹³ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh*, c. 2, s. 368.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Hindistan: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1973, c. 8, s. 144.

²¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

²¹⁶ İbn Hacer el-Askalâni, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986, s. 601.

²¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

²¹⁸ Sadûk: Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre ise beşinci mertebesinde bulunan râvi için kullanılan bir sîga olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırmak için alınır. (Abdullah Aydın, Hadis Istılahları Sözlüğü, İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2015, s. 261).

6. Hadis

“Bışr bize anlattı: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd bize, Katâde'den rivâyetle şöyle dedi: Hasan şöyle dedi: Kıyâmet gününe yemin etti, ama kınanmış nefse yemin etmedi.”²¹⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi yer alan Bışr'ın "sadûk"²²⁰, Yezîd'in²²¹ "sika" olarak kabul edildiğine dair bilgiye daha önce yer verilmiştir. Saîd'in (ö. 156/773) kaynaklarda geçen ismi Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe'dir. Kendisinin "sika" olduğu belirtilerek çok sayıda hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir. Ancak ömrünün sonlarına doğru ihtilat ettiği bildirilmiştir.²²² Katâde'nin "sika" olduğu bildirilmiştir.²²³ Senedde zikredilen Hasan'ın (ö. 110/728) tam ismi Hasan b. Ebî Hasan Ebû Saîd el- Basrî'dir. Kendisinin "sika" olduğu ifade edilmektedir.²²⁴ Bışr'ın "sadûk" olarak kabul edilmesi nedeniyle hadisin isnadının hasen olduğunu söylemek mümkündür.

Tefsirin diğer baskısında Yezîd b. Zürey'in bu rivâyeti, Saîd b. Ebî Arûbe'nin ihtilatından önceki dönemde naklettiği ifade edilmiş, hadis hakkında "hasen" hükmünde bulunulmuştur.²²⁵

7. Hadis

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا وكيع، عن سفيان ومسر، عن زياد بن علاقة، عن المغيرة بن شعبة، قال: يقولون: القيامة القيامة، وإنما قيامة أحدهم: موته²²⁶

“Ebû Küreyb bize şöyle anlattı: Vekî, Süfyân ve Mis'ar'dan, Ziyad b. Alaka'dan, Muğîre b. Şu'be'den rivâyetle onların şöyle dediğini söyledi: Kıyâmet, yeniden diriliştir. Ancak birinin kıyâmeti onun ölümüdür.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sa'lebî, Taberî'nin tefsirinde bulunan mezkûr rivâyete tefsirinde yer vermiştir.²²⁷

²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 467.

²²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

²²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

²²² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

²²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

²²⁴ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *es-Sikât li'l-İclî*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, s. 292.

²²⁵ Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, thk. İ. Mansûr Abdülhamid ve öte., s. 219.

²²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 478.

²²⁷ Ebû İshâk Ahmed Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cidde: Darü't-tefsir, 2015, c. 28, s. 112.

Sened zincirinde ismi zikredilen Ebû Küreyb (ö. 248/862), kaynaklarda Ebu Küreyb Muhammed b. Alâ el-Hemdânî olarak yer almaktadır. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî kendisinin "sika", Ebû Hâtim "sadûk" olduğunu ifade etmiştir.²²⁸ Vekî (ö. 197/813) isimli râvi kaynaklarda Veki b. Cerrâh ismiyle, "Ebû Süfyân" künyesiyle yer almaktadır. Onun "sika, hüccet" kabul edildiği, güvenilir bir âlim olduğu ve sayıca çok fazla hadis rivâyet ettiği bildirilmektedir.²²⁹ Süfyân'ın (ö. 161/778) tam ismi Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî'dir. İbn Ömer onun "sika, sebt, kesiru'l-hadis, hüccet" olduğunu ifade etmiştir.²³⁰ İbn Sa'd, senedde zikredilen Mis'ar'a (ö. 152/769), Mis'ar b. Kidâm b. Zuheyr b. Ubeyde b. Hâris ismiyle yer vermiştir.²³¹ Onun hadis ilminde "sika, sebt" olarak kabul edildiği ifade edilmektedir.²³² Ziyâd b. Alâka b. Mâlik es-Sa'lebî için "sika" olduğu söylenmiştir.²³³ İbn Hibbân kendisine *es-Sikât*'ında yer vermiştir.²³⁴ Hadisin senedinde bulunan tüm râvilerin tevsik edilmesi nedeniyle isnadı sahihtir.

Sa'lebi tefsirinde rivâyete Vekî- Süfyân (es-Sevrî)- Mes'ur (İbn Kudâme)- Ziyâd b. Alaka- Muğîre b. Şu'be tarikiyle yer vermektedir.

8. Hadis

قال ثنا وكيع، عن مسعر وسفيان، عن أبي قيس، قال: شهدت جنازة فيها علقمة، فلما دفن قال:

أما هذا فقد قامت قيامته²³⁵

“*Vekî, Mis'ar ve Süfyân'dan, Ebû Kays'tan rivâyete şöyle dedi: Alkame'nin de bulunduğu bir cenaze merâsimindeydim. O, cenaze defnedildiğinde: Bu kimsenin kıyâmeti koptu.*”

Tahrîc ve Değerlendirme

Dûlâbî (ö. 310/923), mezkûr rivâyete *el-Künâ ve'l-esmâ* isimli eserinde benzer mana ifade eden bir lafızla yer vermektedir.²³⁶

²²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

²²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 517.

²³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 492.

²³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 484.

²³² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 528.

²³³ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *es-Sikât li'l-İclî*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, c. 1, s. 373.

²³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 4, s. 258.

²³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 469.

²³⁶ Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed Dûlâbî, *El-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Ebû Bekr, Beyrut: Dar İbn Hazm, 2001, c. 3, s. 930, no: 1626.

Kaynaklarda Abdurrahman b. Servân el-Evdî²³⁷ ismiyle yer alan Ebû Kays (ö. 120/738) için "sika, sebt" olduğu söylenmiştir.²³⁸ İbn Hibbân ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.²³⁹ Hadisin senedinde bulunan tüm râvilerinin tevsik edilmesi sebebiyle isnadının sahih olduğunu söylemek mümkündür.

Dûlâbî, mezkûr rivâyete Muhammed b. Abdullah b. Yezîd- Süfyân b. Uyeyne- Mis'ar- Ebû Kays Abdurrahman b. Servân- Alkame tarikiyle naklederek *أَمَّا هَذَا فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ* lafzıyla yer vermiştir.

9. Hadis

حدثنا محمد بن بشار، قال: ثنا مؤمل، قال: ثنا سفيان، عن ابن جريج، عن الحسن بن مسلم، عن سعيد بن جبیر، في قوله: (وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ) قال: تلوم على الخير والشر²⁴⁰

“Muhammed b. Beşşâr bize dedi ki: Müemmel bize şöyle dedi: Süfyân bize, İbn Cüreyc'ten, Hasan b. Müslim'den, Saîd b. Cübeyr'den rivâyete dedi ki: (Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!) dedi ki: O sahibini hayır işlediğinde de şer işlediğinde de kınar.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Hâtîm, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.²⁴¹

İclî sened zincirinde ismi zikredilen Ebû Bekr Muhammed b. Beşşâr'ı (ö. 252/866) çokça hadis nakletmesinden dolayı "kesîru'l-hadis" şeklinde nitelendirmiş ve onun "sika" olduğunu söylemiştir.²⁴² Müemmel'in (ö.206/822) kaynaklarda geçen ismi Müemmel b. İsmâîl'dir. Onun "sika" olduğu bildirilmiştir.²⁴³ İbn Maîn onu "sika", Ebû Hâtîm "sadûk", Buhârî "münkerü'l-hadis" olarak nitelendirmişlerdir.²⁴⁴ İbn Cüreyc²⁴⁵, Hasan b. Müslim²⁴⁶ ve Saîd b. Cübeyr²⁴⁷ "sika" kabul edilmiştir.

²³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 440.

²³⁸ İclî, *es-Sikât*, c. 2, s. 74.

²³⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 5, s. 96.

²⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 469.

²⁴¹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et- Tayyib, Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1998, c. 10, s. 3386.

²⁴² İclî, *es-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, c. 2, s. 232.

²⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 63.

²⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, c. 29, s. 178.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 44.

²⁴⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 6, s. 326.

²⁴⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

Taberî, bahsi geçen rivâyete Ebû Küreyb- Vekî- İsrâil- Simmâk- İkrime sened zinciriyle de yer vermiştir.²⁴⁸ Bu isnadda ismi yer alan İsrâil'in (ö. 160/777) tam ismi Ebû Yûsuf İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk Amr es-Sebî'dir. Onun "sika" olduğu ifade edilmektedir.²⁴⁹ İclî onu tevsik etmiştir.²⁵⁰

İbn Ebû Hâtim tefsirinde Ebû Hâtim- Abdullah b. Sâlih b. Müslim- İsrâil- Simmâk- İkrime tarikiyle, عَلَى الْخَيْرِ وَالسَّيِّئِ lafzıyla yer vermektedir.²⁵¹ Bu rivâyet, mütabi olarak ilgili hadisin isnadını hasen li-gayrihi derecesine yükseltmektedir.

10. Hadis

*"Bize İbn Humeyd şöyle dedi: Cerîr dedi ki: Bize Muğîre söyledi: Ebû'l-Hayr b. Temim, Saîd b. Cübeyr'den rivâyetle şöyle dedi: Ben de İbn Abbâs'a dedim ki: (Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!) Şöyle dedi: O, zavallı olan nefistir."*²⁵²

Tahrîc ve Değerlendirme

Hâkim, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete eserinde yer vermiştir.²⁵³

İbn Humeyd'in "zayıf"²⁵⁴ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Hâkim, ilgili rivâyete şahid olarak Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed- Muhammed b. Abdüsselâm- İshâk b. İbrahim- Cerîr- Muğîre- Temîm ed-Dabî- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, مِنَ النَّفْسِ الْمُلُومِ lafzıyla naklettiği hadisi sahih kabul etmektedir.

11. Hadis

*"Muhammed b. Amr şöyle dedi: Ebû Âsım dedi ki: Bize İsâ söyledi, Hâris bize şöyle dedi: Bana Hasan söyledi, şöyle dedi: Bana Verka' anlattı, hepsi İbn Ebî Necîh'ten, Mücâhid'den rivâyetle şöyle naklettiler: (Suçlayıcı nefisle) dedi ki: Kaçırдыңın şeylerden dolayı pişmanlık duyarak onu suçlarsın."*²⁵⁵

²⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 24, s. 49.

²⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 495.

²⁵⁰ İclî, *es-Sikât*, c. 1, s. 222.

²⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et- Tayyib, Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1998, c. 10, s. 3386, no: 19053.

²⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 469.

²⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 552.

²⁵⁴ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 470.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde ele aldığımız ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis kaynağı bulunamamıştır.

Senedde ismi yer alan Muhammed b. Amr'ın (ö. 234/849) tam ismi Muhammed b. Amr b. Abbâd b. Cebele el-Basrî'dir. Müslim ve Ebû Dâvud gibi âlimlerin kendisinden hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir. Ali b. Hüseyin b. el-Cüneyd onun "sadûk", Ebû Dâvud "sika" olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁶ Ebû Âsım'ın (ö.?) kaynaklarda geçen tam ismi, Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî'dir. Kendisi "sika, fakih" olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁷ Îsâ (ö.?) olarak zikredilen râvi, kaynaklarda Îsâ b. Hâlid ismiyle yer almakta, kendisinin "sika" olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁸ Senedde zikredilen Hâris (ö. 282/895), kaynaklarda Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme et-Temîmî olarak yer almakta, kendisinin "sika" olduğu bildirilmektedir.²⁵⁹ Verkâ (ö.?), kaynaklarda Ebû Bîşr Verkâ b. Ömer el-Yeşkürî olarak yer almakta²⁶⁰ İbn Maîn onun " sika ve sâlih" olduğunu söylemiştir.²⁶¹ İbn Ebî Necîh'in (ö. 132/750) tam ismi Süleymân b. Ebî Müslim el- Mekkî el-Ahvel Hâlid Abdullah b. Ebî Necîh olarak zikredilmektedir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Dâvud, Nesâî gibi âlimlerin kendisini "sika" kabul ettikleri belirtilmektedir.²⁶² Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/722) "sika" kabul edildiği ve çok sayıda hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.²⁶³ Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir.

12. Hadis

*"Bîşr biz dedi ki: Yezîd şöyle dedi: Saîd bize Katâde'den şöyle rivâyet etti: (Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!) Yani: günahkâr."*²⁶⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eserine ulaşılamamıştır.

²⁵⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 26, ss. 208-209.

²⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 296.

²⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6, s. 275.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 97.

²⁶⁰ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih ve öte., Riyad: Müttemeyyiz li't-Tabâa, 2019, c. 10, s. 81.

²⁶¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 30, s. 436.

²⁶² Mizzî, *Tehzîb*, c. 12, ss. 62-63.

²⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 28.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 470.

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"²⁶⁵, Yezîd²⁶⁶ ve Katâde'nin²⁶⁷ "sika", Saîd'in "sika" olup ömrünün sonlarına doğru ihtilât ettiği bildirilmiştir.²⁶⁸

Bişr'in "sadûk" olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir. Taberî tefsirinin başka bir baskısında, Yezîd'in mezkûr rivâyeti Saîd'in ihtilat döneminden önce naklettiği bilgisine yer verilmekte ve hadis hakkında "hasen" hükmünde bulunmaktadır.²⁶⁹

13. Hadis

*"Ali bana şöyle dedi: Ebû Sâlih bana dedi ki: Muâviye bana, Ali'den, İbn Abbâs'tan rivâyet ederek şöyle dedi: (Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!) diyor ki: günahkâr."*²⁷⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

Sened zincirinde ismi zikredilen Ali'nin (ö.261/874) tam ismi Ali b. Sehl er-Ramlî el-Medâinî'dir.²⁷¹ Nesâî, Ebû Dâvud, İbn Huzeyme gibi muhaddislerin kendisinden hadis rivâyet ettiği bildirilmektedir. Nesâî kendisinin "sika" olduğunu söylemiş, İbn Hibbân ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.²⁷² Ebû Sâlih (ö. 223/838) olarak zikredilen râvinin tam ismi Abdullah b. Sâlih el-Cühenî, künyesi "Ebû Sâlih"tir. Leys b. Sa'd'dan rivâyette bulunması sebebiyle "Kâtibu'l-Leys" olarak meşhur olduğu bildirilmiştir. Buhârî, *el-Edeb*'inde kendisinden hadis nakletmiştir.²⁷³ İbn Maîn, kendisini tevsik etmiştir.²⁷⁴ Zehebî, onun hakkında "sâlihu'l-hadis, lehû ehâdisü'l-menâkîr" şeklinde nitelendirmelerde bulunarak hadisinin itibâr için

²⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

²⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

²⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

²⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

²⁶⁹ Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, s. 221. (Muhakkikin 2 numaralı dipnotu.)

²⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, ss. 470.

²⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 20, s. 458.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 329.

²⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, c. 33, s. 415.

²⁷⁴ Mizzî, *Tehzîb*, c. 15, s. 102.

alınabileceğine işaret etmiştir.²⁷⁵ Muâviye'nin (ö. 128/746) tam ismi Muâviye b. Salih el-Hadramî şeklinde yer almaktadır. Kendisinin "sika" olduğu ve çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.²⁷⁶ Senedde zikredilen Ali (ö. 143/760) kaynaklarda Ali b. Ebi Talha Sâlim b. el-Muhârik el-Hâşimî olarak yer almaktadır. Nesâî onun için "leyse bihi be's" demiştir.²⁷⁷ Ya'kub b. Süfyân onun "zaîfu'l-hadis, münker" olduğunu söylemiştir. Ebû Hâtim, Duhaym'dan naklederek Ali b. Ebû Talha'nın bizzat İbn Abbâs'tan tefsirini dinlemediğini, kendisi ile İbn Abbâs (ö. 68/687-88) arasında tâbiîlerden bir şahsın bulunması gerektiğini ileri sürmüş, aradaki bu râvinin Mücâhid, Kâsım b. Muhammed²⁷⁸, İkrime ve Saîd b. Cübeyr olabileceği ifade edilmiştir. Ali b. Ebî Talha'ya yöneltilen tenkitlerin, isnadının muttasıl olmamasıyla ilgili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kendisinin hadis naklettiği tabi râvilerinin sika olduğu belirtilmektedir.²⁷⁹ Ali b. Ebû Talha'nın vefât yılı hicrî 143'tür. İbn Abbâs ise hicrî 68 yılında vefât etmiştir. Bu iki râvinin vefat tarihleri arasındaki sürenin uzunluğu, yukarıda belirtilen görüşü destekler mâhiyettedir.

Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması sebebiyle mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir.

Tefsirin farklı bir baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" ifadesiyle hadisinin itibar için alınacağına işaret edilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.²⁸⁰

Üçüncü Âyette Geçen Rivâyetler

14. Hadis

"İbn Humeyd bize anlattı, dedi ki: Cerîr bize Muğîre'den, Ebu'l-Hayr b. Temîm'den, Saîd b. Cübeyr'den rivâyetle şöyle dedi: İbn Abbâs bana dedi ki: Sor, ben de: Bizim onun kemiklerini toplayamayacağımızı mı sanıyor?"

²⁷⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun*, thk. Muhammed Şekûr b. Mahmûd el-Hâcî, Mektebetü'l-Menâr, 1986, s. 109.

²⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 530.

²⁷⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 20, s. 491.

²⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 6, s. 188.

²⁷⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Ali b. Ebû Talha", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2. Cilt, ss. 386-387.

²⁸⁰ Taberi, *Tefsir*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

*Parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter. O da: İsterse onu kaygan veya toynaklı yapar dedi. ”*²⁸¹

Tahrîc ve Değerlendirme

Hâkim, Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyete *el-Müstedrek*'inde yer vermektedir.²⁸²

Senedde yer alan İbn Humeyd'in "zayıf"²⁸³ kabul edildiği, Cerîr²⁸⁴, Muğîre²⁸⁵ ve Saîd b. Cübeyr'in²⁸⁶ "sika" olduğu bilgisine daha önce yer verilmişti. Ebu'l-Hayr b. Temîm hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Rivâyette zayıf râvi bulunması sebebiyle hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

Hâkim, ilgili rivâyete şahid olarak Yahyâ b. Muhammed- Muhammed b. Abdüsselam- İshâk b. İbrâhim- Cerîr- Muğîre-Temîm ed-Dabbî- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs'tan aynı lafızla nakletmektedir.²⁸⁷

Dördüncü Âyette Geçen Rivâyetler

15. Hadis

*“Muhammed b. Sa'd bana dedi ki: Babam şöyle dedi: Amcam bana şöyle dedi: Babam, babasından, İbn Abbâs'tan rivâyet etti: (Evet, parmak kemiklerini düzeltebilecek gücümüz var) Dedi ki: Onun avucunu deve çarığı gibi işlemeli yapmaya muktedirim. ”*²⁸⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde yer alan Muhammed b. Sa'd'ın (ö. 276/890) tam ismi, Muhammed b. Sa'd Muhammed b. el-Hasan b. Atiyye el-Avfî olarak belirtilmektedir. Kendisinin "leyyin"²⁸⁹ olduğu söylenmiştir.²⁹⁰ Senedin

²⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 471.

²⁸² Saîd b. Mansûr, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, thk. Saîd b. Abdullah el-Hamîd ve Halid b. Abdurrahman el-Cerisi, Riyad: Darul-Ulûke lin-Neşr, 2012, c. 8, s. 215, no: 2347, Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 552.

²⁸³ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 384.

²⁸⁵ İclî, *es-Sikât*, s. 437.

²⁸⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

²⁸⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 552.

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 471.

²⁸⁹ Rivâyet ettiği hadis sayısı az olan, bu hadisler arasında rivâyetlerinin terkedilmesine neden olacak zaîfler de bulunan râvi. (Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2015, s. 165).

²⁹⁰ Ekrem Ziyâde el-Fâlûcî, el-Mu'cemu's-Sağır li-Ruvâtu'l-İmâmi İbn Cerîr, Ali Hasan Abdülhamîd el-Eserî, Ürdün: Dâru'l-Eseriyye, c. 2, s. 501.

devamında yer alan babası Sa'd b. Muhammed, onun amcası Hüseyin b. Hasan b. Atiyye el-Avfî (ö. 201/816), onun babası Hasan b. Atiyye'nin "zayıf" olduğu bildirilmiştir.²⁹¹ Onun babası ise Ebü'l-Hasen Atiyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Cedelî (ö. 111/729-30)'dir. Buhârî onun için "leyse bi-zâlik" diyerek hadisin itibâr için alınacağına işaret etmiş, Ebû Hâtim kendisinin "zaîfu'l-hadis" olduğunu söylemiş, İbn Hibbân onun hadislerinin delil olmadığını ifade etmiştir.²⁹² İbn Sa'd kendisi için "sika inşâallah, salihu'l-hadis" şeklinde nitelendirmede bulunmuştur.²⁹³ Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî kendisinin "zayıf" olduğunu bildirmiştir.²⁹⁴ Senedde zayıf râvî bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Tefsirin bahsettiğimiz diğer baskısında, Avfî ailesinin zayıf kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadının zayıf olduğu belirtilmektedir.²⁹⁵

16. Hadis

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا ابن عطية، عن إسرائيل، عن مغيرة، عن حدثه عن سعيد بن جبير عن ابن عباس (قَادِرِينَ عَلَى أَنْ يُسَوِّيَ بَنَانَهُ) قال: نجعله خفا أو حافرا²⁹⁶

“Ebû Küreyb bize şöyle dedi: İbn Atiyye bize, İsrâîl'den, Muğîre'den, kendisine rivâyette bulunandan, Saîd b. Cübeyr'den naklederek İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etti. (Parmaklarına varıncaya kadar yeniden meydana getirmeye gücümüz yeter) Dedi ki: Biz ona bir ayakkabı veya bir toynak yaparız.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eserine ulaşılamamıştır.

Senedde ismi zikredilen İbn Atiyye'nin tam ismi Hasan b. Atiyye el-Avfîdir. Kendisinin "zayıf" olduğu bildirilmiştir.²⁹⁷ Hadisin senedinde zayıf râvî bulunması nedeniyle isnadı zayıftır.

²⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 187.

²⁹² Mizzî, *Tehzîb*, c. 6, s. 212.

²⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 421.

²⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 225.

²⁹⁵ Taberî, *Tefsîr*, s. 221. (Muhakkikin 5 numaralı dipnotu.)

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 471.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 187.

17. Hadis

قال: ثنا وكيع، عن النضر، عن عكرمة (عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ) قال: على أن نجعله مثل خف البعير، أو حافر الحمار²⁹⁸

“Dedi ki: Vekî bize, Nadr'dan, İkrime'den rivâyet etti: (parmak uçlarına kadar düzeltiriz) O da dedi ki: Onu deve nalına veya eşek toynağına benzetiriz.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağına ulaşamamıştır.

Sened zincirinde ismi yer alan Vekî'nin "sika" olduğu daha önce belirtilmişti.²⁹⁹ İsmi zikredilen diğer râvi Nadr'ın ismi kaynaklarda en-Nadr b. Enes b. Mâlik'tir. Kendisi için "sika" olup, çok sayıda hadis naklettiği ifade edilmiştir.³⁰⁰ İkrime'nin tam olarak ismi, İkrime b. Abdillâh el-Berberî'dir. İclî, kendisinin "sika" olduğunu ifade ederek tevsikte bulunmuştur.³⁰¹

Senedde yer alan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin sahih isnada sahip olduğunu söylemek mümkündür.

18. Hadis

“Ya'kûb bana şöyle dedi: İbn Uleyye bize Ebû Recâ'dan, Hasan'dan rivâyetle: (Evet, bunu yapmaya gücümüz yeter) şöyle dedi: Onu bir el yaptı ve parmaklar haline getirdi, onları sıktı ve uzattı, eğer dileyseydi onları birleştirirdi, yeri ağzınla temizlerdin, ancak O seni güzel bir ahlakla yarattı. Ebû Recâ şöyle dedi: İkrime'ye soruldu ve şöyle dedi: Eğer dileyseydi onları deve nalına benzetirdi.”³⁰²

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

Taberî'nin yer vermiş olduğu mezkûr rivâyetin senedinde ismi yer alan Ya'kûb'un tam ismi, Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî'dir.³⁰³ O "Ebû Yûsuf"

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 472.

²⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 517.

³⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 190.

³⁰¹ İclî, *es-Sikât*, s. 339.

³⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 472.

³⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 364.

künyesiyle anılmaktadır. Kendisinin "sadûk" olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁴ İbn Uleyye'nin (ö. 193/803) tam ismi Ebu Bişr İsmail b. İbrâhim b. Miksem Uleyye el-Esedî'dir. Kendisinin "sika, sebt fi'l-hadis, hüccet" olduğu bildirilmiştir.³⁰⁵ Ebû Recâ'nın ismi Ebû Recâ' İmrân b. Teym el-Utâridî'dir. İbn Maîn ve Ebû Zûr'a onun "sika" olduğunu ifade etmişlerdir.³⁰⁶ Hasan el-Basrî'nin " sika, sâlihu sâhibu'l-hadis" olduğu bildirilmiştir.

Sened zincirinde ismi zikredilen Ya'kûb'un "sadûk" olmasından dolayı hadisin isnadı hasendir.

19. Hadis

*"Muhammed b. Amr bana anlattı, şöyle dedi: Ebû Âsım bana anlattı, şöyle dedi: Bana İsa dedi ki: Hâris bana şöyle dedi: Bana Hasan söyledi, şöyle dedi: Verka' bize anlattı. İbn Ebi Necih dedi ki: Mücâhid (parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Devenin çarıkları gibidir. Bu nedenle onlarla hiçbir şey yapmaz."*³⁰⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde yer alan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadının sahih olduğunu ifade etmek mümkündür.

20. Hadis

*"Bişr bize anlattı ve dedi ki: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd, Katâde'nin şu sözünü rivâyet etti: (Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter.) Allah onun parmaklarını bir atın ve devenin toynağına benzetmeye kâdirdir. Şayet Allah bunu yapmayı murat etseydi dilediği gibi olurdu ve insan yemeğini ağızla temizlemek durumunda kalırdı."*³⁰⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı bulunamamıştır.

Senedde zikredilen Bişr "sadûk"³⁰⁹, Yezîd "sika" olarak kabul edilmiştir.³¹⁰ Saîd için "sika" olduğu, ancak ömrünün sonlarında ihtilat ettiği

³⁰⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

³⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 327.

³⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 11, ss. 203-204.

³⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 472.

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 472.

³⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

³¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

ifade edilmiştir.³¹¹ Tefsirin farklı bir baskısında Yezîd'in mezkûr rivâyeti Saîd'in ihtilat döneminden önce aldığı ifade edilmektedir.³¹²

Sened zincirinde zikredilen Bîşr'in "sadûk" kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı hasendir.

21. Hadis

*“İbn Abdüla'lâ bize şöyle dedi: İbn Sevr, Ma'mer'den, Katâde'den rivâyet ederek (parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter) (âyeti hakkında) şöyle dedi: dilseydi parmaklarını deve tabanı veya hayvan toynağı gibi yapabilirdi.”*³¹³

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyet, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) tefsirinde yer almaktadır.³¹⁴

Sened zincirinde yer alan İbn Abdüla'lâ'nın (ö. 245/859) tam ismi, Muhammed b. Abdila'lâ el-Basrî'dir, Kendisinin Taberî'nin onuncu tabaka râvisi olduğu ve "sika" kabul edildiği bildirilmektedir.³¹⁵ İbn Sevr (ö. 190-200/806-816), kaynaklarda Muhammed b. Sevr olarak yer almaktadır. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî "sika" olduğunu söyleyerek onu tevsik etmişlerdir.³¹⁶ Senedde ismi zikredilen Ma'mer'in (ö. 153/770) kaynaklarda ismi, Ma'mer b. Râşid el-Basrî, künyesi ise "Ebû Urve" olarak yer almaktadır.³¹⁷ Yahyâ b. Maîn, İclî ve Ya'kûb b. Şeybe kendisinin "sika" olduğunu ifade ederek tevsik etmişlerdir. Ebû Hâtim, onu "sâlihu'l-hadis" olarak nitelendirmiştir.³¹⁸ Katâde'nin "sika" kabul edildiğini bildiren görüşe daha önce yer verilmiştir.³¹⁹

Hadisin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, rivâyetin senedinde Ma'mer ve Katâde'yi zikrederek hadisi لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَ بَنَانَهُ مِثْلَ خُفِّ الْبَقَرِ ، أَوْ قَالَ مِثْلَ حَافِرِ الدَّابَّةِ

³¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

³¹² Taberî, *Tefsir*, s. 222. (Muhakkikin 5 numaralı dipnotu.)

³¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 473.

³¹⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut:Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1998, c. 3, s. 367.

³¹⁵ Fâlûcî, *el-Mu'cemu's-Şuyûh*, s. 513.

³¹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 24, s. 562.

³¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 105.

³¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 28, ss. 309-310.

³¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

22. Hadis

"Hüseyin dedi ki: Ebû Muâz'ın şöyle dediğini duydum: Ubeyd'den rivâyetle: Dahhâk'ın şöyle derdiğini işittim: (Parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya) (âyeti hakkında) dedi ki: Benâne, parmaklardır. Dedi ki: Onun parmaklarını devenin çarıkları gibi yapmaya gücümüz yeter." ³²⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Bahsi geçen rivâyet, Adürrezzâk es-San'ânî'nin tefsirinde yer almaktadır. ³²¹

Rivâyetin sened zincirinde zikredilen Hüseyin'in ismi Hüseyin b. Ferec el-Hayyât el-Bağdâdî'dir. Taberî tefsirinin muhakkiklerinden olan Şâkir, Hüseyin'in, rivâyetleri dikkate alınmayan bir şeyh olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Taberî'nin kendisinden meçhul siga ile rivâyet naklettiğine dikkat çekmiştir. Ona göre bunun sebebi, hadisinin zayıflığı sebebiyle Taberîye nakleden kimsenin bulunmamasıdır. ³²² Yahyâ b. Maîn, Hüseyin hakkında "kezzâb, ayyâş" gibi ağır sözler sarfetmiştir. ³²³ Ebû Muâz'ın tam ismi Fadl b. Hâlid el-Mervezî olarak yer almaktadır. Ezherî *Kitâbu't-Tehzîb*'inde ondan birçok nakilde bulunmuştur. ³²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında dördüncü tabaka râviler arasında ona yer vermiştir. ³²⁵ Senedde Ubeyd (ö.?) olarak zikredilen râvinin tam ismi Ebu'l- Hâris Ubeyd b. Süleymân el-Bâhilî'dir. Ebû Hâtim "lâ be's bihî" (zararı yok, hadisi alınabilir) demiştir. ³²⁶ Dahhâk'ın (ö. 105/723) tam ismi Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî, künyesi "Ebu'l-Kâsım"dır. Kendisi için Ahmed b. Hanbel "sika, me'mun", Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a "sika" olarak değerlendirmişler ancak Yahyâ b. Saîd onun "zayıf" olduğunu söylemiştir. ³²⁷ Senedde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Abdürrezzâk'ın İbn Mücâhid- onun babası- İbn Abbâs'tan naklederek *يَجْعَلُهُ مِثْلَ خُفِّ الْبَعِيرِ* şeklinde mütâbi olarak nakletmektedir.

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 473.

³²¹ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 367.

³²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir, Mekke: Dâru't-terbiye ve't-Türâs, ts., c. 3, s. 408.

³²³ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3, s. 62.

³²⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, c. 5, s. 2177.

³²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 7, s. 446.

³²⁶ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 5, s. 408.

³²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 13, s. 294.

Beşinci Âyette Geçen Rivâyetler

23. Hadis

“İbn Humeyd bize şöyle dedi: Cerîr bize Muğîre'den, Ebû'l-Hayr b. Temîm el-Zabî'den, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle dedi ki: O şöyle demiştir: (Fakat insanoğlu günah işlemeye isteklidir) dedi ki: O önden gider.”³²⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyet, Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Zühd* kitabında yer almaktadır.³²⁹

Senedde yer alan İbn Humeyd'in "zayıf" olduğu bildirilmektedir.³³⁰ Cerîr³³¹, Muğîre³³² ve Saîd b. Cübeyr³³³ tevsik edilmiştir. Senedde zayıf râvi bulunmasından dolayı hadisın isnadı zayıftır.

Ebû Dâvud, *ez-Zühd* kitabında rivâyete Osman b. Ebî Şeybe- Cerîr- Muğîre'den- Ebû'l-Hayr b. Temîm ed-Dabbî- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs'tan naklederek فُئِمَا يَعْصِيْ lafzıyla mezkûr rivâyetin şâhidi olarak nakletmektedir.

24. Hadis

“Muhammed b. Sa'd bana dedi ki: Babam bana şöyle dedi: Amcam bana anlattı, dedi ki: Babam, babasından, İbn Abbâs'tan, şöyle nakletti: (Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur.) yani ümit eder, yapacağım ama kıyâmet gününden önce tövbe edeceğim derse, şöyle denir: Bu, kıyâmetten önce hakkı inkardır.”³³⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

³²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 475.

³²⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Ebû Temîm-Ebû Bîlâl Ganîm, Mısır: Dâru'l-Mişkât, 1993, s. 291, no: 331.

³³⁰ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

³³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 384.

³³² İclî, *es-Sikât*, s. 437.

³³³ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 475.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

25. Hadis

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Ebû Âsım anlattı ve dedi ki: Bana İsa söyledi, Hâris bana şöyle dedi: Hasan dedi ki: Bana Verka' anlattı, Hepsi İbn Ebû Necih'ten rivâyet etti, dedi ki: Mücâhid'den rivâyetle şöyle demiştir: (Önüdeki zaman içinde de günah işlemeye) hakkında şöyle dedi: Başının dikine gider.”³³⁵

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis kaynağına ulaşamamıştır.

Rivâyetin sened zincirinde yer alan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

26. Hadis

“Bîşr bize anlattı, şöyle dedi: Yezîd bize Saîd'in Katâde'den rivâyet ettiğini söyledi: (Ancak insanoğlu ileride de günah işlemeye isteklidir) Hasan şöyle dedi: Allah'ın koruduğu kimseler dışında, ruhu adım adım Allah'a isyan etmeye önden önden gitmemiş insan görmezsin.”³³⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi zikredilen Bîşr'in "sadûk"³³⁷ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

27. Hadis

“İbn Abdûla'lâ bize şöyle dedi: İbn Sevr bize Ma'mer'den, Hasan'dan rivâyetle: (Önüdeki zaman içinde de günah işlemeye) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Günahlara doğru dosdoğru gider.”³³⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Abdürrezzâk es-San'ânî, Taberî tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.³³⁹

³³⁵ Taberî, a.g.e., s. 475.

³³⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 475.

³³⁷ İbn Hibbân, es-Sikât, c. 8, s. 144.

³³⁸ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 476.

³³⁹ San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak, c. 3, s. 367.

Sened zincirinde bulunan tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, ilgili rivâyete şâhid olarak Ma'mer- Hasan'dan naklederek قَدْماً قَدْماً فِي الْمَعَاصِي ifadesiyle nakletmektedir.

28. Hadis

“İbn Humeyd bize anlattı, şöyle dedi: Seleme bize Amr'dan, İsmail es-Süddî'den rivâyet ederek (Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur.) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Devam ederek.”³⁴⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

Senedde ismi zikredilen İbn Humeyd, "zayıf" râvi olarak kabul edilmektedir.³⁴¹ Seleme'nin (ö. 190/806) tam ismi Seleme el-Ebraş b. Fadl, künyesi "Ebû Abdullah"tır. Kendisi için "sika" olduğu söylenerek tevsikte bulunulmuştur.³⁴² İbn Hacer, onun "sadûk" olup rivâyet ettiği hadislerde çokça hata bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴³ Senedde Amr olarak zikredilen râvi hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. İsmâil es-Süddî (ö. 127/745) hakkında İclî "sika"³⁴⁴, Sâlih b. Ahmed "mukâribu sâlihu'l-hadîs"³⁴⁵ ifadeleriyle kendisini tevsik etmişlerdir. Senedde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin senedi zayıftır.

29. Hadis

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا وكيع، عن النضر، عن عكرمة (بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجَرَأَمَامَهُ) قال:

قَدْماً لَا يَنْزِعُ عَنْ فَجْوَرٍ³⁴⁶

“Ebû Küreyb bize anlattı, şöyle dedi: Vekî bize, Nadr'dan, İkrime'den rivâyet ederek (Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Günahtan uzak durmaz.”

³⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 476.

³⁴¹ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

³⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 385.

³⁴³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 248.

³⁴⁴ İclî, *es-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, c. 1, s. 227.

³⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 2, s. 184.

³⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 476.

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı bulunamamıştır. Senedde yer alan tüm râvilerin tevsik edilmesi nedeniyle isnadı sahihtir.

30. Hadis

“Ebû Küreyb bize anlattı: Vekî bize babasından, Ebû İshâk'tan, Saîd b. Cübeyr'den (günah işlemeye (bugünden) istekli durur) rivâyet etti: Sonra tövbe ederim diyerek yapacağından vaz geçmez.”³⁴⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.³⁴⁸

Senedde yer alan Vekî'nin babası Cerrâh b. Melih'tir. Kendisinin hadis ilminde "zayıf", hadis konusunda çok ketum olduğu ve kendisinden hadis almanın çok zor olduğu söylenmiştir.³⁴⁹ Ebû İshâk'ın (ö. 127/745) tam ismi Ebû İshâk Amr b. Abdillâh b. Zîyuhmid es-Sebî'dir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Nesâî, Ebû Hâtim onun "sika" olduğunu söyleyerek tevsik etmişlerdir. Ali el-Medinî onun tedliste bulunduğunu söylemiştir.³⁵⁰

Rivâyet zincirinde yer alan Cerrâh b. Melih'in "zayıf" olmasından dolayı isnadı zayıftır.

Buhârî, ilgili rivâyete şâhid olarak İbn Abbâs'tan naklederek سَوَّفَ أَتُوبُ lafzıyla yer vermiştir. Hâkim, Muhammed b. Sâlih b. Hânîi-Hüseyn b. Fadl- Muhammed b. Sâbık- İsrâil- Ebî İshâk- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, سَوَّفَ أَتُوبُ lafzıyla rivâyeti nakletmiştir.

31. Hadis

“Hüseyn'den rivâyet edildiği üzere o şöyle demiştir: Ebû Muâz'ın şöyle dediğini duydum: Ubeyd bize şöyle dedi: Dahhâk'ın (Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur) (âyeti hakkında) şöyle dediğini işittim: İnsanoğlu ümitle bu dünyada yaşar, nimetlerinden istifade eder ama ölümden söz etmez.”³⁵¹

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 476.

³⁴⁸ Buhârî, *Kıyâme*, 6, Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 552.

³⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 502.

³⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, c. 22, ss. 110-111.

³⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 476.

Tahrîc ve Değerlendirme

Sa'lebî, mezkûr rivâyete tefsir kitabında yer vermektedir.³⁵²

Senedde ismi zikredilen Hüseyin'in "kezzâb" şeklinde nitelendirildiği bilgisine yirmi ikinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

Sa'lebî, rivâyeti Dahhâk'tan naklederek aynı hadise aynı lafızla yer vermiştir. Bu rivâyet, mütâbi olarak mezkûr hadisi hasen li-gayrihî derecesine yükseltmektedir.

32. Hadis

*“Ali bana anlattı, şöyle dedi: Ebû Sâlih şöyle dedi: Muâviye bana Ali'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle dedi: (Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur) (âyeti hakkında) dedi ki: Kâfir hesabı yalanlar.”*³⁵³

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Hacer, Taberî tefsirinde geçen mezkûr rivâyete *Fethu'l-Bârî* isimli eserinde yer vermiştir.³⁵⁴

Çalışmamızın on üçüncü rivâyetinde belirtildiği üzere Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması sebebiyle mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir. Tefsirin farklı bir baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" ifadesiyle hadisinin itibar için alınacağına işaret edilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.³⁵⁵

İbn Hacer, Ali b. Ebû Talha- İbn Abbâs'tan naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir.

33. Hadis

*“Yûnus bana anlattı, dedi ki: İbn Vehb şöyle dedi: İbn Zeyd dedi ki: (Daha doğrusu insan, kötülük yapmak ister) Dedi ki: Önündeki Kıyâmet ve Hesap Günü'nü inkâr eder.”*³⁵⁶

³⁵² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c. 28, s. 119.

³⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 477.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 8, s. 681.

³⁵⁵ Taberî, *Tefsir*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 477.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen mezkûr rivâyetin yer aldı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen Yûnus'un (ö. 264/878) tam ismi Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdûla'î b. Mûsâ es-Sadeî el-Mısrî'dir. Kendisinin "sika", "Müttetekun aleyh" olduğu bildirilmiş, hadisinin hüccet kabul edildiği ifade edilmiştir.³⁵⁷ İbn Vehb'in (ö. 197/813) tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî'dir. Onun "sika" olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Kendisinin geniş ilim sahibi bir kimse olduğu söylenmiş ancak tedliste bulunduğu ifade edilmiştir.³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel onun "sâlihu'l-hadis", Yahyâ b. Maîn "sika", Ebû Hâtim "sâlihu'l-hadis, sadûk", Ebû Zûr'a (ö. 71/690) "sika" olduğunu söylemişlerdir. İbn Zeyd'in (ö. 71/690) tam ismi Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb el-Kureşî'dir. Kendisinin çok sayıda zayıf hadisi olduğu bildirilmiştir.³⁵⁹ İbn Hacer onun "zayıf" olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Ali, hadisinin hiçbir surette alınmayacak derecede kendisinin zayıf olduğunu bildirmiştir.³⁶¹

Senedde ismi yer alan İbn Zeyd'in "zayıf" olması nedeniyle hadisın isnadı zayıftır.

Altıncı Âyette Geçen Rivâyetler

34. Hadis

*"Ebû Küreyb bize anlattı, dedi ki: İbn Atiyye, İsrâil'den nakletti: O da Ebû İshâk'tan, Saîd b. Cübeyr'den, Katâde'den rivâyet ederek şöyle dediğini söyledi: (Kıyâmet günü ne zaman diye sorar) Dedi ki: Kıyâmet günü ne zaman? Hz. Ömer (r.a) şöyle dedi: Kendisine kıyâmet günü sorulan kimse bu sureyi okusun."*³⁶²

Tahrîc ve Değerlendirme

Bahsi geçen rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eserine ulaşılammıştır.

³⁵⁷ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti'l-Ulemâ-i'l-Hadîs*, thk. Muhammed Saîd Amr İdrîs, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988, c. 1, s. 425.

³⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 526.

³⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 592.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 340.

³⁶¹ Buhârî, *Târîh*, c. 6, s. 363.

³⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 477.

Senedde ismi zikredilen İbn Atiyye'nin "zayıf"³⁶³ kabul edilmesi nedeniyle isnadı zayıftır.

35. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) متى يكون ذلك، فقرأ: (وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ) قال: فكذاك يكون يوم القيامة³⁶⁴

“Yûnus bana anlattı, dedi ki: İbn Vehb bize şöyle dedi: İbn Zeyd, şöyle dedi: (Kıyâmet gününün vakti sorulacaktır) O ne zaman olacak, (Güneş ve Ay birleştirilir) âyetini okudu ve dedi ki: İşte Kıyâmet günü böyle olacaktır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Çalışmamızın otuz üçüncü rivâyetinde İbn Zeyd'in "zayıf" olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

Yedinci Âyette Geçen Rivâyetler

36. Hadis

“Ahmed b. Yusuf bana dedi ki: Bize Kâsım şöyle dedi: Haccâc bana Hârûn'dan rivâyet ederek dedi ki: Ebû Amr b. Alâ'a bunu sorduğumda: (Yıldırım) kesra harekeyle sıcak anlamına gelir. Dedi ki: Bunu Abdullah b. Ebû İshâk'a sorduğumda o da şöyle dedi: Fetha ile zırh, ateş veya şimşeg'in parlamasıdır. Görmeye gelince, dehşetten gözlerin (ölüm anında açık kaldığı) kızarmasıdır. Dedi ki: Bunu İbn Ebû İshâk'a haber verdim ve o şöyle dedi: Okuduklarımı Şeyh Nasr b. Âsım ve ashab.dan aldım, bu nedenle bunu Ebû Amr'a anlattığımda o şöyle dedi: Ama Nasr'dan veya onun ashabından bir şey almıyorum. Sanki sahâbeler şöyle diyordu: Ben Hicaz halkından aldım.”

365

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen Ahmed b. Yusuf et- Tağlebî'nin (ö. 273/886) "sika" olduğu bildirilmiştir.³⁶⁶ Kâsım (ö. 124/742) olarak zikredilen râvinin tam ismi Kâsım b. Ebî Bezze'nin "sika" olduğu ancak az sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir. Haccâc'ın ismi Haccac b. Muhammed el-Mesîsî'dir. Kendisinin "sika" olduğu ve İbn Cüreyc'den çok sayıda hadis

³⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 187.

³⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 478.

³⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 479.

³⁶⁶ Bağdâdî, *Târîh*, c. 5, s. 428.

rivâyet ettiği bildirilmiştir.³⁶⁷ Hârûn'un (ö. 170/786) tam ismi Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî'dir. Onun için Ebû Zûr'a ve Ebû Dâvud "sika", Ebû Ubeyde "sadûk, hâfız" olduğunu söylemişlerdir.³⁶⁸ Ebû Amr b. el-Alâ'nın (ö. 154/771) tam ismi Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Basrî'dir. Ebû Hâtim "lâ be'se bih" (zararı yok, hadisi alınabilir) demiştir.³⁶⁹ İbn Maîn "sika" olduğunu söylemiştir.³⁷⁰

Senedde yer alan tüm râvilerin "sika" olmasından dolayı hadisin sahih bir isnada sahip olduğunu söylemek mümkündür.

37. Hadis

*"Muhammed b. Sa'd bana şöyle anlattı: Babam bana dedi ki: Amcam bana anlattı: Babam, babasından, İbn Abbâs'tan, şöyle dediğini bana anlattı: (Gözün çakması) ölüm demektir; ışımanın çakması ise kıyâmet anlamındadır."*³⁷¹

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eserine ulaşılamamıştır.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

38. Hadis

*"Muhammed b. Amr bana anlattı, dedi ki: Ebû Âsım bize şöyle dedi: Bize İsâ anlattı; Hâris bana anlattı, o şöyle dedi: Bana Hasan anlattı, şöyle dedi: Verka', İbn Ebî Necih'ten, Mücâhid'den rivâyetle bize anlattı, şöyle dedi: (Yıldırım Görme) Ölüm anında gerçekleşir."*³⁷²

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde bulunan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

³⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 495.

³⁶⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 30, ss. 118-119.

³⁶⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 616.

³⁷⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Târihu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Mekke: İhyâ Tûrâs İslâmiyye, 1979, c. 4, s. 101.

³⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 480.

³⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 480.

39. Hadis

*“Bişr dedi ki: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd, Katâde'den rivâyetle bize anlattı, şöyle dedi: (O halde, göz parladığında) (âyeti) gözlerin dehşetten dışarı fırlaması demektir.”*³⁷³

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"³⁷⁴ olmasından dolayı hadisin isnadını hasen olarak kabul etmek mümkündür.

Sekizinci Âyette Geçen Rivâyetler

40. Hadis

*“Bişr bize anlattı, şöyle dedi: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd, Katâde'den rivâyetle şöyle dediğini anlattı: (Ve ay tutuldu): Işığı gitti, böylece ışığı kalmadı.”*³⁷⁵

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"³⁷⁶ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir. Saîd'in "sika" olup ömrünün sonlarına doğru ihtilat ettiği bildirilmiştir.³⁷⁷ Ancak tefsirin bahsettiğimiz diğer baskısında Yezîd b. Zürey'in hadisi Saîd'in ihtilat döneminden önce aldığı belirtilmiştir.³⁷⁸

41. Hadis

*“İbn Abdûla'lâ bize dedi ki: İbn Sevr bize Ma'mer'den, Katâde'den, Hasan'dan rivâyetle (tutulan ay) onun nuru olduğunu söyledi, dedi ki: Onun nûru gitmiştir.”*³⁷⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

Abdürrezzâk, ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.³⁸⁰

Hadisin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olması sebebiyle isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, rivâyetin senedinde Ma'mer- Katâde'yi zikrederek hadisi aynı lafızla nakletmektedir.

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 480.

³⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

³⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 481.

³⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

³⁷⁸ Taberî, *Tefsir*, s. 232. (Muhakkikin 4 numaralı dipnotu.)

³⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 481.

³⁸⁰ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzâk*, c. 3, s. 367.

Dokuzuncu Âyette Geçen Rivâyetler

42. Hadis

“Muhammed b. Amr bana anlattı, şöyle dedi: Ebû Âsım dedi ki: Bize İsâ, Hâris'ten rivâyetle şöyle dedi: Hasan dedi ki: Verka' bize anlattı, İbn Ebi Necîh, Mücâhid'in (ve Güneş ile Ay'ın bir araya gelmesi) âyeti hakkında şöyle demiştir: Onlar Kıyâmet gününde dürüleceklerdir.”³⁸¹

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyetin yer aldığı temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen tüm râvilerin tevsik edilmesi nedeniyle hadisin isnadı sahihtir.

43. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ) قال: ³⁸²جُمِعَا فَرُمِي بهما في الأرض

“Yûnus bana şöyle dedi: İbn Vehb bize anlattı, dedi ki: İbn Zeyd şöyle dedi: (Ve Güneş ile Ay'ı birleştirdi) şöyledir: Bir araya getirildiler ve yere atıldılar.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen rivâyetin yer aldığı temel hadis eseri bulunamamıştır.

Senedde ismi zikredilen İbn Zeyd'in "zayıf" kabul edildiği bilgisine otuz üçüncü rivâyetle yer verilmiştir. Dolayısıyla hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

44. Hadis

قال أخبرنا ابن وهب، قال: أخبرني سعيد بن أبي أيوب، عن أبي شيبَةَ الكوفيِّ، عن زيد بن أسلم عن عطاء بن يسار أنه تلا هذه الآية يوما: (وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ) قال: يجمعان يوم القيامة، ثم يقذفان في البحر، فيكون نار الله الكبرى³⁸³

“Dedi ki: Bize İbn Vehb haber verdi, o da şöyle dedi: Saîd b. Ebî Eyyub, Ebû Şeybe el-Kûfî'den, Zeyd b. Eslem'den, Atâ b. Yesâr'dan rivâyetle şöyle okuduğunu söyledi: Bir gün şu âyet: (Ve Güneş ile Ay bir araya getirilecekler)

³⁸¹ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 482.

³⁸² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 482.

³⁸³ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 482.

Dedi ki: Kıyâmet günü toplanacaklar, sonra denize atılacaklar ve ateşe dönüşecekler.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Hacer'in mezkûr rivâyete eserinde yer verdiği tespit edilmiştir.³⁸⁴

Senedde ismi yer alan İbn Vehb ve Saîd b. Ebû Eyyûb "sika" ³⁸⁵ olarak nitelendirilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Şeybe el-Kûfî'nin (ö. 169/786) "zayıf" olduğunu bildirmiş, Yahyâ b. Maîn, onu "leyse bi-sika" şeklinde nitelendirmiş, Ebû Dâvûd "zaîfu'l-hadis", Tirmizî ve Ebû Hâtim "münkeru'l hadis", Nesâî "metrûku'l-hadis" olduğunu söylemiştir.³⁸⁶ Zeyd b. Eslem el-Ömerî'nin (ö. 136/754) künyesi Ebû Üsâme'dir. Kendisinin "sika" olduğu ve çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.³⁸⁷ Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî (ö. 103/721) hakkında İbn Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî "sika" şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır. Mâlik b. Enes, onun "sika, kesîru'l-hadis" olduğunu söylemiştir.³⁸⁸

Rivâyetin senedinde zayıf râvi bulunması nedeniyle zayıf bir isnada sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Hacer, rivayeti aynı lafızla Atâ b. Yesâr'dan nakletmiştir. Ayrıca İbn Hacer, İbn Ebû Hâtim'in bahsi geçen rivâyeti İbn Abbâs'tan naklederek hadise aynı lafızla yer verdiğini ifade etmektedir.

On Birinci Âyette Geçen Rivâyetler

45. Hadis

*“Ali bana anlattı, şöyle dedi: Bana Ebû Sâlih anlattı, dedi ki: Muâviye bana Ali'den, o da İbn Abbâs'tan naklederek: (Hayır, sığınacak bir yer yoktur) ifadesi: Sığınak yok anlamındadır.”*³⁸⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Hibbân, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete eserinde yer vermiştir.³⁹⁰

³⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 6, s. 300.

³⁸⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 522.

³⁸⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 2, s. 148.

³⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 507.

³⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 20, s. 127.

³⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 484.

³⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 4, s. 355.

Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması hakkında on üçüncü rivayette bilgi verilmiştir. Râviler hakkındaki bu değerlendirmeler neticesinde mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir.

İbn Hibbân'ın, Ali- İbn Dâvud- Ebû Sâlih- Muaviye- Ali- İbn Abbâs sened zinciriyle naklettiği mütâbi rivâyet, hadisin isnadını hasen derecesine yükseltmektedir.

46. Hadis

*“Muhammed b. Sa'd bana dedi ki: Bana babam anlattı, şöyle dedi: Amcam anlattı, dedi ki: Bana babam, babasından, İbn Abbâs'tan, onun şöyle dediğini söyledi: (sığınak yok) şu anlama gelir: sığacak ve sığınacak yer yoktur.”*³⁹¹

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyetinde yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

47. Hadis

*“Ya'kûb bana anlattı, dedi ki: İbn Uleyye bize şöyle dedi: Bize İbrahim b. Tarîf anlattı, şöyle dedi: Mutarriif b. Şihhîr'in Kıyâme suresini okuduğunu duydum. (Kellâ lâ vezar) âyetine geldiğinde vezar kelimesinin dağ anlamına geldiğini söyledi. İnsanlar kıyamet korkusundan kaçacakları zaman “dağa çıkın, dağa çıkın” diye birbirlerine seslenecekler.”*³⁹²

Tahrîc ve Değerlendirme

Dûlâbî'nin ilgili rivâyete hadis kitabında yer verdiğini görmekteyiz.³⁹³

İbn Uleyye'nin (ö. 193/803) tam ismi Ebu Bîşr İsmail b. İbrâhim b. Miksem Uleyye el-Esedî'dir. Kendisinin "sika, sebt fi'l-hadis, hüccet" olduğu bildirilmiştir.³⁹⁴ İbrâhim b. Tarîf hakkında ricâl kitaplarında adalet ve zabt yönünden bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mutarriif b. Şihhîr'in (ö. 95/713-14) tam

³⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 484.

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 485.

³⁹³ Dûlâbî, *El-Küna*, c. 1, s. 395.

³⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 327.

ismi Mutarrif b. Abdillâh b. eş-Şihhîr'dir. Kendisinin "sika" bir râvî olup, verâ ve fazilet sahibi bir kimse olduğu bildirilmiştir.³⁹⁵ Senedde ismi zikredilen Ya'kûb'un "sadûk"³⁹⁶ olarak kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı hasendir.

Dûlâbî, Abbâs b. Muhammed- Yahyâ b. Maîn- İsmâil b. Uleyye- Edhem b. Tarîf- Mutarrif b. Şihhîr senediyle naklederek الْجَبَلُ الْوَزْرُ: قَالَ lafzıyla mezkûr rivâyete mütâbi olarak nakletmiştir.

48. Hadis

حدثنا ابن بشار، قال: ثنا عبد الرحمن بن مهدي، عن شعبة، عن أدهم، قال: سمعت مُطَرِّفا يقول:

(كَلَّا لَا وَزَرَ) قَالَ: كَلَّا لَا جَبَلٌ³⁹⁷

“İbn Beşşâr bize şöyle dedi: Abdurrahman b. Mehdi, Şu'be'den, Edhem'den rivâyetle bize şöyle dedi: Mutarrif'in şöyle dediğini işittim: (Hayır, hiçbir sığınalacak yer yoktur) dedi ki: Hayır, dağ yoktur.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsirinde naklettiği rivâyete, Abdürrezzâk tefsirinde yer vermiştir.³⁹⁸

Senedde ismi yer alan Ebû Saîd Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) "sika" olup, çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.³⁹⁹ Şu'be'nin (ö. 160/776) tam ismi Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî'dir. Kendisinin "sika, hâfız" olup, takva sahibi bir kimse olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁰ Edhem b. Tarîf'in (ö. 187/803) ismi Bişr b. el-Fazl b. Lâhik er-Rukâşî'dir. Dûlâbî "Edhem" isminin onun künyesi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰¹ Nesâî, İclî, Bezzâr onun "sika", İbn Sa'd da "sika, kesîru'l-hadis" olduğunu bildirmiştir.⁴⁰²

Hadisin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir. Abdürrezzâk, rivâyeti Ma'mer- Katâde tarikiyle aynı lafzıyla mütâbi olarak nakletmektedir.

³⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 142.

³⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

³⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 485.

³⁹⁸ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzâk*, c. 3, s. 367.

³⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 299.

⁴⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

⁴⁰¹ Dûlâbî, *El-Kûna ve'l-Esma*, c. 1, s. 395.

⁴⁰² İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 1, s. 459.

49. Hadis

حدثنا نصر بن علي الجهضمي، قال: ثني أبي، عن خالد بن قيس، عن قتادة، عن الحسن، قال: (كَلَّا لَا وَزَرَ) قال: لَا جَبَل⁴⁰³

“Nasr b. Ali el-Cahzemî bize anlattı, şöyle dedi: Babam bana Hâlid b. Kays'tan, Katâde'den, Hasan'dan rivâyetle şöyle dedi: O dedi ki: Bu âyet kaçacak bir dağ yok anlamına gelir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyet, Tirmizî ve Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) tefsir kitaplarında yer almaktadır.⁴⁰⁴

Hadisin senedinde ismi zikredilen Nasr b. Ali el-Cahzemî'nin (ö. 250/864) Nasr b. Ali b. Nasr b. Ali el-Cahzemî el-Ezdî el-Basrî'dir. İbn Hacer, onun "sika, hâfız" olduğunu ifade etmiştir. Onun babasının ismi Nasr b. Ali'dir (ö. 180/797). Kendisinin "sika" olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁵ Hâlid b. Kays'ın tam ismi Hâlid b. Kays b. Rabâh el-Ezdî el-Hedânî'dir. Kendisi hakkında İclî "sadûk"⁴⁰⁶, Yahyâ b. Maîn "sika"⁴⁰⁷ olduğunu söylemiştir. Ancak Ezdî, onun Katâde'den aldığı rivâyetler arasında münker hadislerin bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁸

Rivâyetin senedinde yer alan tüm râviler tevsik edilmiştir. Dolayısıyla hadisin isnadı sahihtir.

Tirmizî mezkûr rivâyete sened zikretmeden لَا جَبَلٌ وَلَا حَزْرٌ lafzıyla yer vermiştir. Sem'ânî, Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr'den ve Dahhâk'tan naklederek yer vermiştir.

50. Hadis

“Ya'kûb bana anlattı ve dedi ki: Bize İbn Uleyye, Ebû Recâ'dan, Hasan'dan rivâyetle şöyle dedi: (Hayır, hiçbir, sığınacak yer yoktur) O şöyle dedi: Araplar birbirlerinden saklanacak olsalar, iki adam yürürken atlar

⁴⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 485.

⁴⁰⁴ Tirmizî, *Cüz' fîhi Tefsiri'l Kur'ân*, thk. Hikmet b. Beşir Yâsîn, Medine: Mektebetu Dar, 1988, s. 64, no: 111, Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîrû's- Sem'ânî*, thk. Yâsir b. İbrahim, Riyad: Darü'l-Vatan, c. 6, s. 104.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 406.

⁴⁰⁶ İclî, *es-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, c. 3, s. 348.

⁴⁰⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 8, s. 153

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 3, s. 113.

yanlarına gelinceye kadar hiçbir şey hissetmeseler, içlerinden biri arkadaşına kaçması için şöyle derdi: Ah, falanca, dağ dağ!”⁴⁰⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin maktu olarak naklettiği rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar tespit edilmiştir.⁴¹⁰

Senedde ismi zikredilen Ya'kûb'un "sadûk"⁴¹¹ olmasından dolayı hadisin isnadı hasendir.

Vâhidî (ö. 468/1076), ilgili rivâyete Hasan'dan naklederek benzer bir lafızla yer vermektedir. Sem'ânî, sened zikretmeden rivâyeti nakletmiştir.

51. Hadis

حدثني أبو حفص الحيري، قال: ثنا مؤمل، قال: ثنا أبو مودود، عن الحسن، في قوله: (كلا لا وَرَرَ) قال: لا جبل⁴¹²

“Ebû Hafs el-Hîrî anlattı, şöyle dedi: Müemmel bize anlattı, dedi ki: Ebû Mevdûd, Hasan'dan rivâyetle şöyle dedi: (Hayır, hiçbir sığınak yok) dedi: Dağ yok”

Tahrîc ve Değerlendirme

Tirmizî, ilgili rivâyete tefsir kitabında yer vermiştir.⁴¹³

Senedde zikredilen Ebû Hafs el-Hîrî'nin (ö. 250/864) isminin Ebû Hafs el-Cebîrî Albdullah b. Yûsuf es-Sekafî el-Basrî olup, kendisinin "sadûk" olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Ebû Mevdûd'un tam ismi, Bahr b. Mûsâ Ebû Mevdûd'dur. İbn Ebû Hâtîm, kendisinin "sâlih" olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁵

Söz konusu rivâyeti Tirmizî, sened zikretmeyerek لَا جَبَلَ وَلَا حَزَرَ lafızıyla eserinde yer vermiştir.

52. Hadis

“Muhammed b. Amr anlattı, şöyle dedi: Ebû Âsım dedi ki: Bize İsâ söyledi, Hâris bize şöyle dedi: Bize Hasan anlattı ve şöyle dedi: Verka' bize nakletti, hepsi İbn Ebû Necîh'ten, Mücâhid'den rivâyetle: (sığınak yok) Bu

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 485.

⁴¹⁰ Vâhidî, *Tefsîrü'l-Basit*, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2009, c. 22, s. 490, Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîrû's-Sem'ânî*, thk. Yâsir b. İbrahim, Riyad: Darü'l-Vatan, c. 6, s. 104, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Daru'l-Muarrafe, 1959, c. 8, s. 681.

⁴¹¹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

⁴¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 485.

⁴¹³ Tirmizî, *Cüz' fihî Tefsîri'l Kur'ân*, s. 64, no: 111.

⁴¹⁴ Fâilûcî, *el-Mu'cem*, s. 704.

⁴¹⁵ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, c. 2, s. 419.

ayet, o gün sığınılacak bir yer veya kaçacak bir dağ olmadığını bizlere ifade etmektedir.”⁴¹⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Hibbân, şâhid olarak naklettiği rivâyete *es-Sikât*'ında aynı sened ve lafızla yer vermiştir.⁴¹⁷

Senedde yer alan tüm râviler tevsik edilmiştir. Bu nedenle rivâyetin isnadı sahihtir.

53. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (كَلَّا لَا وَزَرَ) لَا جِبِلَّ وَلَا جُرْزَ وَلَا مَنْجَى⁴¹⁸

“Bişr şöyle dedi: Yezîd dedi ki: Bize Saîd, Katâde'den rivâyet etti (hayır, hiçbir sığınak yoktur), dağ yoktur, barınak yoktur, sığınak yoktur.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁴¹⁹ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir. Saîd'in ömrünün sonlarında ihtilât ettiği bildirilmiştir.⁴²⁰ Ancak tefsirin diğer baskısında, Yezîd'in ilgili rivâyeti Saîd'in ihtilâtından önce naklettiği ifade edilmiştir.⁴²¹

54. Hadis

“Muhammed b. Ubeyd bize şöyle dedi: İbnü'l-Mübarek, Süfyân'dan, Süleyman et-Teymî'den, o Şebîb'den, o da Ebû Kılâbe'den rivâyetle şöyle dedi: (Hayır, sığınak yok) dedi ki: Korunacak yer yok.”⁴²²

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Senedde ismi zikredilen Muhammed b. Ubeyd'in (ö. 227/842) tam ismi Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed b. Ebû Zeyd'tir. Kendisi "Ebû Sâbit" künyesiyle anılmaktadır. Onun fazilet sahibi bir zât olduğu ifade

⁴¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 486.

⁴¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 6, s. 443.

⁴¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 486.

⁴¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁴²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

⁴²¹ Taberî, *Tefsir*, s. 230. (Muhakkikin 8 numaralı dipnotu.)

⁴²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 486.

edilmiştir.⁴²³ Ebû Hâtim, onun "sadûk" olduğunu bildirmiştir.⁴²⁴ Ebû Abdîrrahmân İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) çok sayıda kitap tasnifinde bulunduğu ifade edilmiştir. "Sika, me'mûn, imâm, hüccet" olup, sayıca çok fazla hadis naklettiği bildirilmiştir.⁴²⁵ Süleyman et-Teymî'nin (ö. 143/761) "sika" olup, çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁴²⁶ İclî de kendisini tevsik etmiştir.⁴²⁷ İbn Hibbân, rivâyetin senedinde yer alan Şebîb'e *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁴²⁸ Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd'in (ö. 104/722) "sika" olup, çok sayıda hadis naklettiğini bildirilmiştir.⁴²⁹ İbn Sîrîn de onun "sika" olduğunu söyleyerek tevsikte bulunmuştur.⁴³⁰

Senedde yer alan Muhammed b. Ubeyd'in "sadûk" kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı hasendir.

Ayrıca ilgili rivâyet, aynı lafızla Ahmed b. Hişâm ve İbn Humeyd'den gelen iki ayrı tarikle nakledilmektedir.⁴³¹

55. Hadis

“Yahyâ b. Vâdîh bize anlattı, şöyle dedi: Müslim b. Tahmân, Katâde'den rivâyet ederek şöyle dedi: (Sığınacak yer yok) şöyle demektir: Korunacak yer yok.”⁴³²

Tahrîc ve Değerlendirme

Buhârî, Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyete eserinde yer vermiştir.⁴³³

Senedde ismi zikredilen Yahyâ b. Vâdîh'ın tam ismi, Ebû Tümeyle Yahyâ b. Vâdîh el-Mervezî'dir. Kendisinin "sika" olduğu bildirilmiştir.⁴³⁴ İbn Hibbân, senedde yer alan Müslim b. Tahmân Ebû Seleme'ye *es-Sikât*'ında yer

⁴²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 619.

⁴²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 9.

⁴²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 376.

⁴²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 252.

⁴²⁷ İclî, *es-Sikât*, c. 1, s. 430.

⁴²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 6, s. 443.

⁴²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 182.

⁴³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 58.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 486.

⁴³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 486.

⁴³³ Buhârî, *Kıyâme*, 6.

⁴³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 379.

vermiştir.⁴³⁵ Hadisin senedinde bulunan tüm râvilerin tevsik edilmesi nedeniyle isnadı sahihtir.

Buhârî, Taberînin yer verdiği mezkûr rivâyeti İbn Abbâs'tan nakletmektedir.

On İkinci Âyette Geçen Rivâyetler

56. Hadis

حدثنا يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ) قال: استقر أهل الجنة في الجنة، وأهل النار في النار⁴³⁶

“Yûnus bize şöyle dedi: İbn Vehb bize anlattı, şöyle dedi: İbn Zeyd dedi ki: (O gün varıp durulacak yer sadece rabbinin huzurudur) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Cennet ehli cennete yerleşecek, cehennem ehli de cehenneme yerleşecek.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Otuz üçüncü rivâyette İbn Zeyd'in "zayıf" olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle isnadın zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

57. Hadis

“Bişr bize anlattı, şöyle dedi: Bize Yezîd anlattı, dedi ki: Saîd bize dedi ki: Katâde (o gün varış Rabbin huzurunadır) (âyeti hakkında) şöyle dedi: yani son anlamındadır.”⁴³⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Bahsi geçen rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁴³⁸ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir. Tefsirin diğer bir baskısında Yezîd'in mezkûr rivâyeti Saîd'in ihtilat döneminden önce aldığı ifade edilmektedir.⁴³⁹

⁴³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 7, s. 446.

⁴³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 488.

⁴³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 488.

⁴³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁴³⁹ Taberî, *Tefsir*, s. 232. (Muhakkikin 1 numaralı dipnotu.)

On Üçüncü Âyette Geçen Rivâyetler

58. Hadis

حدثني علي، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثني معاوية، عن علي، عن ابن عباس، قوله: (يُنَبِّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) يقول: ما عمل قبل موته، وما سنَّ فَعَمِلَ به بعد موته⁴⁴⁰

“Ali bana şöyle dedi: Bize Ebû Sâlih dedi ki: Muâviye, Ali'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle bana şöyle dedi: (İnsana, o gün yaptığı ve yapmayıp ertelediği şeyler hakkında bilgi verilecektir) (âyeti hakkında) Dedi ki: Vefâtından önce yaptıkları, vefâtından sonra neler olacağı hakkında bilgilendirilecektir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Hâtim, Taberî'nin tefsirinde geçen rivâyete eserinde yer vermektedir.⁴⁴¹

Çalışmamızın on üçüncü rivâyetinde belirtildiği üzere Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması sebebiyle mezkûr hadis inisnadının zayıf olduğu söylenebilir. Tefsirin farklı bir baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" ifadesiyle hadisin itibar için alınacağına işaret edilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.⁴⁴²

İbn Ebû Hâtim, ilgili rivâyete şâhid olarak İbn Abbâs'tan بِمَا عَمِلَ قَبْلَ مَوْتِهِ ifadesiyle nakletmiştir. وَمَا يَسُنُّ فَعَمِلَ بِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ ifadesiyle nakletmiştir.

59. Hadis

“İbn Abdüla'lâ bize şöyle dedi: İbn Sevr bize Ma'mer'den, Abdülkerîm el-Cezerî'den, Ziyad b. Ebû Meryem'den, İbn Mes'ûd'dan rivâyetle dedi ki: Kendisinden önce ve sonra yapmış olduğu iyi veya kötü ameller manasına gelmektedir.”⁴⁴³

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 489.

⁴⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, c. 10, s. 3386.

⁴⁴² Taberî, *Tefsîr*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

⁴⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 489.

Tahrîc ve Değerlendirme

Nemerî (ö. 463/1071), Taberî'nin tefsirinde bulunan rivâyete *el-İstizkâr* isimli eserinde yer vermektedir.⁴⁴⁴

Senedde ismi zikredilen İbn Abdüla'lâ, İbn Sevr, Ma'mer'in "sika" kabul edildiği bildirilmiştir. Abdülkerîm el-Cezerî'nin (ö. 127/745) tam ismi Ebû Saîd Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî'dir. Kendisinin "sika" olup, çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁴⁴⁵ Tabî'n neslinden olan Ziyâd b. Meryem el-Cezerî, "sika"⁴⁴⁶ kabul edilmiştir.⁴⁴⁷ Sahâbe neslinden olan İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) tam ismi Ebû Abdırrahmân Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî'dir.⁴⁴⁸

Rivâyetin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olması sebebiyle hadisin isnadı sahihtir.

Nemerî, mezkûr hadisi Müslim b. Hâlid- İbn Cüreyc'den قَالَ عِنْدَ الْمَوْتِ يَغْلُمُ مَا لَهُ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ lafzıyla nakletmiştir.

60. Hadis

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس قوله: (يُنَبِّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) يقول: بما قَدَّمَ من المعصية، وأَخَّرَ من الطاعة⁴⁴⁹

“Muhammed b. Sa'd bana anlattı, şöyle dedi: Babam bana şöyle söyledi: Amcam bana dedi ki: Bana babam, babasından, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etti: (O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir.) O şöyle dedi: İşlediği günahı ve geciktirdiği itaatten dolayı böyle olur.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsirinde geçen mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

⁴⁴⁴ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed atâ-Muhammed Ali Ma'vuz, 2000, c. 3, s. 94.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 486.

⁴⁴⁶ İclî, *es-Sikât*, s. 169.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 422.

⁴⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 149.

⁴⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 489.

61. Hadis

حدثنا ابن بشار، قال: ثنا مؤمل، قال: ثنا سفيان، عن منصور عن مجاهد (يُنَبِّئُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) قال: بأول عمله وآخره⁴⁵⁰

“İbn Beşşâr bize anlattı, o şöyle dedi: Müemmel bize anlattı, dedi ki: Süfyân bize Mansûr'dan, Mücâhid'den rivâyet etti: (O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir.) (âyeti hakkında) dedi ki: En önce yaptığı ve en son yaptığı ameli.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Şeybe ve Ebû Nuaym el-İsfahânî mezkûr rivâyete eserlerinde yer vermişlerdir.⁴⁵¹

Senedde ismi yer alan Müemmel'in "münkeru'l-hadis" olup çokça hata yaptığı ifade edilmiştir.⁴⁵²

İbn Ebû Şeybe, ilgili hadise mütâbî olarak Cerîr- Mansûr- İbrâhim ve Mücâhid'den بِأَوَّلِ عَمَلِهِ وَآخِرِهِ lafzıyla nakletmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed- Ca'fer b. Firyâbî- Osman b. Ebî Şeybe- Cerîr- Mansûr- Mücâhid'den aynı lafızla nakletmiştir. Ayrıca Taberî, tefsirinde rivâyetin farklı tariklerine de yer vermiştir.⁴⁵³

62. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: (يُنَبِّئُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ) من طاعة الله (وَأَخَّرَ) مما ضيع من حق الله⁴⁵⁴

“Bişr bize anlattı, dedi ki: Yezîd bize anlattı, şöyle dedi: Saîd, Katâde'den rivâyetle şöyle dedi: (İnsana, öne sürdüğü şeyler) Allah'a itaat konusunda. (Geciktirdiği) yapmadığı dini vecibeler o gün bildirilecektir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁴⁵⁵, Saîd'in "sika" olup ömrünün sonlarında ihtilat ettiğine dair görüşe daha önce yer verilmişti.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 490.

⁴⁵¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, c. 7, s. 209, Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, c. 3, s. 283.

⁴⁵² Mizzî, *Tehzîb*, c. 29, s. 178.

⁴⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 490.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 490.

⁴⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁴⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

“Muhammed b. Sa'd bana anlattı, şöyle dedi: Bana babam dedi ki: Amcam bana şöyle dedi: Bana babam, babasından, İbn Abbâs'tan rivâyet ederek dedi ki: (Bilakis insan kendi üzerine şahittir) diyor ki: (İnsanın kendi gözetleyicileri vardır) bu nedenle İnsan, ancak kendi kendisinin şahididir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri bulunamamıştır.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

66. Hadis

حدثنا ابن عبد الأعلى، قال: ثنا ابن ثور، عن معمر، عن قتادة، قوله: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ
بَصِيرَةٌ) قال: شاهد عليها بعملها⁴⁶²

“İbn Abdüla'lâ bize şöyle dedi: İbn Sevr bize Ma'mer'den, Katâde'den rivâyette: (Artık insan, kendine kendisi tanıktır) (âyeti hakkında) dedi ki: Ona ameliyle şahittir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Abdürrezzâk es-San'ânî, Taberî'nin neklettiği rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁴⁶³ Hadisin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, ilgili rivâyete Ma'mer- Katâde naklederek aynı lafızla yer vermiştir.

67. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ) إذا
شئت والله رأيته بصيرا بعيوب الناس وذنوبهم، غافلا عن ذنوبه؛ قال: وكان يقال: إن في الإنجيل
مكتوبا: يا ابن آدم تبصر القذاة في عين أخيك، ولا تبصر الجذع المعترض في
عينك⁴⁶⁴

“Bişr bize anlattı ve şöyle dedi: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd bize Katâde'den rivâyet ederek dedi ki: (Artık insan, kendine kendisi tanıktır) Bakarsın ki insan, başkalarının günahlarını ve kusurlarını görür ancak kendi

⁴⁶² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 492.

⁴⁶³ San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak, c. 3, s. 368.

⁴⁶⁴ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 492.

günahlarından habersizdir. İncil'de yazıldığına göre: Ey Ademoğlu, kardeşinin gözündeki çapağı görürsün de kendi gözündeki odunu görmezsin.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bîşr'in "sadûk"⁴⁶⁵, Saîd'in "sika" olup ömrünün sonlarında ihtilat ettiği belirtilmiştir.⁴⁶⁶ Tefsirin başka bir baskısında Yezîd'in ilgili rivâyeti Saîd'in ihtilat döneminden önce aldığı ifade edilerek hadisin isnadı hakkında "hasen" hükmünde bulunulmuştur.⁴⁶⁷

68. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ) قال: هو شاهد على نفسه، وقرأ: (اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا)⁴⁶⁸

“Yûnus bana anlattı, şöyle dedi: İbn Vehb bize anlattı, dedi ki: İbn Zeyd: (Artık insan, kendine kendisi tanıktır.) Dedi ki: O, kendisine şahittir. Şu âyeti okudu: (Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!)”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen İbn Zeyd'in "zayıf" olduğu bilgisine otuz üçüncü rivâyette yer verilmiştir. Dolayısıyla isnadın zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

69. Hadis

“Muhammed b. Sa'd bana dedi ki: Bana babam anlattı, şöyle dedi: Amcam bana şöyle dedi: Babam, babasından, İbn Abbâs'tan rivâyetle bana dedi ki: (Mazeretlerini ortaya koysa dahi) mâzeret öne sürer anlamındadır. (O gün zâlimlere mazeretleri hiçbir fayda sağlamaz) âyetini işitmedin mi? Ve Allah şöyle buyurdu: (Onlar artık Allah'ın iradesine boyun eğler)”⁴⁶⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁴⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

⁴⁶⁷ Taberi, *Tefsir*, s. 234. (Muhakkikin 4 numaralı dipnotu.)

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 493.

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 493.

70. Hadis

حدثنا ابن بشار، قال: ثنا أبو أحمد، قال: ثنا سفيان، عن موسى بن أبي عائشة، عن سعيد بن جبير، في قوله: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ) قال: شاهد على نفسه ولو اعتذر⁴⁷⁰

“İbn Beşşâr bize anlattı, şöyle dedi: Ebû Ahmed bize şöyle dedi: Süfyân, Mûsa b. Ebî Âişe'den, Saîd b. Cübeyr'den rivâyet ederek şöyle dedi: (Artık insan, kendine kendisi tanıktır) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Mâzeretlerini sunsa da kendi aleyhine şahitlik yapacaktır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Şeybe ve Abdürrezzâk tefsirde bulunan ilgili rivâyete eserlerinde yer vermiştir.⁴⁷¹

Senedde ismi yer zikredilen Ebû Ahmed'in (ö. 203/819) ismi, Muhammed b. Abdullah ez-Zübeyrî'dir. Onun "sadûk" olup, çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁴⁷² Ancak Ahmed b. Hanbel, kendisi için Süfyân'dan aldığı rivâyetlerde çokça hata yaptığını bildirmiştir.⁴⁷³ Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Mûsâ b. Ebû Âişe için Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Maîn "sika" olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca kendisinin "sâlihu'l-hadis" olduğu bildirilmiştir.⁴⁷⁴

İlgili rivâyet, Ebû Ahmed'den aynı sened ve lafızla İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde bulunmaktadır. Abdürrezzâk, rivâyete aynı lafızla Sevrî-Müslim- Mücâhid- İbn Abbâs tarikiyle yer vermiştir. Bu rivâyet, Taberî'de yer alan hadise mütâbi olarak isnadı hasen li-gayrihi derecesine yükseltmektedir.

71. Hadis

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Ebû Âsım bana anlattı, şöyle dedi: Bana İsâ söyledi, Hâris bana dedi ki: Hasan şöyle dedi: Verka' bize anlattı. Hepsi İbn Ebû Necîh'ten, o da Mücâhid'den rivâyetle (mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır) (âyeti hakkında) dedi ki: itiraz etse dahi, o kendisi aleyhine tanıktır.”⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 494.

⁴⁷¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, c. 7, s. 203, San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 368.

⁴⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 526.

⁴⁷³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 18, s. 606.

⁴⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 157.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 494.

Tahrîc ve Değerlendirme

Mekki b. Ebû Tâlip (ö. 437/1045), Taberî'nin âyetin tefsirinde naklettiği ilgili rivâyete eserinde yer vermiştir.⁴⁷⁶

Sened zincirinde zikredilen tüm râvilerin "sika" olmasından dolayı hadisin isnadı sahihtir.

Mekkî b. Ebû Tâlip, rivâyete Mücâhid'den naklederek aynı lafızla yer vermiştir.

72. Hadis

حدثني يعقوب، قال: ثنا ابن علي، عن عمران بن حدير، قال: سألت عكرمة، عن قوله: (بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ) قال: فسكت، فقلت له: إن الحسن يقول: ابن آدم عمالك أولى بك، قال: صدق⁴⁷⁷

“Ya'kûb bana anlattı, şöyle dedi: İbn Uleyye, İmrân b. Hudeyr'den rivâyetle, dedi ki: İkrime'ye (Bilakis, mazeretlerini bildirse dahi, o gün insan kendi aleyhine şahitlik edecektir) âyetini sorduğumda sustu. Bunun üzerine O'na şöyle dedim: Hasan, bu âyet hakkında diyor ki: Ademoğlu! senin amelin senden daha önemlidir. İkrime dedi ki: Doğru söylemiş.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin senedinde yer alan İmrân b. Hudeyr es-Sedûsî'nin (ö. 149/767) künyesinin "Ebû Ubeyde" olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷⁸ Kendisinin "sika" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁴⁷⁹ Ya'kûb'un "sadûk"⁴⁸⁰ olması nedeniyle hadisin isnadını hasen olarak değerlendirmek mümkündür.

On Beşinci Âyette Geçen Rivâyetler

73. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ) قال: معاذيرهم التي يعتذرون بها يوم القيامة فلا ينتفعون بها، قال: (يوم لا يؤذن لهم فيعتذرون) ويوم يؤذن لهم فيعتذرون فلا تنفعهم ويعتذرون بالكذب⁴⁸¹

“Yûnus bana anlattı, şöyle dedi: İbn Vehb bize haber verdi: İbn Zeyd (Mazeretlerini öne sürse de) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Kıyâmet gününde

⁴⁷⁶ Mekkî, *el-Hidâye*, c. 12, s. 7872.

⁴⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 494.

⁴⁷⁸ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Tabakâtü'r-Ruvât*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1993, s. 379.

⁴⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 270.

⁴⁸⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 494.

öne süreceklere mazeretlerinden hiçbir fayda görmeyecekler, (Mazeret bildirmelerine izin verilmeyen gün) o gün kendilerine mazeretlerini sunmaları için izin verilecek ancak yalan söylemeleri sebebiyle mazeretleri kendilerine fayda sağlamayacak kimselerin özür dilemelerine izin verilmeyecek.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen İbn Zeyd'in "zayıf" olduğu otuz üçüncü rivâyette belirtilmiştir. Bu nedenle isnadın zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

74. Hadis

حدثني نصر بن علي الجهضمي، قال: ثني أبي، عن خالد بن قيس، عن قتادة، عن زرارة بن أوفى، عن ابن عباس، في قوله: (وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ) قال: لو تجرد⁴⁸²

“Nasr b. Ali el-Cahzemî bana şöyle söyledi: Babam, Hâlid b. Kays'tan, Katâde'den, Zürâre b. Evfâ'dan, İbn Abbâs'tan rivâyette (Mazeretlerini öne sürse de) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Kendini günahsız göstermeye çalışsa dahi.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadisin senedinde ismi zikredilen Zürâre b. Evfâ'nın (ö. 93/712) tam ismi Ebu Hâcib Zürâre b. Evfâ el-Haraşî'dir. Kendisinin "sika" bir râvi olduğu bildirilmiştir.⁴⁸³ Tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir. Tefsirin diğer baskısında ilgili rivâyet hakkında sahih hükmünde bulunulmuştur.⁴⁸⁴

75. Hadis

حدثني محمد بن خلف العسقلاني، قال: ثنا رَوَاد، عن أبي حمزة، عن السدي في قوله: (وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ) ولو أرخى الستور، وأغلق الأبواب⁴⁸⁵

“Muhammed b. Halef el-Askalânî bana anlattı, şöyle dedi: Bize Revvâd Ebû Hamza'dan, o da Süddî'den rivâyette dedi ki: (Mazeretini sunsa dahi) yaptıklarının önüne perdeler indirse ve kapıları kapatsa bile.”

⁴⁸² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 494.

⁴⁸³ İbn Sa'd, Tabakât, c. 9, s. 150.

⁴⁸⁴ Taberî, Tefsir, thk. İ. Mansûr Abdülhamid ve öte., s. 235.

⁴⁸⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 495.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen mezkûr rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁴⁸⁶

Ebû Hâtîm, rivâyetin senedinde yer alan Muhammed b. Halef el-Askalânî'nin (ö. 260/874) "sadûk" olduğunu bildirmiştir.⁴⁸⁷ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında ona yer vermiştir.⁴⁸⁸ Revvâd'ın tam ismi Ebû Isâm Revvâd b. Cerrâh'tır. Yahyâ b. Maîn onun "sika" olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁹ Nesâî, kendisi için "leyse bi'l-kaviyy, münker" olup, ihtilatta bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁰ Sened zincirinde ismi zikredilen Ebû Hamza hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Dûlâbî, Yahyâ b. Süleymân- Ebû Muâviye- Ebû Bestâm- Dahhâk tarikiyle, سُوْرَةُ قَالَ şeklinde yer vermektedir. Begavî, rivâyeti Süddî ve Dahhâk'tan aynı lafızla nakletmiştir.⁴⁹¹ Bu rivâyet Taberî tefsirinde yer alan hadise mütâbi olması nedeniyle isnadı hasendir.

76. Hadis

"Nasr b. Ali bize anlattı, dedi ki: Bana babam, Hâlid b. Kays'tan, Katâde'den, Hasan'dan rivâyetle şöyle dedi: (Mazeretlerini sunsa dahi) bahaneleri kabul edilmez."⁴⁹²

Tahrîc ve Değerlendirme

Hadisin senedinde yer alan tüm râviler tevsik edilmiştir. Tefsirin başka bir baskısında rivâyetin sahih, senedinin muttasıl olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁶ Dûlâbî, *El-Kûna*, c. 1, s. 391, İbn Fûrek, *Tefsîru İbn Fûrek*, c. 3, s. 95. Sa'lebî, *el-Keşf*, c. 28, s. 137, Mekkî, *el-Hidâye*, c. 12, s. 7873, Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk: Darul Kalem, 1989, s. 1154.

⁴⁸⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, c. 9, s. 146.

⁴⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 7, s. 446.

⁴⁸⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, c. 3, s. 524.

⁴⁹⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk.

Mahmûd İbrâhim Zâid, Halep: Dâru'l-Va'y, 1976, s. 40.

⁴⁹¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah Münir, Daru't-Tayyibe, 1997, c. 8, s. 283.

⁴⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 495.

⁴⁹³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, s. 236.

77. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: (وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَاذِيرَهُ) قال: ولو اعتذر⁴⁹⁴

“Bişr bize şöyle dedi: Bize Yezîd anlattı, dedi ki: Saîd, Katâde'den rivâyette şöyle dedi: (Mazeretlerini öne sürse bile) (âyeti hakkında) dedi ki: Özür dilese dahi.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsirinde naklettiği mezkûr rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁴⁹⁵

Senedde ismi zikredilen Bişr'in "sadûk"⁴⁹⁶ olmasından dolayı hadisin isnadını hasen olarak değerlendirmek mümkündür.

Mekkî b. Ebû Tâlib rivâyete İbn Abbâs'tan naklederek يعني الاعتذار lafzıyla tefsirinde yer vermiştir.

On Altıncı Âyette Geçen Rivâyetler

78. Hadis

“Ebû Küreyb bize anlattı, şöyle dedi: Süfyân b. Uyeyne, Amr b. Dînâr'dan, o Saîd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ederek bize şöyle dedi: Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nâzil olduğunda onu ezberlemek için acele etti. Bunun üzerine Yüce Allah O'na şöyle buyurdu: (O'nu çabucak alabilmek için dilini hareket ettirme. Şüphesiz onun toplanması ve okunması bize aittir) (âyeti hakkında) İbn Abbâs dedi ki: Böylece dudaklarını oynattı.”

⁴⁹⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Buhârî'nin ve İbn Hibbân'ın, mezkûr rivâyete *Sahih*'inde yer verdiği tespit edilmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 495.

⁴⁹⁵ Sa'lebî, *el-Keşf*, c. 10, s. 86, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*, thk. Eş-Şâhid el-Buşeyhî, *Câmiatü's-Şârika*, 2008, c. 12, s. 7872, Begavî, *Şerhu's-sünne*, c. 15, s. 145.

⁴⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 496.

⁴⁹⁸ Buhârî, *Kıyâme*, 6, İbn Hibbân, *Sahih*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988, c. 1, s. 226.

Ebû Küreyb⁴⁹⁹, Süfyân b. Uyeyne⁵⁰⁰ ve Saîd b. Cübeyr⁵⁰¹ "sika" kabul edilmişlerdir. Senedde ismi zikredilen Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Cumahî'nin (ö. 126/744) "sika, sebt" olup, çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁵⁰² Hadisi nakleden tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir.

Buhârî, ilgili rivâyete şâhid olarak Humeydî- Süfyân- Mûsâ b. Ebû Âişe-sika bir râvi- İbn Abbâs tarikiyle, كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ, وَوصف سُفْيَانَ: يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ حَرَكَ بِهِ لِسَانَهُ, lafzıyla nakletmiştir.

79. Hadis

*"Ubeyd b. İsmâil el-Habbâri ve Yûnus bana şöyle dediler: Süfyân, Amr'dan, o Saîd b. Cübeyr'den rivâyetle bize Hz. Peygamber'in (sav) kendisine vahyedildiğinden bahsetti. Yûnus dedi ki: Onu ezberlemek için aceleyle dudaklarını oynattı, bunun üzerine Allah teâlâ şöyle buyurdu: (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumayı sağlama işi bize aittir.)"*⁵⁰³

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyete Tirmizî, *Sünen*'inde yer vermiştir.⁵⁰⁴

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen Yûnus'un (ö. 264/878) tam ismi Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdüla'lâ b. Mûsâ es-Sadeî el-Mısrî'dir. Kendisinin "sika, müttetekun aleyh" olup, hadisin hüccet kabul edildiği ifade edilmiştir.⁵⁰⁵ İbn Hibbân, Ubeyd b. İsmâil el-Habbâri'e (ö. 250/864) *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁵⁰⁶ Ayrıca kendisinin tevsik edildiği bildirilmiştir.⁵⁰⁷ Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir.

Taberî, mezkûr hadisin aynı sened üzere İbn Abbâs'a dayandırıldığı bilgisine yer vermiştir.⁵⁰⁸ Tirmizî, *Sünen*'inde İbn Abbâs'tan naklederek كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ lafzıyla yer

⁴⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁵⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 8, s. 60.

⁵⁰¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 10, s. 376.

⁵⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 41.

⁵⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 497.

⁵⁰⁴ Tirmizî, *Kıyâme*, 5.

⁵⁰⁵ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi Ma'rifeti'l-Ulemâ-i'l-Hadîs*, c. 1, s. 425.

⁵⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 433.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. 6, s. 248.

⁵⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 497.

verdiği rivâyet hakkında "hasen-sahih", Elbânî ise "sahih" hükmünde bulunmuştur.⁵⁰⁹

80. Hadis

“Süfyân b. Vekî bize anlattı, şöyle dedi: Bize Cerîr anlattı, Musa b. Ebû Âişe dedi ki: Saîd b. Cübeyr bize şöyle dedi: İbn Abbâs (Dilinizi aceleyle hareket ettirmeyin) (âyeti hakkında) dedi ki: Hz. Peygamber (sav) Cebrail aracılığıyla kendisine vahiy indirildiğinde, O'nunla birlikte dilini ve dudaklarını hareket ettirirdi ve bu, O'na zor gelirdi. Bunun üzerine Allah teâlâ, Kıyâme Sûresi'nde bulunan şu âyeti indirdi: (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir.)”⁵¹⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin muhtelif hadis kaynaklarında yer aldığı tespit edilmektedir.⁵¹¹

Sened zincirinde ismi zikredilen Süfyân b. Vekî hakkında "makbul" olduğu söylenmiş ve tevsik edilmiştir. Ancak yalancılıkla itham edildiğine ve hadislerinin terk edildiğine dair görüşler daha fazladır.⁵¹² Bu nedenle Taberî'nin tefsirinde yer verdiği rivâyetin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

Buhârî rivâyete Ubeydullah b. Mûsâ- İsrâîl- Mûsâ b. Ebî Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle yer vermiştir. Müslim, mezkûr rivâyete şâhid olarak Kuteybe b. Saîd- Ebû Bekr b. Ebî Âişe- İshâk b. İbrâhim- hepsi Cerîr b. Abdülhamîd'den- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle nakletmiştir. Ayrıca Nesâî, rivâyeti Kuteybe- Ebû Avâne- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle nakletmiştir.⁵¹³

81. Hadis

“İbn Humeyd bize anlattı, şöyle dedi: Mihrân bize Süfyân'dan, Mûsâ b. Ebû Âişe'den, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle dedi: Hz.

⁵⁰⁹ Tirmizi, *Kıyâme*, 5.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 497.

⁵¹¹ Buhârî, *Kıyâme*, 6, Müslim, *Salât*, 2, İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 2001, c. 5, s. 268, no: 3191.

⁵¹² Mizzî, *Tehzîb*, c. 11, ss. 203-204.

⁵¹³ Nesâî, *Sahîhu Sünen*, Kâhire: Mektebetü'l-Kübrâ, c. 2, s. 149.

*Peygamber'e (sav) vahyedildiğinde dudaklarını kımıldatırdı. Bu, anlaşılırdı ve Saîd O'nu taklit ederdi. (Acele etmek için dilini onunla hareket ettirme) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Almak için acele etmek anlamındadır.”*⁵¹⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberânî, âyetin tefsiri için nakledilen rivâyete *el-Mu‘cemü'l-kebîr*'inde yer vermiştir.⁵¹⁵

Senedde yer alan İbn Humeyd'in, "zayıf"⁵¹⁶ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Taberânî, ilgili rivâyete şâhid olarak, Abdullah b. Muhammed b. Saîd-Muhammed b. Yûsuf- Kays b. Rebî- Mûsâ b. Ebû Âişe- Atâ b. Sâib- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla.

82. Hadis

*“İbn Müsennâ bize anlattı, o şöyle dedi: Bize Rebî b. Uleyye dedi ki: Bize Dâvûd b. Ebû Hind, Şa'bi'den şu âyeti naklederek dedi ki: (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme) Kendisine vahiy indiğinde, ona olan muhabbetinden dolayı onu söylemekte acele ederdi ve bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir.)”*⁵¹⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin senedinde ismi yer alan İbn Müsennâ'nın (ö. 252/866) tam ismi Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî'dir. Künyesi, Ebû Mûsâ'dır. İbn Maîn onu "sika", Zühli "hüccet", Ebû Hâtim "sadûk, salihu'l-hadis" olarak nitelendirmiştir. Ayrıca kendisi tevsik edilmiştir.⁵¹⁸ Rebî b. Uleyye'nin tam ismi Ebû'l-Hasan Rebî b. İbrâhim'dir.⁵¹⁹ Yahyâ b. Maîn onun "sika, me'mûn" olduğunu söyleyerek tevsik etmiştir.⁵²⁰ İbn Hibbân kendisine *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁵²¹ Senedde ismi zikredilen Dâvûd b. Ebû Hind'in (ö. 139/757)

⁵¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 498.

⁵¹⁵ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân et-Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994, c. 11, s. 458, no: 12297.

⁵¹⁶ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁵¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 498.

⁵¹⁸ Zehebî, *Mîzân*, c. 4, s. 24.

⁵¹⁹ Buhârî, *Târîh*, c. 3, s. 328.

⁵²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 510.

⁵²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 245.

"sika" olup, çok sayıda hadis naklettiği ifade edilmiştir.⁵²² Şa'bî'nin (ö. 104/722) tam ismi Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî'dir. Şa'bî'nin kendi ifadesine göre 500 sahâbîyi görmüş ve tanımıştır. Sahâbe döneminden Ali, Talha ve Zübeyr'i bu isimler arasında zikretmiştir.⁵²³ İclî, *es-Sikât*'ında kendisine yer vermiştir. Ondan gelen mürsel rivâyetlerin sahih kabul edildiği bilgisine yer vererek Şa'bî'nin güvenilirliğine işaret etmiştir.⁵²⁴

Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahih olarak değerlendirmek mümkündür.

83. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (لا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) قال: لا تكلم بالذي أوحينا إليك حتى يقضى إليك وحيه، فإذا قضينا إليك وحيه، فتكلم به⁵²⁵

“Yûnus bana anlattı, şöyle dedi: Bize İbn Vehb anlattı, dedi ki: İbn Zeyd (Onunla acele ederek dilini hareket ettirme) (âyeti hakkında) dedi ki: Sana vahyettiğimiz tamamlanıncaya kadar dilini hareket ettirme. Sana vahiy tamamladığımızda onu anlat.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Bahsi geçen rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis kaynağına ulaşılamamıştır.

Otuz üçüncü rivâyetle verilen bilgiye göre İbn Zeyd "zayıf" râvi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

84. Hadis

حدثت عن الحسين، قال: سمعت أبا معاذ يقول: ثنا عبيد، قال: سمعت الضحاك يقول في قوله: (لا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ) قال: كان نبي الله صلى الله عليه وسلم إذا نزل عليه الوحي من القرآن حرَّك به لسانه مخافة أن ينساه⁵²⁶

“Hüseyn şöyle dedi: Ebû Muâz'ın şöyle dediğini işittim: Ubeyd bana anlattı, dedi ki: Dahhâk'ın (Dilini onunla hareket ettirme) âyeti hakkında şöyle dediğini işittim: Peygamber (sav) kendisine Kur'ân'dan vahiy indirildiğinde, onu unutacağından korktuğu için onu okumakta acele ederdi.”

⁵²² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 190.

⁵²³ Buhârî, *Târîh*, c. 7, s. 549.

⁵²⁴ İclî, *es-Sikât*, c. 2, s. 12.

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 498.

⁵²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 498.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar tespit edilmiştir.⁵²⁷

Senedde ismi zikredilen Hüseyin'in "kezzâb" olmasından dolayı hadisin isnadı zayıftır.

Buhârî'nin, mütâbi olarak Ubeydullah b. Mûsâ- İsrâîl- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs'tan *يَحْشَى أَنْ يَنْقَلَبَ مِنْهُ* lafzıyla anklettiği rivâyet, mezkûr hadisi hasen derecesine yükseltmektedir.

85. Hadis

*“Ya'kûb b. İbrâhim bana dedi ki: İbn Uleyye bana dedi ki: Ebû Recâ, Hasan'dan rivâyetle (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v.) onu zikretmek için dilini onunla hareket ettirirdi, bunun üzerine Allah teâlâ şöyle buyurdu: (Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme) Onu senin için koruyacağız.”*⁵²⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi zikredilen Ya'kûb b. İbrâhim'in "sadûk"⁵²⁹ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

On Yedinci Âyette Geçen Rivâyetler

86. Hadis

*“İbn Humeyd bize şöyle dedi: Bize Mihrân, Süfyân'dan, Musa b. Ebi Âişe'den, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle (O'nu toplamak bize aittir) âyeti hakkında dedi ki: Göğsünde onu toplamak ve okumanı sağlamak bize aittir.”*⁵³⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî ilgili rivâyete eserlerinde yer vermiştir.⁵³¹

⁵²⁷ Buhârî, *Kıyâme*, 6, San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 369, Nesâî, *Sünen*, Tefsîr, 10, Mekkî, *el-Hidâye*, c. 12, s. 7872, Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c. 28, s. 138.

⁵²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 499.

⁵²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 500.

⁵³¹ Buhârî, *Kıyâme*, 6, İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 268, no: 3191, Nesâî, *Sünen*, Tefsîr, 10.

Sened zincirinde ismi zikredilen İbn Humeyd'in "zayıf"⁵³² olmasından dolayı hadisin isnadı zayıftır.

Buhârî'nin, Ubeydullah- İsrâîl- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd- İbn Abbâs tarikiyle, أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ lafzıyla naklettiği bu rivâyetin mezkûr rivâyete mütâbi olması nedeniyle isnadı hasen li-gayrihi derecesine yükseltmektedir. Ahmed b. Hanbel, mezkûr rivâyeti Abdurrahman- Ebû Avâne- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, جَمَعَهُ فِي صَدْرِكَ lafzıyla nakletmiştir.

87. Hadis

*“Muhammed b. Sa'd bana anlattı, şöyle dedi: Bana babam anlattı, dedi ki: Amcam bana şöyle dedi: Babam bana, babasından, İbn Abbâs'tan rivâyet ederek: (Muhakkak onu toplamak ve okumanı sağlamak bize aittir) unutmanızı için size okuyalım.”*⁵³³

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağına ulaşılammıştır.

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

88. Hadis

*“Hüseyin'den şöyle dediğini işittim: Ebû Muâz'ın şöyle dediğini duydum: Bize Ubeyd anlattı, şöyle dedi: Dahhâk'ın (Kur'ân'ı toplamak ve okumanı sağlamak bize düşer) âyeti hakkında şöyle söylediğini duydum: Onu senin kalbine yerleştirmek için toplamak bize düşer.”*⁵³⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi zikredilen Hüseyin'in, "kezzâb" olmasından dolayı hadisin isnadı zayıftır.

⁵³² Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁵³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 501.

⁵³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 501.

89. Hadis

“Bışr dedi ki: Yezîd bize anlattı, şöyle dedi: Bize Saîd, Katâde'den rivâyet etti: (O'nu toplamak ve okumanı sağlamak bize düşer) O'nu muhafaza etmek ve bir araya getirmektir.”⁵³⁵

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bışr'ın "sadûk"⁵³⁶ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

Ayrıca Taberî, ilgili rivâyete İbn Abdü'lâlâ- İbn Sevr- Ma'mer-Katâde tarikiyle yer vermiştir.⁵³⁷

On Sekizinci Âyette Geçen Rivâyetler

90. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن منصور وابن أبي عائشة، عن سعيد بن جبیر، عن ابن عباس (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ) : فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ (فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) قال: فاستمع قرآنه⁵³⁸

“İbn Humeyd bize şöyle dedi: Bize Mihrân, Süfyân'dan, Mansûr'dan, İbn Ebi Âişe'den, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle dedi ki: O'nu sana vahyettiğimizde (onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et), Öyleyse onun okuyuşunu takip et.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Bahsi geçen rivâyetin yer aldığı muhtelif hadis kaynakları mevcuttur.⁵³⁹

İbn Humeyd'in "zayıf"⁵⁴⁰ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Buhârî'nin Kuteybe b. Saîd- Cerîr- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ lafzıyla mütâbi olarak naklettiği rivâyet sebebiyle hadisin isnadı hasen li-gayrihî derecesine yükselmektedir. Ayrıca Taberî, rivâyeti benzer lafızla Süfyân b. Vekî- Cerîr- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs'dan nakletmektedir.⁵⁴¹

⁵³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 501.

⁵³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁵³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 502.

⁵³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 502.

⁵³⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 6, İbn Hibbân, *Sahih*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988, c. 6, s. 163, no: 4929, San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 369, Ebû Abdullah İbn Mende, *Kitâbü'l-Îmân*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 2, s. 698, no: 692.

⁵⁴⁰ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁵⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 502.

91. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) يقول: اتبع حلاله، واجتنب حرامه⁵⁴²

“Bişr bize anlattı, şöyle dedi: Yezîd bize anlattı, o da şöyle dedi: Bize Saîd, Katâde'den rivâyet ederek (Öyleyse onu sana okuduğumuzda onun okuyuşunu takip et) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Helâline uyun, haramından sakının.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Abdürrezzâk es-San'ânî, Taberî'nin naklettiği mezkûr rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁵⁴³

Sened zincirinde ismi zikredilen Bişr'in "sadûk"⁵⁴⁴ olması sebebiyle hadisin isnadı hasendir.

Ayrıca Taberî, mezkûr rivâyeti aynı lafızla, İbn Abdül'âlâ- İbn Sevr-Ma'mer- Katâde tarikiyle nakletmiştir.⁵⁴⁵

92. Hadis

“Ali bize anlattı, şöyle dedi: Bize Ebû Sâlih anlattı, dedi ki: Muâviye bize, Ali'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ederek (Öyleyse biz onu sana okuduğumuzda, onun okunuşuna uyun) (âyeti hakkında) şöyle dedi: İşlerinizi ona göre yapın.”⁵⁴⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

Buhârî, Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyete *Sahih*'inde yer vermiştir.⁵⁴⁷

On üçüncü rivâyette belirtildiği üzere Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması sebebiyle mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir. Tefsirin farklı bir

⁵⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 503.

⁵⁴³ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 369.

⁵⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 503.

⁵⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 503.

⁵⁴⁷ Buhârî, *Kıyâme*, 6.

baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" ifadesiyle hadisinin itibar için alınacağına işaret edilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.⁵⁴⁸

Buhârî, rivâyete Ubeydullah- İsrâîl- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd- İbn Abbâs tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir. Bu hadis, mütâbi olarak mezkûr hadisi hasen li-gayrihi derecesine yükseltmektedir.

On Dokuzuncu Âyette Geçen Rivâyetler

93. Hadis

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس (ثُمَّ إِنَّ عَلِيًّا بَيَّانَهُ) يقول: حلاله وحرامه، فذلك بيانه⁵⁴⁹

“Muhammed b. Sa'd bana anlattı ve şöyle dedi: Bana babam anlattı ve dedi ki: Amcam bana şöyle söyledi: Babam bana, babasından, o da İbn Abbâs'tan rivâyetle (sonra onu anlatmak elbette bize düşer) (âyeti hakkında) dedi ki: Bu, helal ve haramın açıklanmasıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine on beşinci rivâyette yer verilmiştir. Sened zincirinde zayıf râvi bulunmasından dolayı hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

94. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (ثُمَّ إِنَّ عَلِيًّا بَيَّانَهُ) بيان حلاله، واجتناب حرامه، ومعصيته وطاعته⁵⁵⁰

“Bişr bize anlattı ve şöyle dedi: Yezîd şöyle dedi: Bize Saîd Katâde'den rivâyetle (O halde onu açıklamak da bize düşer) helâli açıklamayı, haramdan sakınmayı, O'na isyan etmeyi ve O'na itaat etmeyi ifade eder.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁵⁵¹ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

⁵⁴⁸ Taberi, *Tefsir*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 504.

⁵⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 504.

⁵⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

95. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن موسى بن أبي عائشة، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس (ثُمَّ إِنَّ عَلِيًّا بَيَّأَهُ) قال: تبيينه بلسانك⁵⁵²

“İbn Humeyd bize anlattı ve dedi ki: Mihrân bize Süfyân'dan, Musa b. Ebi Âişe'den, Saîd b. Cübeyr'den, İbn Abbâs'tan rivâyet ederek (sonra onu açıklamak bize düşüyor) dedi ki: O'nu senin diline göre açıklamaktır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği mezkûr rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁵⁵³

Rivâyetin senedinde ismi yer alan İbn Humeyd'in "zayıf"⁵⁵⁴ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Buhârî, rivâyete Kuteybe b. Saîd- Cerîr- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, عَلِيًّا أَنْ تُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ lafzıyla yer vermiştir. Bu hadis Taberî'nin naklettiği zayıf rivâyetin mütâbi olarak isnadını hasen derecesine yükseltmektedir. Müslim, Kuteybe b. Saîd- Ebû Bekr b. Ebû Şeybe- İshâk b. İbrâhim- Cerîr- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle أَنْ تُبَيِّنَهُ بِلسَانِكَ lafzıyla rivâyete yer vermiştir.

Yirminci ve Yirmi Birinci Âyette Geçen Rivâyet

96. Hadis

“Bişr'in bize anlattığı üzere: Yezîd bize anlattı ve şöyle dedi: Saîd, bize Katâde'den rivâyetle şöyle dediğini söyledi: (Hayır, doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz ve ahireti terk ediyorsunuz) Allah'ın merhamet ettiği ve koruduğu kimseler hariç, insanların çoğu acil olanı, kolayca sahip olunanı seçti.”⁵⁵⁵

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsirinde naklettiği rivâyetin yer aldığı temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

⁵⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 504.

⁵⁵³ Buhârî, *Kıyâme*, 6, Müslim, *Salât*, 2.

⁵⁵⁴ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 505.

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁵⁵⁶ olması sebebiyle hadisin isnadı hasendir.

Yirmi İkinci Âyette Geçen Rivâyetler

97. Hadis

حدثني محمد بن إسماعيل البخاري، قال: ثنا آدم، قال: ثنا المبارك، عن الحسن (وَجُوءٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ) قال: حسنة⁵⁵⁷

“Muhammed b. İsmail el-Buhârî bana anlattı ve şöyle dedi: Âdem bize dedi ki: Mübârek bize Hasan'dan rivâyetle (o gün birtakım yüzler aydınlıktır) şöyle dedi: Aydınlık olması, yüzlerin güzel olacağını ifade etmektedir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁵⁵⁸

Fâlûcî, senedde geçen Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'yi "sahih sahibi" ifadesiyle nitelendirmiştir. Ayrıca kendisinin Taberî'nin en meşhur şeyhlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁹ İsnadda yer alan Âdem'in (ö. 220/835) tam ismi Ebü'l-Hasen Âdem b. Ebî İyâs el-Horasânî'dir. İclî, onun "sika" olduğunu söyleyerek tevsik etmiştir.⁵⁶⁰ Ebû Hâtim kendisini "sika, me'mûn" şeklinde nitelendirmiştir.⁵⁶¹ El-Mübârek (ö. 164/781) olarak zikredilen râvinin tam ismi el-Mübârek b. Fedâle b. Ebû Ümeyye'dir. Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) mevlâsı olduğu bildirilmiştir. İbn Sa'd, kendisinin "zayıf" olduğunu ancak Affân b. Müslim'in onu "sika" kabul ederek kendisinden hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.⁵⁶² Ayrıca Buhârî onun tedliste bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁶³

Râvi el-Mübârek'in "zayıf" kabul edilmesi nedeniyle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁵⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 505.

⁵⁵⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Sa'd b. Nâsır, Riyad: Dar el-Künûz İşbîliye, 2015, c. 20, s. 12, İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf ve öte., Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs, 2017, c. 5, s. 169.

⁵⁵⁹ Fâlûcî, *el-Mu'cemu's-Suyûh*, s. 43.

⁵⁶⁰ İclî, *es-Sikât*, c. 1, s. 213.

⁵⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 268.

⁵⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 276.

⁵⁶³ Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâ'is-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, Halep: Dârü'l-Va'y, 1976, s. 44.

Ayrıca Taberî, rivâyeti benzer bir lafızla Ebû Küreyb- Vekî- Süfyân- Mansûr- Mücâhid tarikiyle nakletmiştir.⁵⁶⁴

98. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاضِرَةً) قال: الناضرة: الناعمة⁵⁶⁵

“Yûnus bana dedi ki: İbn Vehb bize şöyle dedi: İbn Zeyd dedi ki: (O gün yüzler aydınlık olacaktır) dedi ki: En-Nâzira: yumuşak anlamındadır.”

Tahric ve Değerlendirme

Rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

Hadisin senedinde ismi zikredilen İbn Zeyd'in "zayıf" kabul edildiği bilgisine otuz üçüncü rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

99. Hadis

حدثنا محمد بن علي بن الحسن بن شقيق، قال: سمعت أبي يقول: أخبرني الحسين بن واقد في قوله: (وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاضِرَةً) من النعيم (إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةً) قال: أخبرني يزيد النحوي، عن عكرمة وإسماعيل بن أبي خالد، وأشياخ من أهل الكوفة، قال: تنتظر إلى ربها نظرا⁵⁶⁶

“Muhammed b. Ali b. Şakîk şöyle dedi: Babamın şöyle dediğini işittim: Hüseyin b. Vâkid bana anlattı ve şöyle dedi: (Yüzler o gün parlaktır) nimetlerden ötürü (Rablerine bakarak) (âyeti hakkında) dedi ki: Yezîd en-Nahvî bana, İkrime, İsmâil b. Ebû Hâlid ve Kûfe ehlerinden şeyhlerden rivâyette şöyle dedi: Rabbine bir bakışla bakar.”

Tahric ve Değerlendirme

Sa'lebî, Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁵⁶⁷

Ebû Hâtîm, Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk el-Mervezî'nin (ö. 251/865) "sadûk" olduğunu bildirmiştir.⁵⁶⁸ İbn Hibbân ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁵⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, İmam Buhârî'nin ondan hadis rivâyet ettiğini ifade ederek kendisinin "sika" olduğuna dair görüşlere yer vermiştir.⁵⁷⁰ Onun

⁵⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 506.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 507.

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 506.

⁵⁶⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c. 28, s. 145.

⁵⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 28.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 9, s. 110.

⁵⁷⁰ Bağdâdî, *Târîh*, c. 3, s. 267.

babasının ismi kaynaklarda Ebû Abdurrahman Ali b. Hasan b. Şakîk (ö. 215/830) olarak yer almaktadır.⁵⁷¹ İbn Hacer onun "sika, hâfız" olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷² Senedde ismi zikredilen Hüseyin b. Vâkid el-Mervezî (ö. 159/776) hakkında Yahyâ b. Maîn "sika" kabul edildiği bilgisine yer vermiştir.⁵⁷³ Ebû Zûr'a onun için "leyse bihî be's" demiştir.⁵⁷⁴ Yezîd en-Nahvî'nin (ö. 131/749) tam ismi Ebû Hasan Yezid b. Ebû Saîd en-Nahvî'dir. Onun "sika" olduğu bildirilmiştir.⁵⁷⁵ Rivâyeti nakleden râvilerin tamamı tevsik edildiği için isnadı sahihtir.

Sa'lebî rivâyete Hasan b. Vâkid- Yezîd- (İkrime, İsmâil b. Ebû Hâlid, Kûfe şeyhleri) tarikiyle yer vermiştir.

100. Hadis

حدثنا محمد بن إسماعيل البخاري، قال: ثنا آدم قال: ثنا المبارك عن الحسن، في قوله: (وَجُوءُ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ) قال: حسنة (إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ) قال: تنتظر إلى الخالق، وَحَقُّ لَهَا أَنْ تَنْتَظِرَ وَهِيَ تَنْتَظِرُ إِلَى الْخَالِقِ⁵⁷⁶

“Muhammed bin İsmail el-Buhâri bize anlattı, şöyle dedi: Âdem bize anlattı ve şöyle dedi: Mübârek bize Hasân'dan nakletti: (O gün yüzler parlak olacaktır) dedi ki: Nazira güzel manasına gelmektedir. (Rabbine bakarak) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Yüzü ak olanlar, Rablerine bakarlar.”

Tahric ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsiri için naklettiği rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Senedde ismi zikredilen râvi, Hasan b. Yahyâ el-Basrî el-Mervezî'dir. Râvi el- Mübârek'in "zayıf"⁵⁷⁷ olması nedeniyle rivâyetin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

⁵⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 379.

⁵⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 399.

⁵⁷³ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, c. 4, s. 354.

⁵⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 66.

⁵⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 270.

⁵⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 507.

⁵⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 276.

101. Hadis

“Ebû Küreyb bize anlattı, şöyle dedi: Ömer b. Ubeyd, Mansûr'dan, Mücâhid'den rivâyet ederek: (O gün Rablerine bakan yüzler parlaktır) (âyeti hakkında) dedi ki: O'ndan mükâfat bekleyerek.”⁵⁷⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi yer alan Ebû Küreyb tevsik edilmiştir.⁵⁷⁹ Ömer b. Ubeyd'in (ö. 185/801) tam ismi Ebu Hafs Ömer b. Ubeyd et-Tenâfisi'dir. Kendisinin "sika" olduğu bildirilmiştir.⁵⁸⁰ Mansûr'un (ö. 132/750) tam ismi Ebû Attâb Mansûr b. Mu'temir es-Sülemî'dir. Kendisinin "sika, me'mûn" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁵⁸¹

Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir. Ayrıca rivâyet, Vekî- Süfyân- Mansûr- Mücâhid tarikiyle ve benzer bir lafızla nakledilmektedir.⁵⁸²

Yirmi Üçüncü Âyette Geçen Rivâyetler

102. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن منصور عن مجاهد (إلى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) قال: تنتظر الثواب من ربها، لا يراه من خلقه شيء.⁵⁸³

“İbn Humeyd bize şöyle dedi: Mihrân bize Süfyân'dan, Mansûr'dan, Mücâhid'ten (Rabbe bakarak) âyeti hakkında şöyle dedi: Allah Teala kullarından bir şey beklemes ancak kul ondan mükâfatını bekler.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Şeybe, Taberî'nin naklettiği mezkûr rivâyete eserinde yer vermiştir.⁵⁸⁴

İlgili rivâyetin sened zincirinde yer alan İbn Humeyd'in "zayıf"⁵⁸⁵ olmasından dolayı hadisin isnadı zayıftır.

İbn Ebû Şeybe, mezkûr rivâyete mütâbi olarak, Ebû Muaviye- İsmâîl- Ebû Sâlih tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir.

⁵⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 508.

⁵⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁵⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 509.

⁵⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 456.

⁵⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 508.

⁵⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 508.

⁵⁸⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, c. 20, s. 12.

⁵⁸⁵ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

103. Hadis

حدثني يحيى بن إبراهيم المسعودي، قال: ثنا أبي، عن أبيه، عن جدّه، عن الأعمش، عن مجاهد (وَجُوءٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ) قال: نضرة من النعيم (إِلَى رَبِّهَا نَاضِرَةٌ) قال: تنتظر رزقه وفصله⁵⁸⁶

“Yahyâ b. İbrâhîm el-Mes‘ûdî bana anlattı, şöyle dedi: Babam bize, babasından, O da dedesinden, A'meş'in rivâyetini Mücâhid'den naklederek: (O gün ışık saçan yüzler) (âyeti hakkında) dedi ki: Yüzleri nimetlerden dolayı parlak (Rabbe bakarak) (âyeti hakkında) ise dedi ki: Rabbin rızkını ve lütfunu bekler.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde bulunan mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

İbn Hibbân, rivâyetin senedinde ismi zikredilen Yahyâ b. İbrâhîm el-Mes‘ûdî'ye *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁵⁸⁷ Onun babası hakkında ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Onun babasının ismi kaynaklarda Ebû Ubeyde Abdülmelik (ö. 205/821) olarak yer almaktadır.⁵⁸⁸ Yahyâ b. Maîn kendisinin "sika" olduğunu ifade ederek tevsik etmiştir.⁵⁸⁹

104. Hadis

“Ebü'l-Hattâb el-Hassânî bana dedi ki: Mâlik bize Süfyân'dan rivâyet ederek şöyle dedi: İsmâil b. Ebû Hâlid, Ebû Sâlih'ten rivâyet etti ve dedi ki: (O günkü yüzler parlak halde Rablerine bakacaklar) (âyeti hakkında) dedi ki: Mükâfatı bekliyor.”⁵⁹⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Şeybe mezkûr rivâyete *el-Musannef*'inde benzer bir lafızla yer vermektedir.⁵⁹¹

Senedde ismi zikredilen Ebü'l-Hattâb el-Hisânî'nin (ö. 254/868) tam ismi Ziyâd b. Yahyâ b. Hasan Ebü'l-Hattâb el-Hassânî el-Basrî en-Nükrî'dir. Kendisinin "sika" olduğu bildirilmiştir.⁵⁹² Mâlik'in (ö. 200/816) tam ismi Ebû

⁵⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 508.

⁵⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 9, s. 265.

⁵⁸⁸ Fâilûcî, *el-Mu'cemu's-Sağır*, c. 2, s. 631.

⁵⁸⁹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 26, s. 76.

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 509.

⁵⁹¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, c. 7, s. 205.

⁵⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 221.

Muhammed Mâlik b. Süayr et-Temîmî'dir. Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve Dârekutnî onun "sadûk", Ebû Dâvud "zayıf" olduğunu bildirmiştir.⁵⁹³ İbn Hibbân ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁵⁹⁴ İsmâil b. Ebû Hâlid'in (ö. 146/764) künyesi "Ebû Abdullah" olarak zikredilmiştir. Âmir, kendisini için "ilmi su içen gibi içti" demiştir. Enes b. Mâlik'in de isminin zikredildiği altı sahâbi ile görüştüğü bildirilmiştir. Süfyân es-Sevrî onu "huffâz" olarak nitelendirmiştir.⁵⁹⁵ İbn Ebû Hâlid ve Şeybânî kendisinin "sika" olduğunu söyleyerek tevsik etmiştir.⁵⁹⁶ Ebû Sâlih'in rivâyetlerinde münker bulunması, Mâlik'in "zayıf" olarak nitelendirilmesi nedeniyle hadisi itibâr için alınabilir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

İbn Ebû Şeybe, ilgili rivâyete mütâbi olarak Ebû Muâviye- İsmâil- Ebû Sâlih'ten *الثواب من ربه* *تنتظر* lafzıyla nakletmiştir.

105. Hadis

*"Ebû Küreyb bize şöyle dedi: el-Eşcaî bize Süfyân'dan, Süveyr'den, Mücâhid'den, İbn Ömer'den rivâyetle şöyle dedi: Cennet ehlinin en aşağısı, saltanatına, mülkünün zevklerine ve hizmetçilerine bin yıllık mesafeden bakan kimsenin mertebesidir. En yakını gördüğü gibi en uzak noktayı da görür. Cennet ehlinin en üst makamı ise sabah akşam Allah'ın yüzüne bakan kimsenin makamıdır."*⁵⁹⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Tirmizî, Taberî'nin tefsirinde geçen mezkûr rivâyete *es-Sünen*'inde yer vermiştir.⁵⁹⁸

Rivâyetin senedinde ismi zikredilen Ebû Küreyb'in "sika" olduğu bildirilmiştir.⁵⁹⁹ El-Eşcaî'nin (ö. 182/798) tam ismi Ubeydullah b. Abdurrahman el-Eşcaî'dir. İclî ona *es-Sikât*'ında yer vererek Süfyân'dan aldığı rivâyetlerde "sebt" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁰ Ahmed b. Hanbel'in kendisinden hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁶⁰¹ İbn Hacer, onu dokuzuncu

⁵⁹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 10, s. 17.

⁵⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 7, s. 462.

⁵⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 464.

⁵⁹⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, c. 4, s. 354.

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 509.

⁵⁹⁸ Tirmizî, *Kıyâme*, 5.

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶⁰⁰ İclî, *es-Sikât*, c. 2, s. 115.

⁶⁰¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 34, s. 59.

tabaka râviler arasında zikrederek onun "makbûl" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰² Süfyân es-Sevrî, Süveyr'i yalancılık ile itham etmektedir.⁶⁰³ Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Tirmizî, ilgili rivâyete mütâbi olarak Abd b. Humeyd- Şebâbe- İsrâîl- Süveyr- İbn Ömer tarikiyle Rasûlullah'tan naklederek yer vermiştir. Ancak Elbânî, Tirmizî'de yer alan bu rivâyetin zayıf olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca Taberî, rivâyetin bir benzerine, İbn Yemân'dan, el-Eşcaî'den gelen tarikiyle yer vermektedir.⁶⁰⁴

106. Hadis

حدثني علي بن الحسين بن أبجر، قال: ثنا مصعب بن المقدم، قال: ثنا إسرائيل بن يونس، عن ثوير، عن ابن عمر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً، لَمَنْ يَنْظُرُ فِي مُلْكِهِ أَلْفِي سَنَةٍ، قَالَ: وَإِنَّ أَفْضَلَهُمْ مَنْزِلَةً لَمَنْ يَنْظُرُ فِي وَجْهِ اللَّهِ كُلَّ يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ؛ قَالَ: ثُمَّ تَلَا (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) قَالَ: (إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) قَالَ: تَنْظُرُ كُلُّ يَوْمٍ فِي وَجْهِ اللَّهِ⁶⁰⁵

“Ali b. Hüseyin b. Ebcer bana anlattı ve şöyle dedi: Mus‘ab b. Mikdâm dedi ki: İsrâîl b. Yûnus, Süveyr'den, İbn Ömer'den rivâyette dedi ki: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Cennet ehlinin en aşağı mertebesi, Allah'ın mülkündeki saltanatını iki bin yıllık mesafeden görüldüğü yerdedir. O da şöyle dedi: Onların en faziletlisi, her gün Allah'ın yüzüne iki kez bakandır. Dedi ki: Sonra (O gün yüzler Rablerine bakarak parlayacaklardır) âyetini okudu ve dedi ki: Beyazlıkla ve saflıkla, (Rablerine bakarak) (âyeti hakkında) dedi ki: Her gün Allah'ın yüzüne bakar.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Şeybe, Taberî'nin tefsirinde yer alan mezkûr rivâyete eserinde yer vermiştir.⁶⁰⁶

Senedde ismi yer alan Ali b. Hüseyin b. Ebcer hakkında, ricâl kitaplarında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mus‘ab b. Mikdâm'ın (ö. 203/ 819) tam ismi Ebû Abdullah Mus‘ab b. Mikdâm el-Has'amî el-Kûfî'dir. Onun "sâlihu'l-

⁶⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 656.

⁶⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 2, s. 36.

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 509.

⁶⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 510.

⁶⁰⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, s. 101.

hadis" olduğu söylenmiştir.⁶⁰⁷ Yahyâ b. Maîn ve Dârekutnî "sika" olduğunu söyleyerek onu tevsik etmişlerdir. Ebû Dâvud onun hakkında "lâ be's bihî" (zararı yok, hadisi alınabilir) demiştir.⁶⁰⁸ Süveyr'in yalancılıkla itham edilmesi⁶⁰⁹ nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

İbn Ebû Şeybe, ilgili rivâyeti şâhid olarak, Hüseyin b. Ali- İbn Ebcer- Süveyr- İbn Ömer tarikiyle, وإن أفضل أهل الجنة منزلة من ينظر إلى وجه الله في كل يوم, lafzıyla nakletmiştir.

Yirmi Dördüncü Âyette Geçen Rivâyet

107. Hadis

*“Muhammed b. Amr bana anlattı ve şöyle dedi: Ebû Âsım bize anlattı, dedi ki: Bana Îsâ anlattı, Hâris bana şöyle dedi: Hasan bize anlattı ve dedi ki: Verkâ bize dedi ki: Hepsi İbn Ebi Necîh'ten rivâyetle, Mücâhid'in (Asıktır) ifadesi hakkında şöyle dediğini nakletti: Yüzün kararıp buruşmuş hâlidir.”*⁶¹⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi yer alan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

Yirmi Beşinci Âyette Geçen Rivâyetler

108. Hadis

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، وحدثني الحارث قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء، جميعاً عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، قوله: (تَنْظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ) قال: داهية⁶¹¹

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Bana Ebû Âsım anlattı, şöyle dedi: Bana Îsâ söyledi, Hâris bana dedi ki: Hasan şöyle dedi: Verkâ bana dedi ki: hepsi İbn Ebi Necîh'ten rivâyet ederek: Mücâhid'in (Onlar bel kemiklerini kıran bir felâkete uğratılacağını sezeceklerdir) (âyeti hakkındaki) şu sözünü nakletti: Fâgîrah, dâhiyeh manasında olup felâket anlamına gelir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi zikredilen râvilerin tamamının tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

⁶⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 308.

⁶⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 28, s. 45.

⁶⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 2, s. 36.

⁶¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 511.

⁶¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 511.

109. Hadis

*“Bişr dedi ki: Yezîd bize şöyle dedi: Saîd bize Katâde'den rivâyette dedi ki: (İnsanın belini bükecek felakete uğratılacağını anlar) yani: Şerdir.”*⁶¹²

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁶¹³ olarak kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı hasendir. Saîd'in ömrünün sonlarında ihtilat ettiği ifade edilmiştir.⁶¹⁴ Ancak tefsirin başka bir baskısında bu hadisin ihtilat döneminden önce kendisinden alındığı bildirilmiştir.⁶¹⁵

110. Hadis

*“Yûnus bana şöyle dedi: İbn Vehb bize dedi ki: İbn Zeyd (Kendilerinin belini bükecek bir felakete uğrayacaklarını anlayacaklar) (âyeti hakkında) dedi ki: Onun Cehenneme gireceğini zannediyorsunuz. Fâkirah'ın aslı, burun üzerine yapılan işarettir.”*⁶¹⁶

Tahrîc ve Değerlendirme

Çalışmamızın otuz üçüncü rivâyetinde verilen bilgiye göre hadisin senedinde ismi zikredilen İbn Zeyd "zayıf" kabul edilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Yirmi Yedinci Âyette Geçen Rivâyetler

111. Hadis

حدثني بذلك يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد: (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) يقول تعالى ذكره: وقال أهله: من ذا يرقيه ليشفيه مما قد نزل به، وطلبوا له الأطباء والمداوين، فلم يغنوا عنه من أمر الله الذي قد نزل به شيئاً⁶¹⁷

“Bunu bana Yûnus anlattı ve şöyle dedi: Bize İbn Vehb, İbn Zeyd'in şu sözünü nakletti: ('Şifacı kimdir?' dendiğinde) (âyeti hakkında) Ailesi şöyle dedi: Başına gelenlerden kurtulması için onu kim iyi edebilir? Doktorlar ve şifacılar talep ettiler ancak Allah'ın vahyetmiş olduğu emrine karşı bunlar ona hiçbir fayda sağlamadı.”

⁶¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 512.

⁶¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁶¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

⁶¹⁵ Taberî, *Tefsir*, s. 245. (Muhakkikin 7 numaralı dipnotu.)

⁶¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 512.

⁶¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 512.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde yer verdiği ilgili rivâyete, temel hadis kaynaklarında ulaşılammıştır.

Senedde ismi yer alan İbn Zeyd'in "zayıf" kabul edildiği bilgisine otuz üçüncü rivâyette yer verilmiştir. Dolayısıyla hadisin isnadı zayıftır.

112. Hadis

حدثنا أبو كُريب وأبو هشام، قالَا ثنا وكيع، عن إسرائيل، عن سماك، عن عكرمة (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) قال: هل من راق يرقى⁶¹⁸

“Ebû Küreyb ve Ebû Hişâm bize dediler ki: Vekî bize İsrâil'den, Semmâk'tan, o da İkrime'den rivâyet ederek (“Yok mu bir şifacı?” dendiğinde) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Rukye yapan var mı?”

Tahrîc ve Değerlendirme

Vekî b. Cerrâh, Taberî'nin tefsirinde bulunan mezkûr rivâyete *ez-Zühhd* isimli eserinde aynı lafızla yer vermiştir.⁶¹⁹

Rivâyetin sened zincirinde yer alan Ebû Hişâm "zayıf" olarak nitelendirilmiştir.⁶²⁰ Ancak hadisi onunla aynı halkada nakleden râvi Ebû Küreyb tevsik edilmiştir.⁶²¹ Bu nedenle hadisin isnadının sahihtir.

113. Hadis

حدثنا أبو كُريب وأبو هشام، قالَا ثنا وكيع، عن سفيان، عن سليمان التيمي، عن شبيب، عن أبي قلابة (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) قال: هل من طبيب شاف⁶²²

“Ebû Küreyb ve Ebû Hişâm bize anlattılar ve şöyle dediler: Vekî bize Süfyân'dan, Süleymân et-Teymî'den, Şebib'den, Ebû Kılâbe'den rivâyet ederek (“Yok mu bir şifacı?” dendiğinde) şöyle dedi: Şifa verecek bir tabip var mıdır?”

Tahrîc ve Değerlendirme

Vâhidî, Taberî'nin tefsirinde naklettiği mezkûr rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁶²³

⁶¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 513.

⁶¹⁹ Ebû Süfyân Vekî b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî, *ez-Zühhd li-Vekî*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr Füreyvâ, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984, s. 277.

⁶²⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶²¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 513.

⁶²³ Vâhidî, *Tefsîrû'l-basît*, c. 22, s. 516.

Senedde yer alan Ebû Hişâm er-Rifâî'nin "zayıf"⁶²⁴ olduğu bildirilmiş ancak onunla senedin aynı halkasından hadisi nakleden Ebû Küreyb "sika" kabul edilmiştir.⁶²⁵ Dolayısıyla hadisin isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, mezkûr rivâyete tefsirinde Ma'mer- Katâde tarikiyle, قَالَ: مَنْ طَيِّبٌ؟⁶²⁶ lafzıyla yer vermiştir.

Ayrıca Taberî, İbn Humeyd- Mihrân- Süfyân- Süleyman et-Teymî- Şebîb- Ebû Kılâbe tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir.⁶²⁷

114. Hadis

*"Hasan b. Arafе bize anlattı ve şöyle dedi: Mervân b. Muâviye, Ebû Bistâm'dan, o Dahhâk b. Müzâhim'den rivâyet ederek, ("Yok mu bir şifacı?" dendiğinde) (âyeti hakkında) şöyle dedi: O, tabiptir."*⁶²⁸

Tahrîc ve Değerlendirme

Saîd b. Mansûr, Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyete *es-Sünen*'inde yer vermiştir.⁶²⁹

Rivâyetin senedinde ismi zikredilen Ebû Ali Hasan b. Arafе'nin (ö. 257/871) "sadûk" olarak kabul edildiği bildirilmiştir.⁶³⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında ona yer vermiştir.⁶³¹ Mervân b. Muâviye'nin (ö. 193/809) kaynaklarda geçen ismi Ebû Abdullah Mervân b. Muâviye el-Fezârî'dir. Kendisinin "sika, sâlihu'l-hadis" olduğu bildirilmiştir.⁶³² Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir.

Saîd b. Mansûr, Mervân'ın rivâyeti Seleme'den yâhut Ebâ Bestâm'dan nakletmesiyle senedin sahih olduğunu, yalnızca Ebâ Bestâm'dan nakledildiğinde ise rivâyet zincirinin zayıf olacağını ifade etmektedir.⁶³³

⁶²⁴ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶²⁵ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶²⁶ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 370.

⁶²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 513.

⁶²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 513.

⁶²⁹ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. 8, s. 221.

⁶³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 32.

⁶³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 179.

⁶³² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 331.

⁶³³ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. 8, s. 221, no: 2356.

115. Hadis

“Ebû Küreyb bize anlattı ve şöyle dedi: İbn İdrîs, Cüveybîr'den, Dahhâk'tan rivâyet ederek (Yok mu bir şifacı dendiğinde) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Tedavi eden var mıdır?”⁶³⁴

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde yer alan Ebû Küreyb'in "sika" olduğuna dair bilgiye daha önce yer verilmişti.⁶³⁵ İbn İdrîs'in (ö. 192/808) tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. İdrîs b. Yezîd b. Abdurrahman el-Evdî'dir. Onun "sika, me'mûn, sâhibu's-sünne" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği, kendisinin "hüccet" kabul edildiği bildirilmiştir.⁶³⁶ Künyesi Ebû'l-Kâsım olan Cüveybîr isimli râvinin "zayıf" olduğu bildirilmektedir.⁶³⁷ Ayrıca kendisinin zayıf hadis rivâyet ettiği de ifade edilmiştir.⁶³⁸ Nesâî ve Dârekutnî, Cüveybîr'in "metruk" olduğunu bildirmiştir.⁶³⁹ Rivâyetin sened zincirinde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

116. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) أَي: التمسوا له الأطباء فلم يُغنوا عنه من قضاء الله شيئاً⁶⁴⁰

“Bişr, Yezîd'den naklederek bize dedi ki: Saîd, Katâde'den rivâyet etti (Tedavi edecek kim var dendiğinde), yani: Onun için doktor ararlar fakat Allah'ın hükmünden dolayı ona hiçbir fayda sağlamaz.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis eserine ulaşılamamıştır. Bişr'in "sadûk"⁶⁴¹ olması nedeniyle, hadisin isnadı hasendir.

117. Hadis

“Ebû Hişâm bize anlattı ve şöyle dedi: Muâz b. Hişâm bize anlattı, dedi ki: Babam bana Amr b. Mâlik'ten, o Ebû'l-Cevzâ'dan, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ederek: (Hayır, can boğaza dayanıp İyi edecek kimdir dendiğinde)

⁶³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 514.

⁶³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 511.

⁶³⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 1, s. 150.

⁶³⁸ Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâ'is-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, Halep: Dârü'l-Va'y, 1976, s. 67.

⁶³⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 2, s. 124.

⁶⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 514.

⁶⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

(âyeti hakkında) dedi ki: Can boğaza gelince melekler tartışırlar, rahmet melekleri mi yoksa gazap melekleri mi onun canını alacak?"⁶⁴²

Tahrîc ve Değerlendirme

Saîd b. Mansûr, Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyete *es-Sünen*'inde yer vermiştir.⁶⁴³

Rivâyetin senedinde ismi zikredilen Ebû Hişâm er-Rifâî'nin "zayıf"⁶⁴⁴ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır. Muâz b. Hişâm'ın (ö. 200/816) tam ismi Ebû Abdullah Muâz b. Hişâm ed-Destevâî'dir. Onun "sadûk" olarak kabul edildiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁵ Muâz b. Hişâm'ın (ö. 152/769) babasının ismi Hişâm b. Ebû Abdullah ed-Destevâî'dir. Kendisinin "sika, sebt, hüccet" olarak kabul edildiği bildirilmiştir.⁶⁴⁶ Ömer b. Mâlik'in (ö. 229/844) tam ismi Ebû Mâlik Ömer b. Mâlik en-Nükrî'dir. Kendisinin "sadûk" olduğu bildirilmiş, "lehû evhâm" ifadesiyle hadisin itibâr için alınacağına işaret edilmiştir.⁶⁴⁷ Evs b. Abdullah Ebû'l-Cevzâ için Buhârî, "fî isnâdihî nazar" şeklinde değerlendirmede bulunmuş, hadisin hiçbir surette alınamayacağına işaret etmiştir.⁶⁴⁸ İclî onun "sika" olduğunu söyleyerek tevsik etmiştir.⁶⁴⁹ Ayrıca kendisinin "sika" olduğu bildirilmiştir.⁶⁵⁰

Rivâyetin sened zincirinde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

Saîd b. Mansûr, rivâyeti mütâbi olarak Mu'temir b. Süleymân- babası- Ebû Âliye tarikiyle naklederek, يُخْتَصِمُ فِيهِ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ؛ أَيُّهُمْ يَرْقَى بِهِ, lafızıyla yer vermiştir. Ayrıca Taberî, rivâyeti İbn Abdül'alâ- Mu'temir- onun babası tarikiyle benzer lafızla nakletmiştir.⁶⁵¹

⁶⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 514.

⁶⁴³ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. 8, s. 221.

⁶⁴⁴ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶⁴⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, c. 4, s. 263.

⁶⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 279.

⁶⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 426.

⁶⁴⁸ Buhârî, *Târih*, c. 2, s. 307.

⁶⁴⁹ İclî, *es-Sikât*, c. 1, s. 237.

⁶⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 2, s. 305.

⁶⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 514.

Yirmi Sekizinci Âyette Geçen Rivâyet

118. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (وَوَظَنَ أَنَّهُ الْفِرَاقُ) أي: استيقن أنه الفراق⁶⁵²

“Bişr anlattı ve şöyle dedi: Yezîd bize dedi ki: Saîd, bize Katâde'den rivâyet ederek (bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında) (âyeti hakkında) dedi ki: Bunun ayrılık olduğuna emindi.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Saîd b. Mansûr, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete *es-Sünen*'inde yer vermiştir.⁶⁵³

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁶⁵⁴ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

Saîd b. Mansûr, rivâyete Süfyân- Amr b. Dînâr- İbn Abbâs tarikiyle, وَأَيَّقَنَ وَافَّقَنَ lafzıyla yer vermiştir. Bu hadis, Taberî'nin naklettiği zayıf rivâyete mütâbi olarak değerlendirilebilir.

Yirmi Dokuzuncu Âyette Geçen Rivâyetler

119. Hadis

“Ebû Hişâm er-Rifâî bize anlattı, dedi ki: Muâz b. Hişâm bize şöyle dedi: Babam bize Amr b. Mâlik'ten, o Ebû'l-Cevzâ'dan, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ederek (bacaklar birbirine dolandığında) (âyeti hakkında) dedi ki: Dünya ve âhiret şiddetinin birleşmesidir.”⁶⁵⁵

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi zikredilen Ebû Hişâm er-Rifâî "zayıf"⁶⁵⁶ olması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

120. Hadis

“Ali bana anlattı ve şöyle dedi: Ebû Sâlih dedi ki: Bana Muâviye, Ali'den, İbn Abbâs'tan rivâyetle şöyle dedi: (Bacaklar birbirine dolandığı zaman) Dünyanın son günü, ahiretin ilk günüdür. Allah'ın merhamet ettiği kimseler dışında, zorlukla karşılaşılır.”⁶⁵⁷

⁶⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 515.

⁶⁵³ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. 8, s. 222.

⁶⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁶⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 515.

⁶⁵⁶ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 516.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî tefsirinde geçen mezkûr rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis eseri tespit edilememiştir.

On üçüncü rivâyette belirtildiği üzere Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmaması sebebiyle mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir. Tefsirin farklı bir baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" ifadesiyle hadisinin itibar için alınacağına işaret edilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.⁶⁵⁸

121. Hadis

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس، قوله: (وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ) يقول: وَالتَفَتِ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ، وَذَلِكَ سَاقُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، أَلَمْ تَسْمَعْ أَنَّهُ يَقُولُ: (إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ)⁶⁵⁹

“Muhammed b. Sa'd bana şöyle dedi: Babam bana anlattı ve dedi ki: Amcam bana şöyle dedi: Babam, bana babasından, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ederek (ve bacaklar birbirine birleştiğinde) (âyeti hakkında) dedi ki: Dünya ahirete sarılır; bu da dünya ve ahiret ayağıdır. O'nun: (İşte o gün sevkediliş Rabbinedir) dediğini duymadın mı?”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Hâtim, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁶⁶⁰

On beşinci rivâyette, Muhammed b. Sa'd'ın dedesi Atiyye b. Sa'd b. Cünâde'nin zayıf kabul edildiği bilgisine yer verilmiştir. Senedde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Ebû Hâtim, rivâyeti mütâbi olarak İbn Abbâs'tan *الْتَفَتِ عَلَيْهِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ* lafzıyla nakletmiştir.

⁶⁵⁸ Taberî, *Tefsîr*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

⁶⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 516.

⁶⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, c. 10, s. 3388.

122. Hadis

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، وحدثنا الحارث، قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء، جميعاً عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد قوله: (وَالْتَقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ) قال: التقت أمر الدنيا بأمر الآخرة عند الموت⁶⁶¹

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Ebû Âsım bize anlattı ve dedi ki: İsâ bize anlattı, Hâris bize şöyle dedi: Bize Hasan anlattı ve dedi ki: Verkâ bize anlattı, hepsi İbn Ebî Necîh'ten rivâyetle şöyle dedi: Mücâhid (Ve bacaklar birbirine dolandığında) (âyeti hakkında) dedi ki: Ölüm anında dünya işi ile ahiret işi birbirine dolanır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde yer alan tüm râviler "sika" olarak nitelendirilmişlerdir. Bu nedenle hadisin isnadı sahihtir.

123. Hadis

“Ebû Küreyb ve Ebû Hişâm bize şöyle dedi: Vekî bize Süfyân'dan, o bir adamdan, o da Mücâhid'den rivâyetle dedi ki: Dünyanın son günü ve âhiretin ilk günü.”⁶⁶²

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Ebû Hâtim, Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁶⁶³

Senedde yer alan Ebû Küreyb'in "sika" olduğuna dair bilgiye daha önce yer verilmişti.⁶⁶⁴ Ebû Hişâm er-Rifâî "zayıf"⁶⁶⁵, Vekî⁶⁶⁶ "sika" kabul edilmektedir. Hadisin sened zincirinde zayıf râvi bulunması sebebiyle hadisin isnadı zayıftır.

İbn Ebû Hâtim, mütâbi olarak rivâyeti Ali b. Ebû Talhâ- İbn Abbâs'tan aynı lafızla nakletmiştir.

⁶⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 516.

⁶⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 516.

⁶⁶³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, c. 10, s. 3388.

⁶⁶⁴ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶⁶⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 517.

124. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن ابن مجاهد، قال: هو أمر الدنيا والآخرة عند الموت⁶⁶⁷

“İbn Humeyd bize anlattı ve şöyle dedi: Mihrân, Süfyân'dan, o İbn Mücâhid'den rivâyet ederek dedi ki: Bu, ölüm vaktindeki dünya ve ahiret işleridir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis eseri tespit edilememiştir.

Senedde yer alan İbn Humeyd "zayıf"⁶⁶⁸ kabul edildiği için hadisin isnadı zayıftır.

125. Hadis

“Ali b. Hüseyin bana anlattı ve şöyle dedi: Yahyâ b. Yemân dedi ki: Ebû Sinan eş-Şeybânî bize şöyle dedi: Sâbit, Dahhâk'tan rivâyet ederek (Ve bacaklar birbirine dolandığında) (âyeti hakkında) dedi ki: Dünya ehli bedeni, ahiret ehli ruhu hazırlar.”⁶⁶⁹

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan Yahyâ b. Yemân'ın çok sayıda hadis rivâyet etmesinin yanında çokça hata yaptığı bildirilmiş ve "zayıf" kabul edilmiştir.⁶⁷⁰ Bu nedenle hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Taberî, bahsi geçen rivâyete Ebû Hişâm- Vekî- Süfyân- Ebû Sinân- Dahhâk tarikiyle yer vermiştir.⁶⁷¹

126. Hadis

“İbn Humeyd bize anlattı, şöyle dedi: Mihrân bize Süfyan'dan, Dahhâk'tan rivâyet ederek dedi ki: Onda iki iş bir araya geldi: İnsanlar onun bedenini, melekler ise onun ruhunu hazırlar.”⁶⁷²

⁶⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 517.

⁶⁶⁸ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁶⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 517.

⁶⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

⁶⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 517.

⁶⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 517.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁶⁷³

Senedde yer alan İbn Humeyd isimli râvi "zayıf"⁶⁷⁴ kabul edilmektedir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

İbnü'l-Mübârek, rivâyete Ebû Ömer b. Heyeveyh- Yahyâ- Hüseyin- İbnü'l-Mübârek- Süfyân- Saîd b. Sinân- Sâbit b. Aclân- Dahhâk tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir. Bu rivâyeti, Taberî'nin naklettiği zayıf hadise mütâbi olarak değerlendirmek mümkündür.

127. Hadis

حدثنا أبو هشام، قال: ثنا المحاربي، عن جوير، عن الضحاك، قال: ساق الدنيا بساق الآخرة⁶⁷⁵

“Ebû Hişâm bize şöyle dedi: Muhâribî bize Cüveybir'den, Dahhâk'tan rivâyet ederek dedi ki: Bu dünyanın ayağı ahiretin ayağıyla bir aradadır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

İbn Fûrek, Taberî'nin tefsirinde geçen rivâyete *Müşkilü'l-Hadîs* isimli eserinde yer vermiştir.⁶⁷⁶

Sened zincirinde bulunan Ebû Hişâm er-Rifâî'nin "zayıf" olduğu bildirilmiştir.⁶⁷⁷ El-Muhâribî'nin (ö. 195/811) tam ismi Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî'dir. Kendisinin "şeyh, sika" olduğu ancak hadis rivâyetinde çokça hata yaptığı bildirilmiştir.⁶⁷⁸ Cüveybir'in (ö. 140/758) tam ismi Ebû Kâsım Cüveybir b. Saîd el-Belhî'dir. Yahyâ b. Maîn onun "zayıf" olduğunu söylemiştir. Ayrıca kendisinin Peygambere isnad ettiği rivâyetlerin münker olduğu bildirilmiştir.⁶⁷⁹ Rivâyetin senedinde zayıf bir râvi bulunması nedeniyle isnadı zayıftır.

⁶⁷³ Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Mervezî, *ez-Zühed ve'r-Rekâik*, thk. Habibu'r-Rahmân el-A'zamî, Hindistan: İhyâ el-Muârif, s. 533, Mâverdî, *en-Nüket*, c. 6, s. 156.

⁶⁷⁴ Müslim, *el-Künâ*, c. 1, s. 194.

⁶⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 517.

⁶⁷⁶ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs*, thk. Mûsa Muhammed Ali, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1980, s. 347.

⁶⁷⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 515.

⁶⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 2, s. 541.

Ayrıca Ali b. Ca'd, ilgili rivâyete mütâbi olarak, Abdullah- Ali- Fudayl- Atiyye- İbn Ömer tarikiyle, الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ şeklinde yer vermiştir.⁶⁸⁰

128. Hadis

“Yûnus şöyle dedi: İbn Vehb bize şöyle dedi: İbn Zeyd (ve bacak bir bacakla birleştirildi) âyeti hakkında dedi ki: Âlimlerin, bu konuda iki görüşü bulunmaktadır: Onlardan bazıları diyor ki: Dünyadan ahirete sevtir. Bazıları da dedi ki: Mevtânın bir ayağı diğerine dolanmadığı müddetçe ölmesi çok nâdirdir. İbn Zeyd şöyle dedi: Ancak bunun ahiret yolu olduğundan hiç şüphemiz yok. Şu âyeti okudu: (O gün sevkediliş Rabbin huzurudur) ve dedi ki: Ahiret bu dünyaya bittiğinde, sevkediliş Allah'adır. Dedi ki: Bu görüşü benimseyenlerin en yaygın ifadeleri böyledir.”⁶⁸¹

Tahrîc ve Değerlendirme

İlgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Çalışmamızın otuz üçüncü rivâyetinde verilen bilgiye göre İbn Zeyd "zayıf" kabul edilmektedir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

129. Hadis

“Ebû Küreyb bize şöyle dedi: İbn Yemân bize anlattı ve dedi ki: Beşîr b. Muhâcir, Hasan'dan rivâyet ederek şöyle dedi: (Ve bacaklar birbirine sarıldığında) dedi ki: Onların kefeni sarılmasıdır.”⁶⁸²

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin maktu olarak naklettiği rivâyetin yer aldığı herhangi temel hadis kaynağı tespit edilememiştir.

Senedde yer alan Ebû Küreyb'in "sika"⁶⁸³, İbn Yemân'ın "zayıf"⁶⁸⁴ olduğuna dair bilgiye daha önce yer verilmişti. Yahyâ b. Maîn, Beşîr b. Muhâcir'in "sika" olduğunu bildirmiştir.⁶⁸⁵ İclî kendisini tevsik etmiştir.⁶⁸⁶ İbn Hibbân onun Enes'ten aldığı rivâyetlerde tedliste bulunduğunu ve hadis

⁶⁸⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *Müsnedü İbnü'l-Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990, s. 298.

⁶⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 518.

⁶⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

⁶⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁶⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

⁶⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târihu İbn Maîn*, c. 1, s. 97.

⁶⁸⁶ İclî, *es-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, c. 1, s. 249.

rivâyetinde çokça hata yaptığını ifade etmiştir.⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel onun "münkerü'l-hadis" olup hadisinin itibâr için alınabileceğini bildirmiştir. Ebû Hâtim "yüktebü hadisuhû" ifadesiyle hadisinin itibâr için alınabileceğini ancak hüccet kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Buhâri, onun bazı hadislerinin muhalif olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁸

Rivâyetin sened zincirinde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

130. Hadis

حدثنا أبو هشام، قال: ثنا وكيع وابن اليمان، عن بشير بن المهاجر، عن الحسن، قال: هما ساقاك إذا لفتا في الكفن⁶⁸⁹

“Ebû Hişâm bize anlattı ve dedi ki: Vekî ve İbn Yemân, Beşîr b. Muhâcir'den, Hasan'dan rivâyet ederek şöyle dedi: Onlar, kefene sarılı haldeki bacaklarıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sa'lebî, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁶⁹⁰

Senedde yer alan Ebû Hişâm er-Rifâi⁶⁹¹ ve İbn Yemân⁶⁹² "zayıf" kabul edilmiştir. Beşîr b. el-Muhâcir'in hadisinin itibâr için alınabileceği bildirilmiştir. Senedde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Sa'lebî, rivâyeti aynı lafızla Beşîr b. Muhâcir- Hasan tarikiyle nakletmiştir. Taberî, bahsi geçen rivâyeti ayrıca Ebû Küreyb- Vekî- Beşîr b. Muhâcir- Hasan tarikiyle aynı lafızla nakletmiştir.⁶⁹³

131. Hadis

“Humeyd b. Mesa'de bize anlattı ve şöyle dedi: Bişr b. Mufaddal bize anlattı ve dedi ki: Dâvûd bize, Âmir'in (ve bacaklar birbirine sarıldığında) rivâyeti üzerine şöyle söyledi: Ölen kimsenin ayaklarıdır.”⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 6, s. 98.

⁶⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 4, s. 177.

⁶⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

⁶⁹⁰ Sa'lebî, *el-Keşf*, c. 28, s. 163.

⁶⁹¹ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁶⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

⁶⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

⁶⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir hadis eseri tespit edilememiştir.

Senedde ismi yer alan Humeyd b. Mes'ade'nin (ö. 244/859) tam ismi Ebû Ali Humeyd b. Mes'ade b. el-Mübârek es-Sâmî el-Basrî el-Bâhilî'dir. İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁶⁹⁵ Ebû Hâtim onun "sadûk", Nesâî "sika" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁶ İbn Hacer, kendisini tevsik etmiştir.⁶⁹⁷ Bîşr b. Mufaddal'ın (ö. 186/802) tam ismi Ebû İsmâil Bîşr b. Mufaddal er-Rakaşî'dir. Kendisinin "sika" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁶⁹⁸ Senedde ismi zikredilen Dâvud'un (ö. 139/757) tam ismi Ebû Bekr Dâvud b. Ebû Hind Dînar'dır. Kendisinin "sika" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁶⁹⁹ Âmir'in (ö. 104/723) tam ismi Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd eş-Şa'bî el-Kûfî'dir. Kendisinin Hz. Ali, Talha, Zübeyr gibi pek çok sahabiden hadis rivâyet ettiği ifade edilmiştir.⁷⁰⁰ İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.⁷⁰¹ İshâk b. Mansûr ve Ebû Zür'a onun "sika" olduğunu bildirmiştir. Yahyâ b. Maîn, onun hadisinin hüccet kabul edildiğini ifade ederek tevsik etmiştir.⁷⁰²

Rivâyeti nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

132. Hadis

حدثنا ابن المثنى، قال: ثنا عبد الوهاب وعبد الأعلى، قالوا ثنا داود، عن عامر قال: التفت ساقاه

عند الموت⁷⁰³

"İbn Müsennâ bize şöyle dedi: Abdülvehhâb ve Abdül'âla, Dâvûd'dan naklederek bize şöyle dediler: Âmir'den rivâyetle şöyle dedi: Ölüm anında bacakları dolandı."

⁶⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 197.

⁶⁹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 7, s. 397.

⁶⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 182.

⁶⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 213.

⁶⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 190.

⁷⁰⁰ Buhârî, *Târîh*, c. 7, s. 549.

⁷⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 5, s. 185.

⁷⁰² Mizzî, *Tehzîb*, c. 14, s. 35.

⁷⁰³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

Tahrir ve Değerlendirme

İbnü'l Mübârek, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete *ez-Zühd ve'r-Rekâik* isimli eserinde yer vermiştir.⁷⁰⁴

Senedde ismi zikredilen İbnü'l-Müsennâ "sika" kabul edilmiştir. Abdülvehhâb'ın (ö. 180/797) tam ismi Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî'dir. İbn Sa'd onun "sika" olup, "fihi za'f" ifadesiyle hadisinin itibâr için alınabileceğini bildirmiştir.⁷⁰⁵ Abdül'âla'nın tam ismi İbn Şerâhîl Abdül'âla b. Abdül'âla b. Muhammed el-Kuraşî el-Basrî'dir. İbn Ebî Heyseme, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a "sika", Ebû Hâtim "sâlihu'l-hadis", Nesâî "leyse bihi be's" şeklinde nitelendirmiştir.⁷⁰⁶

Hadisi nakleden tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir. İbnü'l-Mübârek, Ebû Ömer b. Hayeveyh- Yahyâ- Hüseyin- İbnü'l-Mübârek- Süfyân- Süddî- Ebû Mâlik'ten *سَأَلَهُ التَّقَاتُ عِنْدَ الْمَوْتِ* lafzıyla nakletmektedir. Ayrıca Taberî, İbn Müsennâ- İbn Ebî Adî- Dâvud- Şa'bî tarikiyle yer vermiştir.⁷⁰⁷

133. Hadis

حدثنا أبو كريب وأبو هشام قالا ثنا وكيع، عن سفيان، عن حصين عن أبي مالك (والتقت الساق بالساق) قال: عند الموت⁷⁰⁸

“Ebû Küreyb ve Ebû Hişâm bize şöyle dedi: Vekî bize Süfyân'dan, Hüseyin'den, Ebû Mâlik'ten rivâyet ederek (ve bacaklar birbirine sarıldığında) dedi ki: Öldüğü zaman.”

Tahrir ve Değerlendirme

Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyet, Vekî b. Cerrâh'ın *Zühd* kitabında yer almaktadır.⁷⁰⁹

Senedde ismi zikredilen Ebû Küreyb "sika", Ebû Hişâm er-Rifâî "zayıf" olarak kabul edilmiştir.⁷¹⁰ Hüseyin b. Abdurrahman (ö. 136/754) tevsik edilmiş, ayrıca "sebt fi'l-hadis" ifadesiyle hadisinin hüccet kabul edildiğine

⁷⁰⁴ Mervezî, *ez-Zühd*, s. 533.

⁷⁰⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 212.

⁷⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. 16, s. 362.

⁷⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 519.

⁷⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷⁰⁹ Vekî b. el-Cerrâh, *ez-Zühd li-Vekî*, s. 279.

⁷¹⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

işaret edilmiştir.⁷¹¹ Ahmed b. Hanbel "sika, me'mûn" olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn kendisini tevsik etmiştir. Ebû Hâtîm onun hadiste "sika", ancak ömrünün sonlarında hafızasının bozulmasından dolayı "sadûk" olduğunu ifade etmiştir.⁷¹² Ebû Mâlik'in (ö. 100/719) tam ismi Ebû Mâlik Gazvân el-Gıfârî el-Kûfî'dir. Kendisinin "sika" olduğu bildirilmiştir.⁷¹³ Hadisi nakleden râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir.

Vekî b. Cerrâh rivâyete aynı senedle, عِنْدَ الْمَوْتِ التَّقَاتُ lafzıyla yer vermiştir.

134. Hadis

حدثنا أبو هشام، قال: ثنا عبيد الله، عن إسرائيل، عن السدي، عن أبي مالك، قال: التقت ساقاك عند الموت⁷¹⁴

“Ebû Hişâm bize şöyle dedi: Ubeydullah bize İsrâîl'den, o Süddî'den, o da Ebû Mâlik'ten rivâyet ederek dedi ki: Ölüm anında bacakların birbirine sarılmasıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen Ebû Hişâm er-Rifâî "zayıf" kabul edilmiştir.⁷¹⁵ Ubeydullah hakkında ricâl kitaplarında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hadisin senedinde zayıf râvi bulunması sebebiyle hadisin isnadı zayıftır.

Ayrıca Taberî, rivâyete İbn Beşşâr- Abdurrahman- Süfyân- Süddî- Ebû Mâlik tarikiyle ساقاه عند الموت lafzıyla yer vermiştir.⁷¹⁶

135. Hadis

“Ya'kûb bana anlattı, şöyle dedi: İbn Uleyye, Ebû Recâ'dan, Hasan'dan rivâyet ederek bize şöyle dedi: (Ve bacak bacağa sarıldı) Allah'ın emrinin onları sarmasıdır.”⁷¹⁷

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde yer verdiği rivâyet mevcut temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

⁷¹¹ İclî, *es-Sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm Bestevî, c. 1, s. 305.

⁷¹² İbn Ebû Hâtîm, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3, s. 193.

⁷¹³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 442.

⁷¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷¹⁵ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁷¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

Rivâyetin senedinde yer alan Ya'kûb "sadûk"⁷¹⁸ olmasından dolayı hadisin isnadının hasen olduğunu ifade etmek mümkündür.

136. Hadis

حدثنا ابن عبد الأعلى، قال: ثنا ابن ثور، عن معمر قال: قال الحسن: ساقا ابن آدم عند الموت⁷¹⁹

“İbn Abdüla'lâ bize şöyle dedi: İbn Sevr bize Ma'mer'den rivâyetle dedi ki: Hasan şöyle dedi: Onlar, Âdemoğlunu ölüm anında bacaklarının birbirine dolanmasıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde yer verdiği mezkûr rivâyet temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Senedde ismi zikredilen İbn Abdüla'lâ, İbn Sevr, Ma'mer ve Hasan "sika" kabul edildiği bildirilmiştir.

Hadisin senedinde yer alan tüm râvilerin sika olmasından dolayı isnadı sahihtir.

137. Hadis

“İbn Beşşâr ve İbn Müsennâ bize şöyle dediler: Muhammed b. Ca'fer bize anlattı ve dedi ki: Şu'be bize Katâde'den rivâyetle (Ve bacaklar birbirine dolaştığında) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Bir ayağın diğerinin üzerine konulduğunu.”⁷²⁰

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi yer alan İbn Beşşâr ve İbn Müsennâ hakkında "sika" oldukları bildirilmiştir. Muhammed b. Ca'fer'in tam ismi Muhammed b. Ca'fer İbn Ebû Kesîr el-Ensârî el-Medenî'dir. İbn Hacer onu yedinci tabaka râviler arasında zikrederek "sika" olduğunu bildirmiştir.⁷²¹

Hadisi nakleden tüm râvilerin tevsik edilmesi nedeniyle isnadı sahihtir.

⁷¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 202.

⁷¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷²¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 471.

138. Hadis

“Bîşr bize Yezîd'den rivâyetle dedi ki: Saîd, bize Katâde'den rivâyetle anlattı: (Ve bacaklar birbirine dolaştığında) bacakları öldüğü için onu hiçbir yere taşıyamadı, halbuki o iki bacak üzerinde dolaşıyordu.”⁷²²

Tahrîc ve Değerlendirme

Sened zincirinde ismi zikredilen Bîşr'in "sadûk"⁷²³, Yezîd⁷²⁴ ve Katâde'nin⁷²⁵ "sika" olduğu bildirilmiştir. Saîd'in ömrünün sonlarına doğru yaşadığı zihin karışıklığından dolayı muhtelit olduğuna dair görüşlere daha önce yer verilmişti. Ancak Yezîd'in bu rivâyeti Saîd'in ihtilat döneminden önce aldığı ifade edilmiştir.⁷²⁶

Râvi Bîşr'in "sadûk" olmasından dolayı hadisin isnadı hasendir.

139. Hadis

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا ابن يمان، عن سفيان، عن السدي، عن أبي مالك (والتفت الساق بالساق)
قال: يبسهما عند الموت⁷²⁷

“Ebû Küreyb bize şöyle dedi: İbn Yemân bize Süfyân'dan, O Süddî'den, O da Ebû Mâlik'ten (Ve bacaklar birbirine dolaştığında) rivâyet ederek dedi ki: Öldüğünde bacakları dolandı.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde yer alan Ebû Küreyb'in "sika" olduğuna dair bilgiye daha önce yer verilmişti.⁷²⁸ Senedde ismi zikredilen Yahyâ b. Yemân "zayıf" kabul edilmiştir.⁷²⁹

Rivâyet zincirinde zayıf râvi bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır. Ayrıca Taberî, ele alınan hadisi Ebû Hişâm tarikiyle naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir.⁷³⁰

⁷²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 520.

⁷²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁷²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

⁷²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

⁷²⁶ Taberî, *Tefsir*, s. 251. (Muhakkikin 8 numaralı dipnotu.)

⁷²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 521.

⁷²⁸ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁷²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 199.

⁷³⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 521.

140. Hadis

حدثنا أبو كُريب وأبو هشام قالَا ثنا وكيع، قال: ثنا ابن أبي خالد، عن أبي عيسى (وَالْتَفَتَ السَّاقُ بِالسَّاقِ) قال: الأمر بالأمر⁷³¹

“Ebû Küreyb ve Ebû Hişâm bize şöyle dediler: Vekî bize anlattı, dedi ki: İbn Ebî Hâlid bize Ebû İsâ'dan rivâyetle (Ve bacaklar birbirine dolaştığında) dedi ki: İşlerin birbirine karışmasıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Ebû Küreb'in "sika" olduğu söylenmiştir.⁷³² Ancak rivâyeti onunla aynı halkadan nakleden diğer râvi Ebû Hişâm er-Rifâî'nin "zayıf" olduğu bildirilmiştir.⁷³³ Vekî'in "sika"⁷³⁴ kabul edildiğine dair görüşe yer verilmişti. Ebû İsâ'nın tam ismi Ebû İsâ Yahyâ b. Râfî es-Sekafî'dir. İbn Sa'd onun "ma'rûf" olup az sayıda hadis rivâyet ettiğini bildirmiştir.⁷³⁵ İclî kendisinin "sika" olduğunu söyleyerek tevsik etmiştir.⁷³⁶ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında yer almaktadır.⁷³⁷ Senedde yer alan râvilerin tevsik edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

Otuz ve Otuz Birinci Âyette Geçen Rivâyet

141. Hadis

حدثنا أبو هشام، قال: ثنا عبيد الله، قال: ثنا إسرائيل، عن أبي يحيى، عن مجاهد، قال: بلاء⁷³⁸

“Ebû Hişâm bize şöyle dedi: Ubeydullah bize anlattı ve dedi ki: İsrâîl, Ebû Yahyâ'dan rivâyetle Mücâhid'in şu sözünü nakletti: Bir musibet yerine yine bir musibet.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mâverdî, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁷³⁹

⁷³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 521.

⁷³² Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁷³³ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁷³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 517.

⁷³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 239.

⁷³⁶ İclî, *es-Sikât*, s. 507.

⁷³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 5, s. 526.

⁷³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 521.

⁷³⁹ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 6, s. 158.

Rivâyet zincirinde ismi yer alan Ebû Hişâm er-Rifâî'nin "zayıf" olduğu bildirilmiştir.⁷⁴⁰ Ubeydullah hakkında, ricâl kitaplarında bir bilgiye ulaşılammıştır. Ebû Yahyâ'nın tam ismi Zâzân Ebû Yahyâ el-Kattât el-Kûfi el-Künâsî'dir. Müslim'in onun hakkında "lem yesıhhu" ifadesiyle zayıf olduğuna işaret ettiği bildirilmiştir.⁷⁴¹ Nesâî, "leyse bi'l-kaviyy" ifadesiyle onun hüccet kabul edilmediğini belirtmiştir.⁷⁴² İsrâîl, onun için "ehâdisu kesîratün menâkîru cidden" demiş, Yahyâ b. Maîn "fî hadîsihi za'f" ifadesiyle onun hadisinin itibâr için alınacağını bildirmiştir.⁷⁴³

Sened zincirinde zayıf râviler bulunması nedeniyle hadisin isnadı zayıftır.

Mâverdî, ilgili rivâyeti mütâbi olarak İbn Abbâs'tan naklederek الشدة بالشدة والبلاء بالبلاء yer vermiştir.

142. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى) لَا صَدَقَ بَكْتَابِ اللَّهِ، وَلَا صَلَّى لِلَّهِ (وَلَكِنْ كَذَبَ وَتَوَلَّى) كَذَبَ بَكْتَابِ اللَّهِ، وَتَوَلَّى عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ⁷⁴⁴

“Bişr bize anlattı ve şöyle dedi: Yezîd bize dedi ki: Saîd, Katâde'den rivâyet ederek (Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı) (âyeti hakkında) dedi ki: Allah'ın kitabına inanmamıştı ve namaz da kılmamıştı. (Ancak o yalanlamış ve yüz çevirmişti) Allah'ın Kitabını doğrulamadı ve Allah'a itaat etmekten yüz çevirdi.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin senedinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁷⁴⁵, Yezîd⁷⁴⁶ ve Katâde'nin⁷⁴⁷ "sika" olduğu bildirilmiştir. Saîd'in ömrünün sonlarına doğru ihtilatta bulunduğu ifade edilmiştir.⁷⁴⁸ Ancak tefsirin farklı bir baskısında Yezîd'in ilgili rivâyeti Saîd'in ihtilatından önce naklettiği bildirilmiştir.⁷⁴⁹ Bişr'in "sadûk" olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

⁷⁴⁰ Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 95.

⁷⁴¹ Buhârî, *Târîh*, c. 4, s. 404.

⁷⁴² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 116.

⁷⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 433.

⁷⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 523.

⁷⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁷⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 290.

⁷⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 228.

⁷⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 9, s. 273.

⁷⁴⁹ Taberî, *Tefsîr*, s. 253. (Muhakkikin 1 numaralı dipnotu.)

Otuz Üçüncü Âyette Geçen Rivâyet

143. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى) أي: يتبختر⁷⁵⁰

“Bişr bize anlattı, dedi ki: Yezîd bize anlattı, dedi ki: Saîd, bize Katâde'den rivâyet etti (Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti), yani: O çalımlı yürüyordu.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Sa'lebî, Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁷⁵¹

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁷⁵² olarak kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı hasendir.

Sa'lebî mezkûr rivâyeti Mücâhid, Katâde ve Zeyd b. Eslem'den naklederek hadise aynı lafızla yer vermiştir.

144. Hadis

حدثني سعيد بن عمرو السكوني، قال: ثنا بقة بن الوليد، عن ميسرة بن عبيد، عن زيد بن أسلم، في قوله: (ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى) قال: يتبختر، قال: هي مشية بني مخزوم⁷⁵³

“Saîd b. Ömer es-Sukûnî bana anlattı, şöyle dedi: Bakıyye b. Velîd, Meyser b. Ubeyd'den, o Zeyd b. Eslem'den rivâyet ederek şöyle dedi: (Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti) (âyeti hakkında) dedi ki: kasılarak, şöyle dedi: Bu Benî Mahzûm'un yürüyüşüdür.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mâverdî, Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyete tefsirinde yer vermiştir.⁷⁵⁴

Saîd b. Ömer es-Sukûnî'nin tam ismi Ebû Osmân Saîd b. Ömer es-Sukûnî el-Hımasî'dir. Ebû Hâtim onu "sadûk" olarak nitelendirmiştir.⁷⁵⁵ İbn Hibbân, ona es-Sikât'ında yer vermiştir.⁷⁵⁶ Bakıyye b. Velîd'in (ö. 197/813) es-Sikât'tan naklettiği rivâyetlerinde "sika", bunun dışında kalan rivâyetlerinde ise "zayıf"

⁷⁵⁰ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 523.

⁷⁵¹ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, c. 28, s. 168.

⁷⁵² İbn Hibbân, es-Sikât, c. 8, s. 144.

⁷⁵³ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 523.

⁷⁵⁴ Mâverdî, en-Nüket, c. 6, s. 159.

⁷⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, el-Cerh, c. 4, s. 51.

⁷⁵⁶ İbn Hibbân, es-Sikât, c. 8, s. 272.

olduğu bildirilmiştir.⁷⁵⁷ İbn Maîn, "leyse bi-sika" ifadesiyle onun hadisinin hiçbir suretle alınmayacağını bildirmiştir.⁷⁵⁸ İclî kendisini tevsik etmiştir.⁷⁵⁹ Meysere b. Ubeyd'in "metruk" olduğu bildirilmiştir.⁷⁶⁰

Mâverdî, mütâbi olarak rivâyeti Zeyd b. Eslem'den مشيته في يتبخر lafzıyla nakletmiştir.⁷⁶¹

145. Hadis

حدثنا أبو كريب، قال: ثنا وكيع، عن موسى بن عبيدة، عن إسماعيل بن أمية عن مجاهد (ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى) قال: رأى رجلا من قریش يمشي، فقال: هكذا كان يمشي كما يمشي هذا، كان يتبخر⁷⁶²

“Ebû Küreyb bize dedi ki: Vekî bize anlattı, şöyle dedi: Mûsâ b. Ubeyde dedi ki: İsmâil b. Ümeyye, Mücâhid'den rivâyet ederek (Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Kureyş'ten bir adamın yürüyüşünü gördü ve bunun üzerine dedi ki: Bunun yürüdüğü gibi yürüyordu, böbürlenerek yürüyordu.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Senedde ismi yer alan Ebû Küreyb⁷⁶³ ve Vekî⁷⁶⁴ "sika" kabul edilmiştir. Mûsâ b. Ubeyde'nin tam ismi Ebû Abdülazîz Mûsâ b. Ubeyde b. Neşîd er-Rabezî'dir. Kendisinin "sika" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği, ancak hadisinin hüccet kabul edilmediği bildirilmiştir.⁷⁶⁵ İbn Maîn onun "zayıf" olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel onu "münkeru'l-hadis" olarak nitelendirmiştir.⁷⁶⁷ Tirmizî ve Nesâî onun "zayıf" olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁸ İsmâil b. Ümeyye'nin (ö. 144/762) tam ismi İsmail b. Ümeyye b. Amr b. Saîd b. Âs el-Emevî'dir. Onun "sika" olup çok sayıda hadis rivâyet ettiği bildirilmiştir.⁷⁶⁹

⁷⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 7, s. 326.

⁷⁵⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, c. 4, s. 423.

⁷⁵⁹ İclî, *es-Sikât*, s. 83.

⁷⁶⁰ Fâlûcî, *el-Mu'cem*, c. 2, s. 589.

⁷⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket*, c. 6, s. 159.

⁷⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 523.

⁷⁶³ Mizzî, *Tehzîb*, c. 9, s. 500.

⁷⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 8, s. 517.

⁷⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 453.

⁷⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, c. 1, s. 71.

⁷⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. 29, s. 108.

⁷⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 10, s. 359.

⁷⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 369.

Mûsâ b. Ubeyde'nin "zayıf" kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadını zayıf olarak değerlendirmek mümkündür.

146. Hadis

حدثنا ابن عبد الأعلى، قال ثنا ابن ثور، عن معمر، عن قتادة، في قوله: (يَتَمَطَّى) قال: يتبختر وهو أبو جهل بن هشام، كانت مشيته⁷⁷⁰

“İbn Abdûla'lâ bize anlattı, İbn Sevr bize Ma'mer'den, Katâde'den rivâyetle (çalım satarak) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Ebû Cehil b. Hişâm kasılarak yürüyor. Onun yürüyüşüydü.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde naklettiği rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar tespit edilmiştir.⁷⁷¹

Hadisin senedinde bulunan tüm râvilerin tevsik edilmesinden dolayı isnadı sahihtir.

Abdürrezzâk, rivâyete Ma'mer- Katâde tarikiyle hadise aynı lafızla tefsirinde yer vermiştir.

147. Hadis

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، وحدثني الحارث، قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء، جميعاً عن ابن أبي نجیح، عن مجاهد، قوله: (يَتَمَطَّى) قال: أبو جهل⁷⁷²

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Ebû Âsım bana anlattı ve dedi ki: Bana İsâ söyledi, Hâris bana şöyle söyledi: Hasan dedi ki: Verka' bize anlattı, hepsi İbn Ebû Necîh'ten rivâyetle Mücâhid'in (çalım satarak) (âyeti hakkındaki) şu sözünü nakletti: Ebû Cehil.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Mervezî (ö. 294/906), Taberî'nin tefsirinde geçen mezkûr rivâyete eserinde yer vermiştir.⁷⁷³

Rivâyetin sened zincirinde yer alan tüm râviler tevsik edilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı sahihtir.

⁷⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 523.

⁷⁷¹ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 369, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, c. 1, s. 131, no: 56.

⁷⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 524.

⁷⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Füreyvâî, 1985, c. 1, s. 130.

Mervezî, rivâyete mütâbi olarak Yahyâ b. Halef Ebû Seleme- Ebû Âsım- Îsâ- İbn Ebî Necîh- Mücâhid tarikiyle naklederek aynı lafızla yer vermiştir.

148. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى) قال: هذا في أبي جهل متبخرا⁷⁷⁴

“Yûnus bana şöyle dedi: Bize İbn Vehb anlattı ve şöyle dedi: İbn Zeyd, (Vaktiyle o, hakkı doğrulamamış, namaz da kılmamıştı. Bilakis yalanlamış ve yüz çevirmişti. Sonra da caka satarak yandaşlarının yanına gitmişti) (âyeti hakkında) dedi ki: Bu, Ebû Cehil'in böbürlenerek yürüyüşü ile alakalıdır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Rivâyetin sened zincirinde ismi zikredilen İbn Zeyd'in "zayıf" olduğu bilgisine otuz üçüncü rivâyette yer verilmiştir. Bu nedenle hadisin isnadı zayıftır.

Otuz Dördüncü Âyette Geçen Rivâyet

149. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ) وعيد على وعيد، كما تسمعون، زعم أن هذا أنزل في عدو الله أبي جهل. ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم أخذ بمجامع ثيابه فقال: (أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ) فقال عدو الله أبو جهل: أيوعدني محمد؟ والله ما تستطيع لي أنت ولا ربك شيئا، والله لأنا أعز من مشى بين جبليها⁷⁷⁵

“Bişr bize şöyle dedi: Yezîd bize anlattı ve dedi ki: Saîd, Katâde'den rivâyet ederek dedi ki: (Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!) ve duyduğunuz gibi tehdit üzerine tehdit. Bu âyetin Allah düşmanı olan Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu iddia etti. Bize Rasûlullah'ın elbisesinden tutarak ona şöyle dediği anlatılmaktadır: (Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!) Bunun üzerine Allah'a düşman olan Ebû Cehil dedi ki: Muhammed beni tehdit mi ediyor? Yemin ederim ne sen ne de Rabbin, bana hiçbir şey yapamazsınız. Yemin olsun ki ben O'nun dağlarının arasında yürüyen herkesten daha güçlüyüm.”

⁷⁷⁴ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 524.

⁷⁷⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 525.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde bulunan ilgili rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁷⁷⁶

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁷⁷⁷ olmasından dolayı hadisin isnadı hasendir.

Buhârî, Taberî'nin naklettiği hadise şâhid olarak Kuteybe b. Saîd- Cerîr- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle, تَوَعَّدُ ifadesiyle nakletmiştir. Abdürrezzâk, mezkûr rivâyete Ma'mer- Katâde tarikiyle, benzer bir lafızla tefsirinde yer vermiştir.⁷⁷⁸

150. Hadis

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا مهران، عن سفيان، عن موسى بن أبي عائشة، قال: قلت لسعيد بن جبیر: أشيء قاله رسول الله صلى الله عليه وسلم من قبل نفسه، أم أمر أمره الله به؟ قال: بل قاله من قبل نفسه، ثم أنزل الله: (أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ)⁷⁷⁹

“İbn Humejd bize şöyle dedi: Mihrân bize Süfyân'dan, Mûsâ b. Ebî Âişe'den rivâyetle dedi ki: Saîd b. Cübeyr'e şöyle dedim: Bu, Resulüllâh'ın kendi insiyatifiyle söylediği bir şey mi, yoksa Allah'ın ona söylemesini emrettiği bir şey mi? Dedi ki: Bilakis bunu kendi insiyatifiyle söyledi, sonra Allah şu âyeti vahyetti: (Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!)”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar tespit edilmiştir.⁷⁸⁰

Senedde ismi zikredilen İbn Humejd'in "zayıf"⁷⁸¹ olması nedeniyle hadisin isnadının zayıf olduğunu ifade etmek mümkündür.

Nesâî, mezkûr rivâyeti mütâbi olarak İbrâhim b. Ya'kûb- Ebû Nu'mân- Ebû Avâne- Ebû Dâvud- Muhammed b. Süleyman- Ebû Avâne- Mûsâ b. Ebû

⁷⁷⁶ Buhârî, Kiyâme, 6, San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak, c. 3, s. 369, İbn Ebû Hâtim, Tefsîrû'l-Kur'ân, c. 10, s. 3389.

⁷⁷⁷ İbn Hibbân, es-Sikât, c. 8, s. 144.

⁷⁷⁸ San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak, c. 3, s. 369, Nesâî, Sünen, Tefsîr, 10, Hâkim, el-Müstedrek, c. 2, s. 554.

⁷⁷⁹ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 525.

⁷⁸⁰ San'ânî, Tefsiru Abdürrezzak, c. 3, s. 369, Nesâî, Sünen, Tefsîr, 10, Hâkim, el-Müstedrek, c. 2, s. 554.

⁷⁸¹ Müslim, el-Künâ, c. 1, s. 194.

Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle naklederek hadisi benzer bir lafızla yer vermiştir. Hâkim, Ali b. Hamşâz el-Adl- Ârim- Ebû Avâne- Mûsâ b. Ebû Âişe- Saîd b. Cübeyr- İbn Abbâs tarikiyle'de yer vermiştir. Hâkim'in naklettiği rivâyetin sahih olduğu bildirilmiştir.⁷⁸²

Otuz Altıncı Âyette Geçen Rivâyetler

151. Hadis

حدثني عليّ، قال: ثنا أبو صالح، قال: ثني معاوية، عن عليّ، عن ابن عباس قوله: (أَيَحْسَبُ
الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى) يقول: هملا⁷⁸³

“Ali bana anlattı ve şöyle dedi: Ebû Sâlih bize dedi ki: Muâviye bana Ali'den naklederek şöyle dedi: İbn Abbâs (İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?) (âyeti hakkında) dedi ki: Boş.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin âyetin tefsiri için naklettiği rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar tespit edilmiştir.⁷⁸⁴

Ebû Sâlih'in münker rivâyetlerinin bulunması, Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinin olmadığı bilgisine çalışmamızın on üçüncü rivâyetinde yer verilmiştir. Bu görüşler neticesinde mezkûr hadisin isnadının zayıf olduğu söylenebilir.

Tefsirin farklı bir baskısında Ebû Sâlih'in "yüktebu hadîsuhû" şeklinde değerlendirilip hadis hakkında zayıf hükmünde bulunulmuştur.⁷⁸⁵

قال: أَنْ يُهْمَلَ، Katâde tarikiyle, Abdürrezzâk, tefsirinde rivâyete Ma'mer- Taberî'nin naklettiği zayıf rivâyete mütâbi olarak değerlendirilebilir.

152. Hadis

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى، وحدثني الحارث، قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء، جميعاً عن ابن أبي نجیح، عن مجاهد، قوله: (أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى) قال: لا يُؤمر، ولا يُنهي⁷⁸⁶

⁷⁸² Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 2, s. 554.

⁷⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 526.

⁷⁸⁴ Buhârî, *Kıyâme*, 6, San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 369.

⁷⁸⁵ Taberî, *Tefsir*, s. 221. (Muhakkikin 3 numaralı dipnotu.)

⁷⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 526.

“Muhammed b. Amr bana şöyle dedi: Ebû Âsım bana anlattı ve dedi ki: Îsâ bana Hâris'ten naklederek şöyle dedi: Bana Hasan dedi ki: Verkâ bana şöyle dedi: hepsi İbn Ebû Necîh'ten nakletti: Mücâhid (İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır) (âyeti hakkında) şöyle dedi: Ne emredilen ne de yasaklanandır.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı herhangi bir temel hadis eseri tespit edilememiştir.

Rivâyetin sened zincirinde ismi yer alan râvilerin "sika" kabul edilmesinden dolayı hadisin isnadı sahihtir.

153. Hadis

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد، في قوله: (أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى) قال السدي: الذي لا يفترض عليه عمل ولا يعمل⁷⁸⁷

“Yûnus bana anlattı ve dedi ki: Bize İbn Vehb şöyle söyledi: İbn Zeyd (İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?) (âyeti hakkında) dedi ki: Südâ, Ameli yerine getirmekle yükümlü olmayan ve bu işi yapmayan kişidir.”

Tahrîc ve Değerlendirme

Çalışmamızın otuz üçüncü rivâyetinde yer alan bilgiye göre İbn Zeyd "zayıf" kabul edilmektedir. Dolayısıyla hadisin isnadı zayıftır.

Kırkinci Âyette Geçen Rivâyet

154. Hadis

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: (الَّذِينَ ذَلِكُمْ بَقَادِرٌ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى) ذُكِّرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَرَأَهَا قَالَ: سُبْحَانَكَ وَيْلَى⁷⁸⁸

“Bişr bize anlattı ve şöyle dedi: Yezîd bize dedi ki: Saîd, Katâde'den rivâyet ederek şöyle dedi: Peygamber Efendimiz (sav) (Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?) âyetini okuduğu zaman şöyle dedi: Şüphesiz sen, ölüyü diriltmeye elbette kâdirsin.”

⁷⁸⁷ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 526.

⁷⁸⁸ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 23, s. 528.

Tahrîc ve Değerlendirme

Taberî'nin tefsirinde geçen ilgili rivâyetin yer aldığı muhtelif kaynaklar mevcuttur.⁷⁸⁹

Sened zincirinde ismi yer alan Bişr'in "sadûk"⁷⁹⁰ olması nedeniyle hadisin isnadı hasendir.

Abdürrezzâk, Taberî'nin naklettiği ilgili rivâyete mütâbi olarak, İsrâîl-Mûsâ b. Ebû Âişe- bilinmeyen bir râvi tarikiyle, سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ بَلَى lafzıyla yer vermiştir. Hâkim, *el-Müstedrek* isimli eserinde Ebû Abbâs Muhammed b. Ahmed Mahbûbî- Saîd b. Mes'ûd- Yezîd b. Hârûn- Yezîd b. İyâd- İsmâîl b. Ümeyye- Ebû Yese'- Ebû Hureyre tarikiyle naklederek hadise benzer bir lafızla yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel, Süfyân- İsmâîl b. Ümeyye- Şeyh- Ehl-i Bâdiye'den bir adam- Ebû Hureyre tarikiyle nakletmiştir.

2.2.1. Râvilerin Değerlendirmesi

Kıyâme Sûresi'nde geçen rivâyetler bağlamında, Taberî'nin hadis aldığı hocaları istatistik açısından ele alınmıştır. Taberî, sûrenin tefsirinde zikredilen rivâyetlerin 24 tanesini Bişr b. Muâz'dan, 17 tanesini Ebû Küreyb'ten, 15 tanesini Yûnus b. Abdûla'lâ'dan, 14 tanesini İbn Humeyd'den, 13 tanesini Ebû Hişâm er-Rifâî'den, diğer rivâyetleri ise muhtelif râvilerden nakletmiştir. Mezkûr surede yer alan rivâyetlerin sahâbe râvisi açısından ele aldığımızda 32 tanesinin İbn Abbâs'a ait olduğu tespit edilmiştir. İbn Zeyd'den ise 14 hadis nakletmiştir. Ayrıca rivâyetler dayandığı tabîî râvisi açısından ele alındığında sayıca en çok hadisin, 36 rivâyetini naklettiği Katâde'ye ait olduğunu görmekteyiz. Nitekim Muhammed Ezber, Katâde rivâyetlerinin Taberî tefsirinde en hacimli yeri teşkil ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹¹ Yer verdiğimiz bu bilgi, ulaştığımız sonucu destekler mâhiyettedir. Taberî, İbn Abbâs tarikinin çoğunluğuna Saîd b. Cübeyr kanalıyla ulaşarak kendisinden toplamda 20, Mücâhid b. Cebr'den 18, Hasan-ı Basrî'den 17 hadis naklettiği tespit edilmiştir.

⁷⁸⁹ San'ânî, *Tefsiru Abdürrezzak*, c. 3, s. 370, İbn Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 353, no: 7391, Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 6, s. 554, Begavî, *Şerhu's-sünne*, c. 3, s. 104, no: 623.

⁷⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 144.

⁷⁹¹ Muhammed Ezber, *Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinin Hadîs Kaynaklarına İntikali* (Abdürrezzâk B. Hemmâm'ın Tefsîri ve Rivâyetleri Özelinde), Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023, s. 127.

2.2.2. Hadislerin Geçtiği Kaynakların ve Sıhhat Durumlarının

Tablo Halinde Gösterilmesi

Aşağıdaki tabloda rivâyetler, Kütüb-i Tis'a ve diğer kaynaklar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda rivâyetlerin yer aldığı kaynakları görmek mümkün olacaktır.

Tablo 1:

Hadis No	Hadislerin Geçtiği Kaynaklar										Hükmü
	Buhârî	Müslim	Tirmizî	Ebû Dâvud	İbn Mâce	Nesâî	İmâm Mâlik	İbn Hanbel	Dârimî	Diğerleri	
1											İsnadı Zayıf
2											İsnadı Zayıf
3										✓	İsnadı Zayıf
4											İsnadı Zayıf
5										✓	İsnadı Hasen
6											İsnadı Hasen
7										✓	İsnadı Sahih
8										✓	İsnadı Sahih
9										✓	İsnadı Zayıf
10										✓	İsnadı Zayıf
11											İsnadı Sahih
12											İsnadı Hasen
13											İsnadı Zayıf
14											İsnadı Zayıf
15											İsnadı Zayıf
16											İsnadı Zayıf
17											İsnadı Sahih
18											İsnadı Hasen
19											İsnadı Sahih
20											İsnadı Hasen
21										✓	İsnadı Sahih
22										✓	İsnadı Zayıf
23										✓	İsnadı Zayıf
24											İsnadı Zayıf
25											İsnadı Sahih
26											İsnadı Hasen
27											İsnadı Sahih
28											İsnadı Zayıf

Hadis No	Hadislerin Geçtiği Kaynaklar										Hükmü
	Buhârî	Müslim	Tirmizî	Ebû Dâvud	İbn Mâce	Nesâî	İmâm Mâlik	İbn Hanbel	Dârimî	Diğerleri	
29											İsnadı Sahih
30	✓									✓	İsnadı Zayıf
31										✓	İsnadı Zayıf
32										✓	İsnadı Zayıf
33											İsnadı Zayıf
34											İsnadı Zayıf
35											İsnadı Zayıf
36											İsnadı Sahih
37											İsnadı Zayıf
38											İsnadı Sahih
39											İsnadı Hasen
40											İsnadı Hasen
41										✓	İsnadı Sahih
42											İsnadı Sahih
43											İsnadı Zayıf
44										✓	İsnadı Zayıf
45										✓	İsnadı Zayıf
46											İsnadı Zayıf
47										✓	İsnadı Zayıf
48										✓	İsnadı Sahih
49										✓	İsnadı Sahih
50										✓	İsnadı Sahih
51										✓	İsnadı Zayıf
52											İsnadı Sahih
53											İsnadı Hasen
54											İsnadı Hasen
55	✓										İsnadı Sahih
56											İsnadı Zayıf
57											İsnadı Hasen
58										✓	İsnadı Zayıf
59											İsnadı Sahih
60											İsnadı Zayıf
61											İsnadı Zayıf
62											İsnadı Hasen
63										✓	İsnadı Sahih
64											İsnadı Zayıf
65											İsnadı Zayıf
66										✓	İsnadı Sahih
67											İsnadı Hasen

Hadis No	Hadislerin Geçtiği Kaynaklar										Hükmü
	Buhârî	Müslim	Tirmizî	Ebû Dâvud	İbn Mâce	Nesâî	İmâm Mâlik	İbn Hanbel	Dârimî	Diğerleri	
68											İsnadı Zayıf
69											İsnadı Zayıf
70										✓	İsnadı Zayıf
71										✓	İsnadı Sahih
72											İsnadı Hasen
73											İsnadı Zayıf
74											İsnadı Sahih
75										✓	İsnadı Zayıf
76											İsnadı Sahih
77										✓	İsnadı Hasen
78	✓									✓	İsnadı Hasen
79			✓								İsnadı Sahih
80	✓	✓						✓			İsnadı Zayıf
81										✓	İsnadı Zayıf
82											İsnadı Sahih
83											İsnadı Zayıf
84	✓					✓				✓	İsnadı Zayıf
85											İsnadı Hasen
86						✓		✓			İsnadı Zayıf
87											İsnadı Zayıf
88											İsnadı Zayıf
89											İsnadı Hasen
90										✓	İsnadı Zayıf
91										✓	İsnadı Hasen
92	✓										İsnadı Zayıf
93											İsnadı Zayıf
94											İsnadı Hasen
95	✓	✓									İsnadı Zayıf
96											İsnadı Hasen
97										✓	İsnadı Zayıf
98											İsnadı Zayıf
99										✓	İsnadı Sahih
100											İsnadı Zayıf
101											İsnadı Sahih
102										✓	İsnadı Zayıf
103											İsnadı Zayıf
104										✓	İsnadı Zayıf
105			✓								İsnadı Zayıf
106										✓	İsnadı Zayıf

Hadis No	Hadislerin Geçtiği Kaynaklar										Hükmü
	Buhârî	Müslim	Tirmizî	Ebü Dâvud	İbn Mâce	Nesâî	İmâm Mâlik	İbn Hanbel	Dârimî	Diğerleri	
107											İsnadı Sahih
108											İsnadı Sahih
109											İsnadı Hasen
110											İsnadı Zayıf
111											İsnadı Zayıf
112										✓	İsnadı Sahih
113										✓	İsnadı Sahih
114										✓	İsnadı Sahih
115											İsnadı Zayıf
116											İsnadı Hasen
117										✓	İsnadı Zayıf
118										✓	İsnadı Hasen
119											İsnadı Zayıf
120											İsnadı Zayıf
121										✓	İsnadı Zayıf
122											İsnadı Sahih
123										✓	İsnadı Zayıf
124											İsnadı Zayıf
125											İsnadı Zayıf
126											İsnadı Zayıf
127											İsnadı Zayıf
128											İsnadı Zayıf
129											İsnadı Zayıf
130										✓	İsnadı Zayıf
131											İsnadı Sahih
132											İsnadı Sahih
133										✓	İsnadı Sahih
134											İsnadı Zayıf
135											İsnadı Hasen
136											İsnadı Sahih
137											İsnadı Sahih
138											İsnadı Hasen
139											İsnadı Zayıf
140											İsnadı Sahih
141										✓	İsnadı Zayıf
142											İsnadı Hasen
143										✓	İsnadı Hasen
144										✓	İsnadı Zayıf
145											İsnadı Zayıf
146										✓	İsnadı Sahih

Hadis No	Hadislerin Geçtiği Kaynaklar										Hükmü
	Buhârî	Müslim	Tirmizî	Ebû Dâvud	İbn Mâce	Nesâî	İmâm Mâlik	İbn Hanbel	Dârimî	Diğerleri	
147										✓	İsnadı Sahih
148											İsnadı Zayıf
149	✓									✓	İsnadı Hasen
150						✓				✓	İsnadı Zayıf
151	✓									✓	İsnadı Zayıf
152											İsnadı Sahih
153											İsnadı Zayıf
154								✓		✓	İsnadı Hasen

SONUÇ

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İslâm dünyasının ilk dönemlerinde yetişen önemli âlimlerden birisidir. Kaleme aldığı eserler, islâmi ilimlere büyük katkı sağlamıştır. Telif ettiği eserler arasında büyük hacme sahip olan *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı eseri, tefsir alanında önemli bir yere sahiptir. Bu eser sadece yaşadığı coğrafyada değil, tüm İslâm coğrafyasında büyük ilgi görmüştür. Taberî'nin Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik telif ettiği bu eser, islâmi ilimlerin tahsilinde sıklıkla başvurulmuş kaynaklar arasında yerini bulmuştur. Rivâyetlere dayalı yöntemle Kur'ân âyetlerinin açıklandığı bu tefsir kitabında yer alan rivâyetlerin ele alınıp incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Tefsirinde Hz. Peygamber'den ulaşan haberlere, sahâbe ve tabiîlerin görüşlerine dayanmaktadır. Taberî eserinde, Kur'ân'ın anlaşılmasında rivâyet geleneğini benimseyen bir yöntem şerhlemiştir. Âyeti, âyetle ve rivâyetle açıklamıştır. Eğer âyeti açıklayan başka bir âyet ve rivâyet yoksa Arap dili kaideleriyle açıklamaya çalışmıştır. Eser bu yönüyle rivâyet tefsiri olarak telakkî edilse de tenkit ve tercihlere yer verilmiş olması, ona farklı bir özellik kazandırmıştır.

Bu çalışmada, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı eserinin Kıyâme Sûresi tefsirinde geçen rivâyetlerin tahrîc ve değerlendirmesine yer verilmiştir. Rivâyetlerin geçtiği kaynaklar zikredilerek sıhhat durumları tespit edilen hadisler bir bütünlük içerisinde sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmamız neticesinde Taberî tefsirinde bulunan rivâyetlerin Kıyâme Sûresi bağlamında temel hadis kaynaklarında yer alması açısından oldukça az bir sayıya tekâbüle ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, Taberî'nin tefsirinde yer verdiği rivâyetleri mevcut hadis kitaplarından almasından ziyade, rivâyet döneminde yaşayan bir âlim olarak kendisine ulaşan rivâyetlere yer verdiğini göstermektedir. Ancak bu konu hakkında genel çerçevede istatistik elde edebilmek için tefsirdeki tüm sûrelerde yer alan rivâyetlerin incelenmesiyle daha kapsamlı bir değerlendirme yapılabileceğini unutmamak gerekir.

Ele aldığımız sûrede bulunan 154 rivâyetin, 43 tanesinin (%27,92) isnadı sahih, 30 tanesinin (%19,48) isnadı hasen, 81 tanesinin (%52,59) isnadı zayıf

olarak tespit edilmiştir. Zayıf rivâyetlerin 40 tanesinin mütâbi-şevâhidi tespit edilerek bu rivâyetlerin hasen li-gayrihî derecesine yükseldiği görülmüştür. Rivâyetleri yer aldığı temel hadis kaynakları açısından ele aldığımızda 14 tanesinin (%9,09) Kütüb-i Tis'a'da yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca rivâyetler metin kaynaklarına göre ele alındığında 2 tanesinin (%1,29) merfu, 50 tanesinin (%32,46) mevkuf, 102 tanesinin (%66,23) de maktu olduğu sonucuna varılmıştır.

Kıyâme Sûresi bağlamında Taberî'nin sayıca en çok hadis naklettiği hocasının, Bişr b. Muâz olduğunu ifade etmek mümkündür. En çok hadis naklettiği sahâbe râvisi İbn Abbâs, tabiî râvisi ise Katâde'dir.

Taberî'nin tefsirinde yer alan rivâyetler üzerinde yaptığımız bu araştırma, henüz açılmamış bir kapıyı aralayarak bu eser hakkında gerekli bir çalışma yönüne dikkat çekmektedir. Gerçekleştirdiğimiz bu araştırmanın tefsir ve hadis alanına katkı sağlayacak daha geniş çalışmalara yol açacağını ummaktayız.

KAYNAKÇA

- AKDOKUR, Fatma. Tehzîbu'l-Âsâr Bağlamında Taberî'nin Hadisçiliği, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- AYDIN, Atik. Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.1, S.1, (2010), ss.271-293
- BAĞDÂDÎ, Hatîb. Târîhu Bağdâd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. Me'âlimü't-tenzîl, thk. Muhammed Abdullah Münir, Daru't-Tayyibe, 1997.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. Şerhu's-sünne, thk. Şuayb el-Arnaût, Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.
- BUDAK, Ali. Tahric Literatürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 250080).
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi. Câmi'u's-sahîh, Mısır: Sultâniyye, 2001.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi. Câmi'u's-sahîh, Thk. Takiyyuddin Nedvî, Hindistan: Dirâsâtü'l- İslâmiye, 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi. Kitâbu'd-Duafâ'is-Sağîr, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, Halep: Dârü'l-Va'y, 1976.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi. Târîhu'l-Kebîr, thk. Muhammed b. Sâlih ve öte., Riyad: Müttemeyyiz li't-Tabâa, 2019, c.10, s.81
- CERRAHOĞLU, İsmail. "Alib. Ebû Talha", md., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2.cilt, ss.386-387.
- CERRAHOĞLU, İsmail. "Câmi'u'l-beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye, thk. Muhammed Muhammed Tâmûr, Kahire:Darelhadith, 2009.
- CEVZÎYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ibn kayyım. İğasetül Lehfan fî Mesayidi's Şeytan, thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Riyad: Mektebeti'l-Maarif, ts.
- DÛLÂBÎ, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd Verrâk. El-Kûna ve'l-Esma, thk. Ebû Bekr Firyâbî, Beyrut: Dar İbn Hazm, 2001.
- EBÛ DÂVUD. Kitâbü'z-Zühd, thk. Ebû Temîm-Ebû Bilâl Ganîm, Mısır: Dâru'l-Mişkât, 1993.
- EBÛ GUDDE, Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr. *el-Ulemâ'ü'l-uzzâb ellezîne âşerü'l-ilme ale'z-zevâc*, Halep: Mektebetü'l- Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts..
- EBÛ GUDDE, Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr. Kıymetü'z-zaman inde'l-ulemâ, Halep: Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts..
- EBÛ HADRA, Hişam Muhammed Salahaddin, MİKDÂD, Hişam Muhammed Nasr ve SEYYÎD OSMAN, Mahmud. Sahihi Kütüb-i Tis'a ve Zevâid, Mısır: Mektebetü'l-İmam, 2019.
- EBÛ TÂLİB, Ebû Muhammed Mekkî. Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye, Camiat'üş-Şarika, 2008.
- ELBÂNÎ, Nâsirüddin. Za'îfü Süneni't-Tirmizî, Beyrut: Mektebetü İslâmiyye, 1991.
- ELBÂNÎ, Nâsirüddin. Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2000.
- ENSÂRÎ, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-kebîr, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt ve öte., Riyad: Dâru'l-Hicr, 2003.
- EZBER, Muhammed. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinin Hadîs Kaynaklarına İntikali (Abdürrezzâk B. Hemmâm'ın Tefsîri ve Rivâyetleri Özelinde), Ankara: İlâhiyât, 2023.
- FÂLÛCÎ, Ekrem Ziyâde. el- Mu'cemu's-Şuyûh et-Taberî, thk. İbn Faysal el-Cevâbir, Ürdün: Dâru'l-Eseriyye, 2005.
- FÂLÛCÎ, Ekrem Ziyâde. el-Mu'cemu's-Sağir li-Ruvâtu'l-İmâmi İbn Cerîr, Ali Hasan Abdülhamîd el-Eserî, Ürdün: Dâru'l-Eseriyye, ts..

- FAYDA, Mustafa. “Taberî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 39 İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- FAYDA, Mustafa. “Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 40 İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. el-Kâmûsü'l-Muhît, thk. Muhammed Nuaym el-Urkusûsi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2005.
- GÖRMEZ, Mehmet. “Tahrîc”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- HÂKÎM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî. el-Müstedrek, Beyrut: Dâru'l-kütübi İlmiye, 1990.
- HALÎLÎ, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. el-İrşâd fi Ma'rifeti'l-Ulemâ-î'l-Hadîs, thk. Muhammed Saîd Amr İdrîs, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. Mu'cemü'l-üdebâ, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Arabî İslâmiyye, 1993.
- HORASÂNÎ, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be. Süneni Saîd bin Mansur, thk. Saîd b. Abdullah Hamid-Halid b. Abdurrahman el-Cerisi, Riyad:Darul-Ulûke lin-Neşr, 2012.
- İRÂKÎ, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. el-Muğnî an Hamli'l-esfâr, Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.
- İBN ABDÜLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. Temhîd limâ fi'l-Muvatta', thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf ve öte, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs, 2017.
- İBN ASÂKÎR, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. Târîhu Medîneti Dimaşk, thk. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garâme, Dâru'l-fıkr, 1995.
- İBN EBÛ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. Cerh ve't-ta'dîl, Hindistan: Dâiretü'l-maârifî'l-osmâniyye, 1952.
- İBN EBÛ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm, thk. Es'ad Muhammed et- Tayyib, Suudî Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa, 1998.

- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. Musannef, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. Musannef, thk. Nâsır b. Abdülaziz, Riyad: Dar Künûz, İşbiliye, 2015.
- İBN FÂRÎS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. Mu'cemu Mekâyîsi'l-luğa, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. Müşkilü'l-hadîs, thk. Mûsa Muhammed Ali, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1980.
- İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. Tefsîru İbn Fûrek, thk. Abdulkadir Bendeviş, Suudi Arabistan: Camiatü Ümmü'l-Kurâ, 2009.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Takrîbü't-Tehzîb, thk. Muhammed Avvâme, Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İBN HACER, el-Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. Alî. Fethu'l-Bârî, Beyrut: Daru'l-Muarriye, 1959.
- İBN HACER, el-Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. Alî. Fethu'l-Bârî, Mısır: Mektebetü Selefîyye, 1970.
- İBN HACER, el-Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. Alî. İthâfü'l-mehere bi-etrâfi'l-aşere, 1994.
- İBN HACER, el-Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. Alî. Tağliku't-Talik ala Sahihi'l-Buhârî, thk. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî, Beyrut: Dar İmar, 1984.
- İBN HACER, el-Askalânî. Tehzîbü't-Tehzîb, Hindistan: Dâiretü'l-maârif, 1909.
- İBN HACER, Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'îyyi'l-kebîr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1989.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed el-Büstî. Es-Sikât, Hindistan: Dâiretü'l-maârifi'l-Osmâniyye, 1973.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed. Es-Sikât, Hindistan: Dâiretü'l-maârifi'l-Osmâniyye, 1973.

- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed. Sahih, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İBN MAÎN, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ el-Mürrî el-Bağdâdî, Târihu İbn Maîn, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf, Mekke: İhyâ Tûrâs İslâmiyye, 1979.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İBN MENDE, Ebû Abdullah. Kitâbü'l-İmân, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. Tabakatü'l-kübrâ, Beyrut: Dâr Sâdr, 1968.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. Tabakâtü'l-kübrâ, thk. Ali Muhammed Amr, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. Tabakatü'l-kübrâ, thk. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî, Taif: Mektebetü Sadîk, 1988.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. El-Fihrist, Beyrut: Darü'l Marife, 1997.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. el-Fihrist, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- İCLÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Es-Sikât li'l-İclî, thk. Abdûlalîm Abdûlazîm Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İCLÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Ma'rifetü's-sikât, thk. Abdûlalîm Abdûlazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü'd-dâr, 1985.
- İCLÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. Târihu's-Sikât, Dâru'l-Bâz, 1984.
- İĞDİ, Ahmet. Bir Siyer Müellifi Olarak Et-Taberî (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 308877).
- İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. Hilvetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, ts.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd. Mehâsinü't-te'vîl, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- KAYA, Mesut. Taberî Tefsiri'nin Kaynakları, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2022.

- LÜBNÂNÎ, Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih. Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- MAGBEL, Ömer. Mevaizü's-Sahâbe, Riyad: Darü'l-Minhac, 2014.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. Nüket ve'l-'uyûn, thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- MERVEZÎ, Ahmed b. Hanbel. Müsned, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- MERVEZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Nasr b. Yahya. Ta'zîmü kadri's-salât, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî, Medine:Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- MÎZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn b. Abdurrahman. Tehzîbü'l-Kemâl, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Câmi'u's-sahîh, Türkiye: Amira Matbaa, 1916.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ, thk. Abdurrahim Kaşkarî, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984.
- NEMERÎ, İbn Abdilberr. El-İstizkâr, thk. Sâlim Muhammed atâ-Muhammed Ali Ma'vuz, 2000.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Halep: Dâru'l-Va'y, 1976.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr. Sünen, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiye, 1987.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr. Sünen-i Kübrâ, thk. Hasan Abdul Mun'im, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- ÖZEL, Ahmet. "Muâfâ en-Nehrevânî", md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları:2020, ss. 305-306.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Amr b. Hüseyin et-Taberîstânî. Mefâtihu'l-Gayb. Beyrut: Dar'ül İhya Turas, 1999.
- RUÂSÎ. Ebû Süfyân Vekî b. el-Cerrâh b. Melîh. ez-Zühâ li-Vekî, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr Füreyvâ, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984.

- SA‘LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. Keşf ve’l-Beyân, Cidde: Darü't-Tefsir, 2010.
- SA‘LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. Keşf ve’l-Beyân, Cidde: Darü't-Tefsir, 2015.
- SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi. Tefsiru Abdürrezzak, thk. Muhammed Muhammed Abduh, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- SEÂLİBÎ, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed. Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân, Beyrut: Dâr İhyâ Tûrâs, 1997.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr. Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahman, Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfîyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî, thk. Ali Hüseyin Ali, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- SEM'ÂNÎ, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. Tefsîrû's- Sem'ânî, thk. Yâsir b. İbrahim, Riyad: Darü'l-Vatan, ts.
- SEZGİN, Mehmet Fuad. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İtânbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Hicr li't-Tabâatü, 2010.
- SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. el-Muhezzeb, thk. Tehami er-Raci el- Haşimi, Fas: Matbaatü'l-Fezale, ts.
- SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, trc. Sâkîp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 9. Baskı, 1987.
- ŞEYBÂNÎ, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe el-Basrî, Tabakâtü'r-Ruvât, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1993.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. El-Mu'cemü'l-kebîr, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Mahmûd Muhammed Şâkir, Mekke: Dâru't-terbiye ve't-tûrâs, ts.

- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. el-Cüz'ü'l-Mefkûd, thk. Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türkî, 1995.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. el-Müntehab min Kitâbi zeyli'l-müzeyyel, Beyru: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, ts..
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. et-Tebisîr fî meâlimi'd-dîn, thk. Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl, Dâru'l-Âsime, 1996.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. İhtilâfü'l-fukahâ li-İbn Cerîr, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, ts..TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Sarîhu's-sünne, thk. Bedr b. Yusûf el-Ma'tûk, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâb el-İslâmiyye, 1985.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Mearif bi-Mısr, 1967.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. Tefsiru't-Taberî, thk. İslâm Mansûr Abdülhamid ve öte., Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. Şerhu müşkili'l-âsâr, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- TAHHÂN, Mahmûd. Usûlu't-Tahrîc ve Dirâseti'l-Esânîd, Mektebetu'l-Maârif li'n-Neşr ve't-Tevzî, Üçüncü Baskı, Riyad, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. Cüz' fihî Tefsiri'l Kur'ân, thk. Hikmet b. Beşir Yâsîn, Medine: Mektebetu Dar, 1988.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. Sünen, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Muhammed Fuâd Abdülbâkî- İbrahim Atva Avd, Mısır- Mektebe Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- UĞUR, Müctebâ. "Muhammed b. Beşşâr Bündâr", md., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 6.cilt, ss.488-489.
- VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. Tefsîru'l-basît. thk. Heyet. Nşr. Muhammed b. Salih b. Abdillâh el-Fevzan, Riyâd: Câmîatu'l-imam Muhammed b. Suûd el-islâmiyye, 2009.

- VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. El-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dîmaşk: Darul Kalem, 1989.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Men tüküllime fîhi ve hüve müvessekun, thk. Muhammed Şekûr b. Mahmûd el-Hâcî, Mektebetü'l-Menâr, 1986.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Mîzânu'l-i'tidâl, thk. Ali Muhammed El-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, thk. Hüseyin Esed- Şuayb el-Arnaût ve öte., Müessesetü'r-Risâle, 1985, c.14, s.267
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Tezkiretü'l-Huffâz, haşiye: Zekerîyyâ Umeyrat.